

ॐ

छात्र

प्रबोधन

वर्ष २, अंक ११

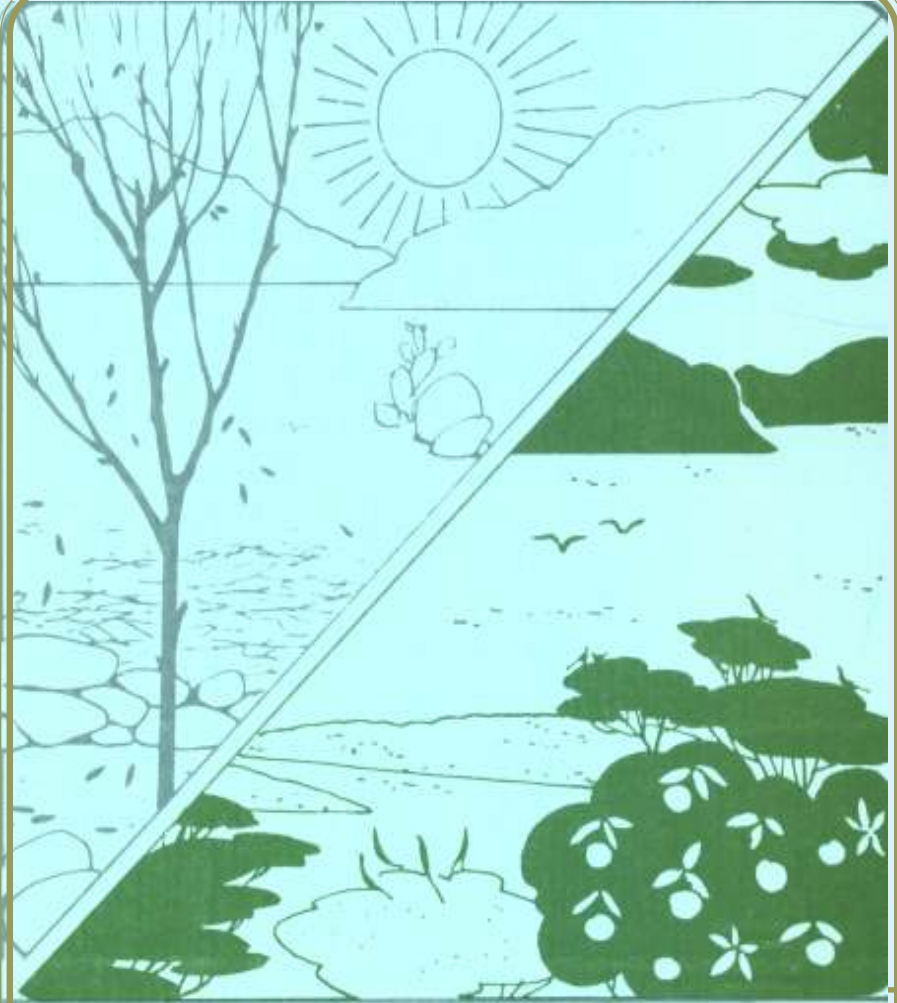
सौर ज्येष्ठ, शके १९१६

* विशेषांक *

इवली शल्ये रुपती खुपती, मात करू दे त्यांच्यावरती
प्रगल्भतेचे पंख लेऊनी, ने ज्योतिर्जगतात

ज्ञान प्रबोधिनीद्वारा कुमारांसाठीचे अभिनव मासिक !

नवीन वर्षाचे सभासद व्हा! शालेय वर्षारंभी शुभेच्छा!

या अंकात दडलंय काय?

- कथा : बंडलगाव २
- वर्षारंभ : वर्षाचा आरंभ उपासनेने करू या! ५
- देवमाशाची अद्भुत सृष्टी ९
- आकर्षक शुभेच्छापत्रे १२
- भावानुविष्कार : गायी काय म्हणुनि पाण्यावर आल्या ! १३
- करून तर पाहू या! १७
- ओळख ब्रेल लिपीची १९
- साहस सह्याद्रीचे! धाडस हिमालयाचे! २२
- कविता पानोपानी २५
- तू माझा सांगाती २६
- छंद आकाशदर्शनाचा २९
- ताऱ्यांचा मृत्यू ३०
- इकडेही लक्ष द्या! ३२
- सभासद नोंदणी पत्रक व माहिती पत्रक ३३
- एकांकिका : आणि गड शब्दरूप झाले! ३७
- २५ वर्षापूर्वी.....चंद्रावर स्वारी ४४
- कुठे जात आम्ही? पुढे काय आहे ४६
- कथा : गुंड्या - बंड्या आणि पक्षी ५०
- प्रतिभेच्या प्रांतातील प्रवास ५४
- संस्कृत कथा : संहति कार्यसाधिका: ५६
- तर्कायण - खेळ खेळून तर पाहा ५८
- वाचलेच पाहिजे असे काही ६२
- वसंत वा शरद! ६३
- तेव्हाचे शिक्षण आत्ताचे यश ६५

छात्र

प्रबोधन

हे मासिक 'ज्ञान प्रबोधिनी'
या संस्थेच्या मालकीचे
असून सौर १ ज्येष्ठ
शके १९१६
(२१ मे, १९९४)
या दिवशी प्रभात प्रिंटींग
प्रेस, गुलटेकडी येथे छापून
ज्ञान प्रबोधिनी, पुणे येथून
प्रसिद्ध केले.

● संपादक, प्रकाशक ●
श्री. महेन्द्र सेठिया

● संपादक मंडळ ●

महेंद्र सेठिया, B.E., M.Ed.

विवेक पोंक्षे, M.Sc., B.Ed.

अनघा लवळेकर, M.A., B.Ed.

शैलजा देशमुख M.A., M.Ed.

● रेखाचित्रकार ●

श्री. दीपक संकपाळ

● संपर्क ●

'छात्र प्रबोधन'

ज्ञान प्रबोधिनी,

५१० सदाशिव पेठ,

पुणे ४११ ०३०.

☎ ४३२६९९

● मुद्रक ●

प्रबोध संपदा,

पुणे - 411 002.

● वार्षिक वर्गणी ●

रु. ४०/-

● नोंदणी क्रमांक ●

PHM/153/VIII

प्रिय प्रबोधक मित्र मैत्रिणींनो,

कशी काय चाललीय सुट्टी! नवीन विशेष काही केले का? प्रवास-भटकंती झाली का? आंधळेपणाने की डोळसपणाने ! पुस्तके जितक्या सहजतेने वाचता तितक्या सहजतेने त्या त्या ठिकाणांच्या व्यक्तींना तुम्ही वाचू शकलात का? त्यांना समजावून घेऊ शकलात का? घरातल्या काही कामातला वाटा उचललात का? एरवी शाळेचा अभ्यास अन् अन्य व्यापाने जे मनात असूनही करायला मिळत नाही असे वाचन, छंद, कला, नवनिर्मिती, व्यायाम, खेळ इ. पैकी कशात तरी मन गुंतवून त्यातील आनंद मिळवला का?

संवादाच्या प्रारंभीच खूप प्रश्नांचा भडीमार केला ना! पण खरंच, सुट्टी संपताना सुट्टीचा मागोवा घ्यायला हवा, नाहीतर सुट्टीच्या शेवटी कंटाळलो या सुट्टीला किंवा वाया गेली सुट्टी अशी निरुत्साही भावना घेऊन वर्षानुवर्षे आपण सुट्टी घालवत राहू. केव्हातरी स्वतःच स्वतःसाठी असा मागोवा घेतल्यास निश्चित उपयोग होईल! आणि हा घेतलेला मागोवा आमच्यापर्यंत मोकळेपणाने पोहोचवावासा वाटला तर जरूर पोहोचवा. आम्ही तो वाचण्यासाठी उत्सुक आहोत.

या अंकात अनेक लेख विचार करायला लावणारे आहेत. तुम्ही स्वतंत्र विचार करायला लागवा यासाठी या लेखांचा तुम्हाला निश्चित उपयोग होईल. शालेय वर्षांचा आरंभ आपापल्या वर्गामध्ये - शाळांमध्ये आपण उपासनेने करूया. त्यासंबंधी सविस्तर माहिती या अंकात आहेच. पुण्याचे अतिरिक्त जिल्हाधिकारी श्री. अविनाश धर्माधिकारीही काहीशा खंडानंतर पुन्हा आपल्या भेटीला येत आहेत. १० वी नंतर काय? असा प्रश्न पडलेल्यांना 'कुठे जात आम्ही' हा लेख नक्कीच मार्गदर्शक ठरेल. पण तो त्यांनी तितक्याच मोकळ्या मनाने अन् गांभीर्याने वाचायला हवा. प्रतिभेच्या प्रवासामध्ये अधिक रंजक मुकामांकडे आपण पोहोचत आहोत. त्याही प्रवासात तुम्ही सहप्रवासी व्हायला हवं.

नवीन वर्षांची वर्गणी लवकरच भरून छानशी भेट मिळवा ! इतरही अनेक मित्रमैत्रिणींना सभासद करून घ्या. सध्या पुढील वर्षीच्या लेखमाला ठरविण्याचे काम चालू आहे. पुढील वर्षी मासिकाद्वारा अनेक नामवंत लेखक आपल्या भेटीला येणार आहेत याचा तुम्हालाही निश्चित आनंद होईल. मासिकाच्या संदर्भात तुमच्याही काही सूचना असल्यास जरूर कळवा.

शाळेच्या नवीन वर्षामध्ये तुम्ही सर्वांनी उत्साहाने, जबाबदारीने अन् आनंदाने प्रवेश करावा यासाठी मनःपूर्वक शुभेच्छा !

सस्नेह तुमचा

(महेन्द्र सेठिया)

– दत्ता श्री. टोळ, पुणे

पुणे शहरातील दोघा मुलांची गोष्ट. एका मुलाचे नाव होते पप्पू अन् दुसऱ्याचे अप्पू. ही काही त्यांची खरी नावे नाहीत. ही आहेत टोपणनावे. पप्पूचे मूळ नाव प्रकाश. लाडाने घरातले त्याला सगळे पप्पू म्हणत. घरातले हे नाव दाराबाहेरही प्रिय झाले. अनंत हे अप्पूचे नाव. सगळे मित्र त्याला अन्तु म्हणत परंतु त्याचा लडपणा लक्षात घेऊन भारतात एशियाडचे सामने झाल्यानंतर ह्या अन्त्याचे बारसे होऊन अप्पू म्हणून ओळखला जाऊ लागला.

अप्पू अन् पप्पूची जोडगोळी दरवर्षी उन्हाळ्याच्या सुट्टीत महिनाभर ट्रीपला जायची. गावोगावच्या मुलांना शहाणं करायचं हे अप्पू – पप्पूने व्रतच घेतलं होतं.

एका वर्षी त्यांनी भांडणपुरला भेट दिली. अन् तिथली भांडणं मिटवली.

दुसऱ्या वर्षी आळशाच्या गावाचं उल्हासनगरीत रूपांतर केलं.

गेल्या वर्षीची हकीकत! पप्पू म्हणाला, “आपण यंदा कुठं जायचं?” अप्पूने डोके खाजवले. नकाशा घेतला. थोडा विचार केला. अन् तो म्हणाला, “आयडिया, आपण बंडलगावला जाऊ या.”

“ए, काही तरी बंडल मारू नको. बंडलगाव कुठं नाव असतं काय?” पप्पू

“शपथ! असं गाव आहे” अप्पू सांगू लागला अन् पुढे बोलला, “ह्या गावातली बरीच मुले एकसारखं खोटं बोलतात असं ऐकलं आहे मी. खोटं न बोलण्याचं त्यांना

शिकवलं पाहिजे.”

“म्हणजे आपण त्यांना तसं सांगणार. बरं! पण तिथल्या मुली...”

“अरे, पप्पू, तिथली मुलं म्हणजे मुलीदेखील. इतकं च नाही तर मोठी माणसंदेखील. त्या सगळ्यांना सुधारायचं आहे. काही तरी धडा शिकवला पाहिजे त्यांना.” अप्पूचे बोलणे ऐकून पप्पूने विचारले, “काय करणार आपण?”

अप्पूने उत्तर दिले, “तू टी.व्ही. वरची ती पंख्याची जाहिरात पाहिली आहेस ना?”

“कुठली? तो विनोदी नट... काय बरं त्याचं नाव--- अं- अं पोपट हांसस तो नट. पंख्याचा वेग वाढवला की हवेत तरंगतो अन् वेग कमी केल्यावर खाली खाली येतो ती.”

“नेहमीच तर पहातो, मी ती जाहिरात.”

“अगदी बरोबर. त्याप्रमाणे मी एक यंत्र शोधून काढलं आहे, हे बघ.” म्हणत अप्पूने छोट्या कॅल्क्युलेटरसारखं एक यंत्र दाखवलं. पप्पू म्हणाला, “अरे हा तर टी.व्ही. सुरू किंवा बंद करणारा रिमोट कंट्रोल वाटतो आहे.”

“करेक्ट, हा रिमोट कंट्रोलच आहे. अन् हे पहा काही पट्टे. ते ज्याच्या हाती बांधले जातात त्या माणसांना ह्या रिमोट कंट्रोलच्या सहाय्याने हवेत उंच उडवता येतं अन् पाहिजे तेव्हा खाली आणता येतं.”

“अरे वा. मस्त कल्पना आहे. बांध पाहू हा पट्टा माझ्या हाताला” म्हणत पप्पूने

त्याचा हात पुढे केला. अप्पूने म्हटलं, “पप्पू, आता मी तुला प्रश्न विचारतो. त्याचं तू खोटं उत्तर दे अन् काय गंमत होते ते पहा.”

पप्पूने मान डोलावली.

अप्पूने म्हटले, “तू आज अभ्यास केलास का?”

पप्पूने मुळीच अभ्यास केला नव्हता. तरीदेखील तो खोटं म्हणाला, “हो मी अभ्यास केला.”

अन् काय गंमत----- पप्पू एकदम हवेत उडाला.

अप्पूने हसत पुनः विचारले, “काय अभ्यास केलास?” पप्पूने परत हो म्हणताच तो हवेत आणखी उंच उडाला. आता तो घाबरला, “नाही मी अभ्यास केला नाही” असं पप्पूने खरे उत्तर दिले अन् एखादा चमत्कार घडवा किंवा जादूची कांडी फिरवावी तसा तो अलगदपणे हवाई छत्री खाली यावी तसा जमिनीवर उतरला.

घाबरलेला पप्पू म्हणाला, “काय रे ही कसली गंमत!”

अप्पू म्हणाला, “चल बंडलगावला, तिथं गेल्यावर सांगतो.”

“किती लोक आहेत रे बंडल गावात?” पप्पूने विचारले.

“आहेत पाच हजार”

“आपल्याकडे तर हे पंचवीसच पट्टे आहेत. सगळ्यांना कसे सुधारणार?”

पप्पूच्या ह्या शंकेने निरसन करीत अप्पू सांगू लागला,

“वेड्या जख्ख म्हातारे, तान्ही बाळे ह्या सगळ्यांचा पाच हजारात समावेश होतो.

त्यांना वगळले की थोडे लोक उरतात. प्रत्येक वेळी पंचवीस जणांना धडा शिकवला की काम फत्ते. दे टाळी! असे म्हणत अप्पूने हात पुढे केला. पप्पूने त्याला जोरात टाळी दिली.

बंडलगावात पोहोचताच दोन मुले पारावर बसून रडत असल्याचे त्यांना आढळले. अप्पूने त्यांना रडण्याचे कारण विचारले. मुले रडत सांगू लागली, “गुरुजी आम्हाला नापास करणार म्हणून आम्ही रडतोय.”

पप्पू म्हणाला, “बाळांनो हे पट्टे हातात बांधा अन् आमच्याशी बोला.”

“म्हणजे काय होईल?” मुलांनी विचारले.

“काही नाही. आम्ही तुम्हाला परीक्षेत पास होण्याचा मंत्र सांगू.”

मुले आनंदाने उड्या मारू लागली. दोघांनी तो पट्टा हाताला बांधला. अप्पूने विचारले,

“बरं मुलांनो, मला सांगा, तुम्ही अभ्यास केला होता का?”

त्या दोघा मुलांनी आपसात डोळे मिचकावले अन् म्हटले, “हो, तर! खूप अभ्यास केला होता आम्ही.”

अप्पूने खरे काय ते ओळखले होतेच. त्याने नकळतच हातातील रिमोट कंट्रोलचे बटन दाबले. त्यासरशी ती दोघे हवेत उडाली.

“मेलो, मेलो आम्हाला वाचवा” असे ओरडू लागली.

पप्पू म्हणाला, “अरेरे हे काय झालं, असं कसं झालं!”

हवेत तरंगणारी मुले पाहून गावातले बरेच लोक तिथे जमले. सरपंच दगडोबा

पाटील, पांडुरंग मास्तर, आया बाया, मुले, अशी ही गर्दी झाली.

“हे कसं झालं?” मास्तरांनी विचारलं, तेव्हा अप्पू म्हणाला, “गुरुजी, सत्यदेवीचा कोप झाला. अभ्यास न करता ही मुले अभ्यास केला होता असं खोटं बोलली म्हणून देवीने त्यांना हवेत उडवलं. आता बहुधा त्यांना आभाळात उंच नेणार.”

तेवढ्यात खरंच ती दोघे आणखी थोडी वर उडाली. ते पाहून पप्पू गालात हसू लागला. कारण अप्पूने रिमोट कंट्रोलचं बटन दाबलं असणार हे त्यानं ओळखलं.

तेवढ्यात दोन स्त्रिया रडत, छाती बडवून घेत तिथं आल्या. “माझ्या पोरांना वाचवा” असं म्हणू लागल्या.

अप्पू म्हणाला, “अरे खरं काय ते सांगा.”

मुले बोलली. “चुकलो. आम्ही अभ्यास केला नव्हता, पुन्हा खोटं बोलणार नाही.” असे म्हणताच ती थोडी खाली आली.

“आता अभ्यास करणार का?” अप्पूने विचारले. मुलांनी माना डोलावल्या.

“अगदी खरं का?” अप्पूचा प्रश्न. मुलांनी “हो गळ्याची शपथ” म्हणताच दोघेही जमिनीवर धप्पूदिशी आपटले.

तेवढ्यात आणखी एक महिला गळा काढीत रडू लागली. “माझी साखळी कुणी मेल्यानं चोरली” असं ती वारंवार म्हणू लागली.

गर्दीचा फायदा घेऊन कुणी चोरानं तिची साखळी लंपास केली होती.

सरपंच म्हणाले, “कुणीही जागेवरून हलू नका. मी कोतवालाला झडती घ्यायला

सांगतो.”

पप्पू म्हणाला, “सरपंच, आम्ही तुम्हाला चोर सापडून देतो. इथं जेमतेम वीस पंचवीस माणसे आहेत. आमच्याकडे सत्यदेवीचे मंतरलेले पट्टे आहेत. ते हातात बांधले की माणूस खरंच बोलतो.”

“तर मग बांधा पट्टे.” सरपंचाने आज्ञा केली. अप्पूने सर्वांच्या मनगटावर पट्टे बांधले अन् म्हणाला, “सरपंच आता विचारा ह्यांना काहीही.” तेव्हा सरपंच दरडावून म्हणाले,

“काही साखळी चोरली सांगा?”

चोवीस जणांनी “आम्ही नाही” म्हटलं अन् चोरासह पंचवीसजण हवेत उडाले.

अप्पू म्हणाला, “खरं सांगा कोणी चोरली साखळी. खोटं बोललात तर सत्यदेवी आभाळात घेऊन जाईल.”

खरा चोर घाबरला अन् म्हणाला, “मी...मी चोरली.”

“दाखव” असं सरपंचांनी म्हटल्यावर त्याने खिशातून साखळी काढून दाखवली अन त्याच्याखेरीज बाकीचे सगळे जमिनीवर आले. पंचांनी चोराला ती साखळी खाली टाकायला सांगितली. त्या महिलेने धावत जाऊन आपली साखळी उचलली अन् चोर धप्पूदिशी जमिनीवर पडला. ही सगळी अप्पूच्या रिमोट कंट्रोलची करामत होती.

अशा तऱ्हेने अप्पू-पप्पूने सगळ्या बंडलगावला खरं बोलण्याची सवय लावली. त्या गावात आता ते मंतरलेले(!) पट्टे नाहीत. पण अप्पूच्या सांगण्यामुळे सत्यदेवीचा कोप होऊ नये म्हणून सगळे जण खरं बोलू लागले आहेत.

☆☆☆

वर्षारंभ : वर्षाचा आरंभ उपासनेने करू या !

प्रा. यशवंत लेले, पुणे.

कृषि संस्कृतीमध्ये पाऊस काळाला मोठेच महत्त्व असते. त्यामुळे ऋषिमुनींनी आपल्या आश्रमांमध्ये कृषिकार्य हे शिक्षणाचे अंग मानलेले होते. म्हणूनच पाऊसकाळ सुरू होतो तेव्हा ग्रंथ बांधून ठेवण्याची व शेतीच्या कामास लागण्याची प्रथा होती. चार महिन्यांचा हा काळ निसर्गाच्या सान्निध्यात, पाटापाण्यात, काबाडकष्ट करत घालवून गुरू शिष्य चातुर्मास साजरा करत असत. पाऊस कमी झाला. श्रावण मास आला की पुनःश्च वेदांची पाने पुढे घेऊन ज्ञानसाधना सुरू होत असे. जीर्ण झालेली उत्तरीये, यज्ञोपवीते बदलून नवी धारण केली जात. सुट्टीनंतर पुनःश्च वेदारंभ करणे म्हणजे उपाकर्म किंवा वर्षारंभ होय. हल्लीचे शालेय शैक्षणिक वर्ष हे जूनमध्ये सुरू होते. काहीशा खंडानंतर पुनःश्च अभ्यासाला लागताना मनःपूर्वक संकल्प करून वर्षाचा आरंभ मोठ्या उत्साहाने करावा यासाठी ज्ञान प्रबोधिनीमध्ये वर्षारंभ समारंभ गेली अनेक वर्षे करण्यात येत आहे. यावेळी वेद-उपनिषदे, गीता व संतवचने यांच्या मधील निवडक भागाचे सामूहिक, सार्थ गायन अत्यंत गंभीरपणे करण्यात येते. विद्याव्रताच्या यशासाठी विद्यार्थ्यांनी आपल्या आहार-विहारादी गोष्टींवर संयम ठेवावा म्हणून औचित्यपूर्ण अशा पद्यांचे गायन

झाल्यावर; आमचे सारे ज्ञान, सामर्थ्य व जीवन हे देशकार्यार्थ उपयोगी ठरावे असा संकल्प करण्यात येतो. संघटितपणे हे व्हावे असे गद्य प्रार्थनेमध्ये स्पष्टपणे म्हणण्यात आले आहे.

शिक्षण क्षेत्रात सर्वत्र प्रचलित व्हावा असा हा वर्षारंभ उपक्रम आहे. सर्व प्रिय अशा संगीत - नाट्य - नृत्यादि कार्यक्रमांना 'सांस्कृतिक' या संज्ञेने ओळखण्यात येते. वर्षारंभ, विद्याव्रतग्रहण व वर्षान्त हे तीनही उपक्रम शैक्षणिक, सांस्कृतिक, पारंपारिक अथवा सामाजिक या संज्ञेस पात्र ठरणारे आहे. त्या अर्थाने ते आधी मराठी भाषिकांनी आपलेसे करावेत असे आहेत. त्यामुळे शिक्षण क्षेत्रात सर्वांनीच याचा प्रयोग करून पाहावा. वाटल्यास त्यात स्वप्रतिभेने काही भर टाकावी पण विद्येच्या क्षेत्रात विद्येवर निष्ठा वाढविणारे, समाजाशी बांधिलकी उत्पन्न करणारे, देशाच्या वैभवाचे ध्येय सर्वासमोर ठेवणारे असे उपक्रम आपापल्या शिक्षणसंस्थेत सुरू करावेत अशी तळमळ आहे.

पुढील पानावर मूळ वर्षारंभ उपासनेची संक्षिप्त आवृत्ती दिली आहे. ती कशी म्हणावी व एकूण कार्यक्रम कसा करावा यासंबंधीचा तपशील उपासनेनंतरच्या पानावर आपल्याला वाचायला मिळेल.

वर्षारंभ उपासना

अध्वर्यू आणि उपासक : हरिः ॐ ॐ ॐ

अध्वर्यू : आज वर्षारंभ समारंभ आहे. विद्येची देवता जी सरस्वती तिच्या चिंतनाने आरंभ करू या. (अध्वर्यूने सरस्वती प्रार्थना सांगावी व सर्वांनी पाठोपाठ म्हणावी. मग अध्वर्यूने प्रार्थनेचा अर्थ सांगावा.)

अध्वर्यू आणि उपासक : उत्तिष्ठत, जाग्रत, प्राप्य वरान्, निबोधत ।

अध्वर्यू आणि उपासक : उठा, जागे व्हा आणि ध्येयसिद्धी झाल्याविना थांबू नका.

ज्ञानप्राप्तीचा सोपा मार्ग म्हणजे गुरुंच्याकडे जाणे होय. वेदांपासून चालत आलेली ज्ञानप्राप्तीचा सोपा मार्ग म्हणजे गुरुंच्याकडे जाणे होय. वेदांपासून चालत आलेली ही ज्ञानगंगा हीच साक्षात् आपली गुरु आहे. त्या गुरुदेवतेचे अंश म्हणून आपणास ज्ञानी करणाऱ्या अलौकिक गुरुंचा आदर आपण करू या. (सर्व जण हात जोडून उभे राहतात.)

अध्वर्यू आणि उपासक : गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुः गुरुर्देवोः महेश्वरः ॥

गुरुः साक्षात् परब्रह्म तस्मै श्री गुरुवे नमः ॥

अध्वर्यू : आपले गुरु ब्रह्मदेवासारखे आहेत. गुरु हेच विष्णू, गुरु हेच महेश, फार काय गुरु म्हणजेच साक्षात् परब्रह्म आहेत आणि म्हणून या गुरुंना वंदन करू या. असे गुरु आणि ज्ञानलालसा असलेले शिष्य आपण उभयता पूर्ण व्रताचरणी राहून विद्येची उपासना करू या. सर्व व्यसनांच्या पासून दूर राहू या.

अध्वर्यू आणि व्यसनानि सन्ति बहूनि, व्यसनद्वयमेव केवलं व्यसनम् ।

उपासक : विद्याभ्यसनं व्यसनं अथवा हरिपादसेवनं व्यसनम् ॥

अध्वर्यू : व्यसने अनेक असतात, पण खरी व्यसने केवळ दोन. विद्याउपासनेचे व्यसन हे एक आणि परमेश्वर चिंतनाचे व्यसन हे दुसरे. विद्येची उपासना करीत असताना अनेक संकटे येतील पण त्यातूनही मार्ग काढून आपण सतत पुढे जात राहूया.

अध्वर्यू आणि उपासक : असतो मा सद्गमय ।

तमसो मा ज्योतिर्गमय ।

मृत्योर्मा अमृतंगमय ॥

अध्वर्यू : आम्हाला असत्याकडून सत्याकडे घेऊन जा; अंधकारातून प्रकाशात घेऊन जा; मृत्यूतून अमृतत्वात घेऊन जा. विद्याभ्यास हे सुद्धा योगाचरण आहे. आपणा सर्वांना विद्याभ्यासी असे योगी व्हायचे आहे म्हणून -

अध्वर्यू आणि उपासक :

नियम पाळावे जरि म्हणशील योगी व्हावे ॥धृ. ॥

रसनेचा जो अंकित झाला, समुळ निद्रेला जो विकला,

तो नर योगाभ्यासा मुकला, असे समजावे ॥१॥ जरि म्हणशील. .
 रात्री निद्रा परिमित घ्यावी, भोजनातही मिती असावी,
 शब्दवलगना बहु न करावी, साधक जीवे ॥२॥ जरि म्हणशील. .
 या परि सकलाहार-विहारी, नियमित व्हावे मनि अवधारी
 निजरूपोन्मुख होउनि अंतरी, चित्त मग धावे ॥३॥ जरि म्हणशील. .

अध्वर्यू : सामुदायिक, एकत्र असे वेदांचे स्मरण, उपनिषदांचे स्मरण, परमेश्वराचे स्मरण केल्यानंतर आपल्या मनातील आकांक्षा आपण देवाला सांगू या. (येथे खालील गद्य प्रार्थना अध्वर्यूच्या पाठोपाठ विद्यार्थी म्हणतात.)

परमेश्वराची प्रार्थना

राष्ट्रार्थ भव्य कृति काही पराक्रमाची ।

ईर्ष्या निजांतरि धरुनि करावयाची ॥

खरोखर राष्ट्रहितार्थ

जीवनात पराक्रमाची उत्तुंग कृती घडावी

अशी तीव्र तळमळ मनात धरून

आम्ही एकत्र जमत आहोत.

हे परमात्मन् तू याचा साक्षी हो!

आमच्या दैनंदिन जीवनात

आम्ही उत्तम अभ्यास करू,

उत्तम वाचन करू, उत्तम चिंतन करू,

खूप खेळ खेळू, शरीर सुदृढ, काटक करू.

बौद्धिक, शारीरिक,

मानसिक आणि आत्मिक

सर्व प्रकारे आम्ही कार्यक्षम होऊ.

सर्वमांगल्यकारक परमेश्वरा ।

आमच्या जीवनात

परमोच्च यश आम्ही मेळवू, असे होऊ दे.

कार्ये केवळ सदिच्छेने सिद्धीस जात नाहीत,

त्यासाठी संघटना करावी लागते.

वेदांनी हेच सांगितले.

यानंतर दोन मिनिटे चिंतन करावे. पुढील वर्षीचे संकल्प, निश्चय मनाशी पक्के करावेत.

उपासनेचा शेवट पुन्हा त्रिवार ॐकाराने व्हावा. ---

“समानी व आकूतिः समाना हृदयानि वः ।”

आपणा सर्वांचा आशय एक असो,

आपणा सर्वांची हृदये अभिन्न असोत.

श्री शिवछत्रपतींनी तेच सांगितले;

‘दोन हृदये जर एकत्र येतील

तर संकटांच्या पहाडांच्या

ठिकऱ्या ठिकऱ्या उडतील.’”

जीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्रात

आम्ही संघटना घडवू

श्री रामचंद्र आणि सीतामाईपासून

जिजाबाई आणि श्री शिवछत्रपती यांपर्यंत

अन् सर्व संगपरित्यागावर आरूढ होऊन

ज्यांनी धर्मसेवा आणि ईशसेवाव्रताचे

आचरण केले, त्या आद्य शंकराचार्य

आणि विवेकानंद यांच्यापर्यंतच्या

आदर्शांच्या प्रकाशात

आमचीही जीवने उजळून निघू देत.

हे परमेश्वरा ! हे सर्व घडू दे !

आमचा कण न कण आणि क्षण न क्षण

तुझ्याच इच्छेने सार्थकी लागू दे !

जून १९९४ मध्ये शाळा सुरू होतील. पहिल्याच दिवशी नाही जमले तरी सोयीचा दिवस पाहून, पूर्वतयारी करून आपल्या शाळेत वर्षारंभ उपासना घेणे शक्य होईल. उपासनेतील ठळक ठशातील गद्य-पद्य भाग अध्वर्यू म्हणून बसणाऱ्या व्यक्तीने शक्यतो तालसुरात सांगावा व पाठोपाठ तो सर्वांनी तसाच म्हणावा. बाकीचा अर्थाचा वा अन्य भाग अध्वर्यूनेच सर्वांना उद्देशून वाचावा. सर्व विद्यार्थी ओळीत, शिस्तीत बसलेले असावेत. हालचाल नसावी. गांभीर्यपूर्ण वातावरणासाठी उदबत्त्या, धूप लावावा. समोर ॐ ची प्रतिमा, सरस्वतीची प्रतिमा, समई इ. ठेवावे. उपासना सांगणारा म्हणजे अध्वर्यू सर्वांना दिसेल अशा जागी बसलेला असावा. त्याचे बोलणे सर्वांपर्यंत पोहोचण्यासाठी आवश्यक तर ध्वनिवर्धक व्यवस्था असावी. मुले पूर्वेकडे तर अध्वर्यू उत्तरेकडे तोंड करून बसलेले असतील तर उत्तम पण जागेच्या रचनेप्रमाणे यात आवश्यक तो फेरफार खुशाल करावा. कार्यक्रमाच्या ठरलेल्या वेळेपूर्वी ५ मिनिटे सर्वजण स्थानांवर बसलेले असतील हे प्रमुखांनी पाहावे. ठीक योजलेल्या वेळी अध्वर्यूने 'हरि। ओम्' म्हणून उपासनेस प्रारंभ करावा. सर्व उपस्थितांनी पाठोपाठ ठळक ठशातील भाग म्हणावा. शक्य

झाल्यास उपासनेचा कागद प्रत्येक विद्यार्थ्यांच्या हातात देता आल्यास अधिक उत्तम.

उपासना झाल्यावर छोटीशी सभा व्हावी. त्यामध्ये वर्गप्रतिनिधींनी वर्षभरात वर्गाची म्हणून काही उद्दिष्टे, संकल्प सर्वासमोर मांडावेत. प्रमुख पाहुण्यांनी मार्गदर्शनपर आशीर्वाद द्यावेत. काही विद्यार्थ्यांनी त्यांना शिकविणाऱ्या शिक्षकांना फुले देऊन, नमस्कार करून त्यांचे नवीन वर्षामध्ये मनःपूर्वक स्वागत करावे व कार्यक्रम संपवावा.

संपूर्ण शाळेचा मिळून हा कार्यक्रम होऊ न शकल्यास निदान ८ वी, ९ वी व १० वी च्या वर्गाचा तरी हा कार्यक्रम आवर्जून व्हावा. सभासदांनी किमान आपल्या वर्गशिक्षकांशी बोलून शाळेतील एखाद्या तासाला वर्गामध्ये किंवा सभागृहात हा कार्यक्रम घडवून आणावा.

जरा डोके चालवा ?

हात न उचलता चार रेषाखंड

असे काढा की सर्व ठिपके त्या

रेषाखंडावर येतील. एकही

ठिपका सुटा राहाणार नाही

तसेच एकाच रेषाखंडावरून पुन्हा दुसऱ्यांदा जायचे नाही.

देवमाशाची अद्भूत सृष्टी

शीतल कालुखे, ८ वी, प्रज्ञा प्रबोधिनी, सांगली.

या पृथ्वीवर ज्या अनेक अद्भूत गोष्टी निर्माण झाल्या आहेत त्यात प्राणी जगात निर्माण झालेल्या महाकाय प्राण्यांचा समावेश करावा लागेल. उत्क्रांतीच्या कालप्रवाहात अनेक महाकाय प्राणी निर्माण झाले आणि काळाच्या ओघात नष्ट झाले परंतु सध्या अस्तित्वात असलेल्या प्राण्यांमध्ये महाकाय प्राणी कोणता, असा प्रश्न कोणी विचारला तर बहुतेके जण 'हत्ती' असेच उत्तर देतील. परंतु हत्तीपेक्षा कितीतरी प्रचंड असलेला प्राणी म्हणजे देवमासा! याच्या इतका प्रचंड आकाराचा आणि वजनाचा दुसरा प्राणी अजून उत्पन्न झाला नाही.

पाण्यात कायम वास्तव्यासाठी व हालचालीसाठी आवश्यक असलेला आकार हे साधर्म्य सोडले तर मासा आणि

देवमासा यांच्यात तुलनाच होऊ शकत नाही. दोघांच्याही शरीररचनेत अतिशय भिन्नता आहे. देवमासा साधारण साठ दशलक्ष वर्षांपूर्वी या पृथ्वीवर उत्पन्न झाला असावा. त्याचे जीवाश्म उत्तर अमेरिका आणि आफ्रिका खंडात शास्त्रज्ञांना

सापडले आहेत. देवमासा सस्तन वर्गातला असून त्याचे कायम वास्तव्य पाण्यातच असले तरी तो फुफ्फुसांच्या मदतीने भूचर प्राण्यांप्रमाणे हवेचे श्वसन करतो. त्यामुळे त्याला पाण्याच्या पृष्ठभागी वरचेवर यावेच लागते. जगातील अनेक देश या प्राण्याच्या शिकारीत गुंतले होते आणि त्यांनी केलेल्या मोठ्या प्रमाणावरील शिकारीमुळे देवमासे नामशेष होण्याच्या मार्गावर होते. शेवटी त्यांच्या शिकारीवर बंदी घालण्यात येऊन त्यांना कायद्याचे संरक्षण मिळाले.

प्रत्येक गोष्ट आगळी

देवमाशाचा केवळ आकारच नाही तर प्रत्येक गोष्ट आगळी वेगळी आणि वैशिष्ट्यपूर्ण आहे. देवमाशाची लांबी शंभर फुटांपर्यंत असू शकते. तर वजन २००

टनांपर्यंत असते! अवाढव्य आकार आणि खूप वजन यामुळे देवमासा नेहमी खोल समुद्रातच राहू शकतो. एवढ्या वजनाचा एखादा प्राणी जमिनीवर राहायचा म्हटला तर त्याच्याच वजनाने तो चिरडला जाईल. देवमाशाच्या स्पर्म् व्हेल, बॉटल, नोझ व्हेल, वीकड व्हेल, डॉल्फिन या जातींच्या माशांमध्ये दोन्ही जबड्यात तीक्ष्ण दात असतात. तर राईट व्हेल, ग्रे व्हेल, ब्ल्यू व्हेल, डंप बॅक व्हेल या माशांमध्ये टाळूपासून निर्माण झालेल्या फणीसारख्या दात असलेल्या हाडांच्या अनेक रांगा असतात. हे विलक्षण अवयव इतर कोणत्याही प्राण्यात पाहावयास मिळत नाहीत. देवमाशाच्या या अवयवाचा उपयोग चाळणीसारखा होतो. समुद्रातील लहान प्राणी अडकतात व पाणी बाहेर फेकले जाते. भारतात डॉल्फिन मॅजेटिक्स ही देवमाशाची लहान जात गंगा आणि ब्रह्मपुत्रा नद्यांमध्ये सापडते. ही जात जगात इतरत्र कोठेही सापडत नाही.

देवमाशाचे 'हात'

देवमाशाला असलेले 'पर' म्हणजे रूपांतरीत होतच असतात. पाय पूर्णपणे नाहीसे झाले आहेत. शोपूट माशाच्या शोपटीसारखी दिसत असली तरी ती आडवी असते. इतर सस्तन प्राण्यांप्रमाणे

देवमाशाच्या देहाला साजेशीच असते. सस्तन प्राण्यांप्रमाणे देवमाशाच्या शरीरावर केस नसतात. त्यामुळे त्वचा मऊ व गुळगुळीत असते. त्वचेखाली चरबीचा दात थर असतो. काही वेळा याची जाडी दोन फुटापर्यंतही असते. या चरबीला 'ब्लबर' म्हणतात. चरबीच्या या जाड थरामुळे देवमासा दक्षिण ध्रुवाजवळच्या अतिशीत पाण्यातही आरामात राहू शकतो. देवमासा उष्मरक्तीय प्राणी आहे. चरबीच्या दात थरामुळे शरीरातील उष्णता टिकवून धरण्यास खूपच मदत होते. या चरबीच्या अमाप साठ्यामुळे मनुष्य शेकडो वर्षांपासून त्याची शिकार करीत आला आहे. देवमाशाचे डोळे त्याच्या शरीराच्या तुलनेत खूपच लहान असतात. आपल्याला जसे कान असतात तसे देवमाशाला नसतात. कानाच्या भोकामध्ये मेणासारखा पदार्थ बुचाप्रमाणे बसविलेला असतो. मात्र पाण्यातून प्रसारित होणाऱ्या ध्वनिलहरी त्याला चांगल्या ऐकू येतात.

देवमाशाचा प्रचंड वेग

देवमासा प्रचंड वजनाचा असला तरी पोहताना तो सागरी ताशी अठरा मैल या वेगाने जाऊ शकतो. देवमासा पाण्याच्या आत १६०० फुटापर्यंत सहज पोहोचू शकतो. इतक्या खोलवर गेलेल्या देवमाशाला

पृष्ठभागावर यायला फक्त १५ मिनिटे पुरतात. या गतीने जर पाणबुड्याने पाण्यावर यायचे ठरविले तर त्याला स्नायू आखडणे किंवा बॅडसचा त्रास होतो. पण देवमाशाला त्याच्या विशिष्ट शरीर रचनेमुळे असा काहीही त्रास होत नाही. देवमासा पाण्यात खोलवर जायला लागला की त्याची श्वासनलिका व फुफ्फुसे संकुचित होतात. आणि त्यातील हवा डोक्यात असलेल्या एका विशिष्ट पोकळीत शिरते. या अवस्थेत रक्तपेशी आणि स्नायूंमध्ये साठविलेल्या प्राणवायूवरच त्याचे भागते. त्याच्या हृदयाची स्पंदने धीमी होतात. शरीराचे तपमानही कमी होते. शारीरिक क्रिया मंदावतात. त्वचेतील व परामधील रक्त मेंदूकडे वळविले जाते. इतकी आश्चर्यकारक उपाय योजना कोणत्याही प्राण्यात सापडत नाही. देवमासा पृष्ठभागाकडे आला म्हणजे उच्छ्वासावाटे हवा जोरात बाहेर फेकतो. त्यावेळी पाण्याचा मोठा प्रेक्षणीय फवारा उडतो. परंतु त्यामुळेच त्याच्या शिकारीसाठी टपून बसलेल्यांना त्याचा ठावठिकाणा समजतो. त्याला लाभलेल्या वैशिष्ट्यपूर्ण रचनेमुळे तो सुमारे १ तास पाण्याखाली राहू शकतो. त्याच्या नाकाची रचनाही गमतीदार असते. त्याचे नाक डोक्याच्या मध्यावर असते. त्यामुळे पाण्याचा फवारा डोक्यापासून उडल्याचा

भास होतो.

सवाई बकासूराचा अवतार

बकासूर म्हटल्याबरोबर प्रचंड आहार असलेला राक्षस आपल्या डोळ्यांसमोर चटकन येतो परंतु देवमासा हा सवाई बकासूर आहे. दक्षिण ध्रुवाजवळच्या समुद्रात एकेकाळी क्लीन व्हेल जातीचे देवमासे खूप मोठ्या संख्येने राहात होते परंतु त्याची शिकार इतक्या प्रमाणावर झाली की अखेर त्यावर बंदी घालावी लागली. २०० टनी देवमाशाला रोज ४ ते ८ टन एवढे अन्न लागते! एवढा प्रचंड आहार कोणत्याही प्राण्याचा नसतो. जबड्यात दात असलेले देवमासे उत्कृष्ट शिकारी असतात. ते सील मासा आणि म्हाकुळे याची शिकार करतात. ज्या दिवशी सील मासा शिकारीला मिळाला त्या दिवशी देवमाशाला चमचमीत भोजन मिळाल्याचा आनंद होतो.

देवमाशाच्या गर्भावस्थेचा काळ १० ते ११ महिन्यांचा असतो. मादी एकावेळी एकाच पिलास जन्म देते. जन्मतःच या पिलाचे वजन कित्येक टन असते. पिलाची वाढही झपाट्याने होते. त्याची आई त्याला दिवसातून ४० वेळा दूध पाजते आणि हे दूध असते फक्त ४५० लिटर्स! असा असतो हा बालसवाई! ❀❀

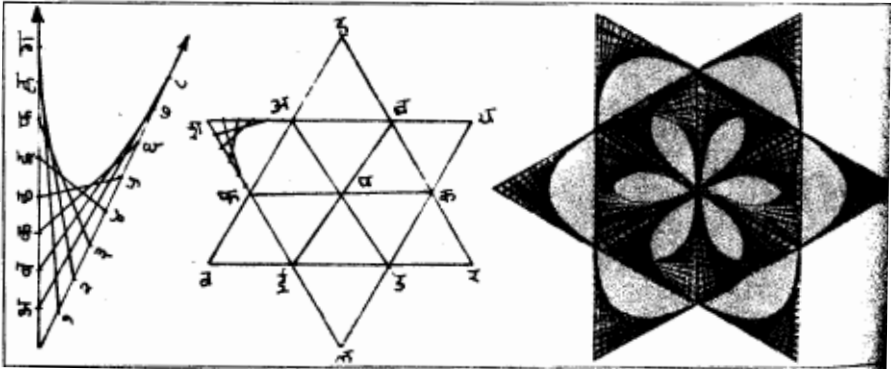
आकर्षक शुभेच्छापत्रे !

प्रत्यक्ष शुभेच्छापत्रे तयार करण्यापूर्वी काही साध्या गोष्टी आपण शिकूयात. ज्याच्या आधारे तुम्ही स्वतःची अशी नवनवीन नक्षी/रचना/आकार तयार करू शकाल. सर्वप्रथम कोणत्याही अंशाचा एक कोन काढा. कोनाच्या दोन्ही बाणांवर शिरोबिंदूपासून अर्ध्या सें.मी. वर एक या पद्धतीने ८ खुणा करा. या खुणांवर भोके पाडा. आता सुईमध्ये दोरा (एकेरी) ओवून घ्या व आकृतीत दाखविल्याप्रमाणे 'अ' च्या इथून सुई खालून वर आणा व ती ८ च्या इथून खाली घाला. मग ७ च्या इथून वर आणा व 'ब' च्या इथून खाली घाला. नंतर 'क' च्या इथून खाली घाला. नंतर 'क' च्या इथून वर आणून ६ च्या इथे खाली घाला व ५ च्या इथे वर आणा. याच पद्धतीने आकृती पूर्ण करा. आकृती मध्ये दाखविल्याप्रमाणे तुमची आकृती तयार होईल. हे एकदा जमले की आता शुभेच्छापत्र तयार करायला घेऊ या.

शुभेच्छापत्रावर प्रथम ३ सें.मी. वर्तुळ काढा. त्यात षट्कोन काढा. षट्कोनाच्या सर्व रेषा दोन्ही बाजूंनी वाढविल्यास चांदणीचा आकार तयार होईल. आता केंद्रबिंदू व षट्कोनाचे शिरोबिंदू जोडा. षट्कोनाच्या आत सहा व बाहेर सहा असे १२ त्रिकोण तयार होतील. या त्रिकोणाच्या प्रत्येक रेषाखंडावर शिरोबिंदू सोडून प्रत्येकी (शक्यतो सारख्या अंतरावर) ८-८ भोके पाडा. आता वर सांगितल्याप्रमाणे खालील कोन दोऱ्यांनी पूर्ण करा.

∠अपब, ∠बपअ, ∠बपक, ∠कपब,
 ∠कपड, ∠डपक, ∠डपई, ∠ईपड,
 ∠ईपफ, ∠फपई, ∠फपअ, ∠अपफ,
 तसेच ∠फशअ, ∠अहब, ∠बयक,
 ∠करड, ∠डलई, ∠ईवफ,
 हेही कोन पूर्ण करा.

हे सर्व केल्यावर चित्राप्रमाणे दिसते का ते पहा.

तुम्हाला आनंद केव्हा होतो हे विचारणे ठीक आहे हो; पण तुम्हाला दुःख केव्हा होते हे विचारणे तुम्हाला गैर तर नाही वाटत? आणि समजा क्षणभर गैर वाटले तरी कधी ना कधी आपल्याला दुःख होत असते हे तरी खरे आहे. या दोन अगदी टोकाच्या भावना आहेत. जशी सागराला भरती आणि ओहोटी अटळ आहे तशीच माणसाला, प्रत्येक व्यक्तीला, आनंद आणि दुःखाची भावना अपरिहार्य आहे, ती चुकविता येत नाही. दिवस सरला की जशी रात्र येते, प्रकाशानंतर काळोख येतो, पुन्हा प्रकाश; प्रवासात जसा चढ-उतार, उतारानंतर पुन्हा चढ, तसं दुःख-आनंदानंतर येणारं; हे एक चक्र आहे. जत्रेतले जसे गतीनं फिरणारे पाळणे - वर गेले की खाली येणार, खाली आले की पुन्हा वर जाणार; हे सारं न टाळता येणारं आहे. ते अनुभवायचं असतं, भोगायचं असतं! जीवनात

सदा सर्वकाळ तुमचा आमचा चेहरा आनंदानं फुललेला कसा राहिल? कधी तरी तो कोमेजणार, सुकणार, दुःखानं काळवंडणार! पुन्हा टवटवीत होणार, पुन्हा प्रफुल्लित होणार; सुख दुःखाच्या भावनांचे तडाखे मनाच्या किनाऱ्यावर सतत प्रहार करित राहणार; दुःख अनुभवल्याशिवाय आनंदाचं महत्त्व तरी कसं वाटणार? आंबट आणि तिखटपणाच्या पार्श्वभूमीवर गोड पदार्थाची रुची काही आगळी वाटते. नुसते गोड पदार्थ सतत खात राहू तर ते चांगले वाटणार नाही.

पायाला अचानकपणे बोचणारा बाभळीचा काटा आपल्या डोळ्यांत टचकन पाणी आणतो. आपल्याला वेदना होते

आणि दुःख निर्माण होतं. कधी शरीराला यातना होतात, ठेच लागते, पाय रक्तबंबाळ होतो - आई ग म्हणत आईची आठवण होते. तर कधी मनाला दुखावले जाणारे शब्द जिव्हारी लागतात. शिक्षक अभ्यास केला नाही म्हणून किंवा विचारलेल्या प्रश्नांचे उत्तर देता आले नाही म्हणून एखादे वेळी मागच्या पिढ्यांचा उद्धार करतात, अपमान करतात. शब्द जपून वापरीत नाहीत. शब्दांचे कोरडे मनावर फटके मारीत राहतात आणि आपणास अपरिमित दुःख होते. कधी आई वडिलांकडून तर कधी शेजाऱ्यांकडून तर कधी कधी मित्र मैत्रिणींकडून आपण अपमानित होतो. त्याचे आपणास दुःख होते. शारीरिक किंवा मानसिक वेदनेने आपण व्यथित होतो.

वीणेची एक तार झंकारली की दुसरी आपोआप जशी झंकारते. तसे दुसऱ्याचे दुःख पाहून आपण व्यथित होतो. महापूर, भूकंप, दुष्काळ, अपघात यांनी ग्रस्त झालेली माणसे आपल्याला परिचयाची नसली, आपली भाषा बोलणारी नसली, आपल्या देशातली नसली, तरी आपल्या हृदयात त्यांचे दुःख पाहून कालवाकालव होते. त्यांचे दुःख आपले होते. आपण त्यांच्या मदतीस धावून जातो.

तन, मन आणि धनाने आपण त्यांच्याशी जवळिक साधतो, त्यांना सहाय्य करतो. त्यांची पडलेली घरे बांधून देतो. दुखावलेली मने सुखावतो. त्यांची मुले आपली मुले आहेत अशी आपली भावना निर्माण होते. त्या चिमण्या पिलांना आपण आपल्या कुवतीनुसार आधार देतो.

माणसाचे दुःख व्यक्त करण्याचे विविध प्रकार आहेत. काही माणसांचे दुःख त्यांच्या चेहऱ्यावर स्पष्ट दिसते. त्यांना दुःख झाले आहे हे सहज ओळखता येते. काही माणसे इतकी संवेदनाक्षम असतात की थोडेसे दुःख झाले की त्यांना रडू कोसळते. काही स्फुंदून - स्फुंदून, तर काही हुंदके देत, तर काही आक्रोश करून, ऊर बडवून आपले दुःख व्यक्त करतात. दुःखाच्या वेदनेने काहींच्या शरीराचा थरकाप होतो. तर दुःखाच्या अतीव वेदनेने काही व्यक्तींना मूर्च्छा येते. काही आत्मलक्ष्मी माणसे आपले दुःख स्वतःच्या अंतःकरणात साठवून ठेवतात. आपले दुःख ती माणसे प्रकट करीत नाहीत. त्या पुढे जाऊन काही माणसांचे दुःख त्यांच्या चेहऱ्यावर तर दिसत नाहीच. त्यांच्या कृतीवरून, बोलण्या चालण्यावरूनही त्यांच्या दुःखाचा इतरांना थांगपत्ता लागत नाही. अशी माणसे एकांतात आपले दुःख

व्यक्त करतात. अंधारात एकटे बसून रडणारी माणसे आपण पाहिली असतील. ती एकटेपणात आपल्या दुःखाला वाचा फोडतात.

तुमच्या सारख्या लहान मुलांना तर अगदी क्षुल्लक गोष्टींमुळे दुःख होते. लहान मुले अधिक संवेदनाक्षम असतात. या संवेदना पुढे पुढे बोथट होत जातात. एखादी वस्तू हरवली की मुलांना दुःख होते. शाळा बुडली की दुःख होते, मित्रांमध्ये भांडण झाले की दुःख होते. अपयश पाहून दुःख होते, अपघात पाहिला किंवा झाला की दुःख होते, गुरूजी रागावले की दुःख होते, पाणी वाया गेले की दुःख होते, अस्वच्छता, रोगराई, आजार पाहून दुःख होते, जीवनावश्यक वस्तू महाग झाल्या की दुःख होते. बहिणीला खोक पडली की दुःख होते, बक्षीस न मिळाल्यामुळे दुःख होते, चांगले शिक्षक शाळा सोडून गेले की दुःख होते. याबरोबरच भूकंप, अतिवृष्टी, दुष्काळ, अपघात या संबंधीच्या प्रसंगातही मुलांना खूप दुःख होते. एखाद्या आवडत्या व्यक्तीचा मृत्यू हे दुःखाचे कारण असते. अशा विविध कारणांमुळे मुलांना दुःख होतं असते. त्याचा आवेग कमी जास्त वेळ असतो. दुःखाची भावना कमी - जास्त वेळ टिकून राहाते. कधी कधी दुःखाचा आघात इतका प्रचंड असतो की

त्याची तीव्रता प्रदीर्घकाळ टिकून राहाते. पण प्रत्येकास दुःख सहन करावे लागतेच. त्यातून कोणाचीही सुटका होत नाही. प्रत्येकाची दुःख सहन करण्याची क्षमता चांगली असली पाहिजे. दुःखाच्या तीव्रतेने आपण खचून जाता कामा नये. प्रवासात नादुरुस्त रस्ता आला की तो जसा आपणास पार केल्याशिवाय गत्यंतर नसते तसे जीवनातले दुःख भोगून सारल्याशिवाय दुसरा मार्ग असत नाही. दुःखाचे वातावरण कायम टिकत नसते. दुःखानंतर आनंदाचे व सुखसमाधानाचे दिवस प्रत्येकाच्या वाट्याला येतच असतात. ही गोष्ट लक्षात ठेवून जीवनाची वाटचाल आपण करावयास हवी.

भगवद्गीतेत सुखदुःखाविषयी फार चांगला विचार मांडला आहे.

**‘सुखदुःखे समे कृत्वा
लाभालाभौ जया जयौ ।’**

सुखदुःखाच्या भावना प्रत्येक व्यक्तीच्या जीवनात अत्यंत मोलाच्या आहेत. जीवनात आपणास यशस्वी व्हावयाचे असेल तर भावना व्यक्त झाल्या पाहिजेत, प्रकट झाल्या पाहिजेत. त्यांवर आपले नियंत्रण असले पाहिजे. भावना मनातल्या मनात दडपून टाकल्या तर त्याचे दुष्परिणाम होतात. सुखाची भावना काय

किंवा दुःखाची भावना काय ती समानतेने व माफक प्रमाणातच व्यक्त होणे फायद्याचे असते. भावना प्रकटीकरणाचा अतिरेक आपणांस टाळता आला पाहिजे. प्रत्येकाच्या जीवनात दुःख येणारच! दुःखाला घाबरून चालणार नाही. दुःखापासून पळून जाता येणार नाही, जाणे चांगले नाही. मानवाच्या जीवनाचे वस्त्र हे सुखदुःखाच्या धाग्यांनी विणले आहे. तुम्ही आम्ही दुःख पचविले पाहिजे. दुःखामुळे निर्माण होणाऱ्या भावनेला सामोरे गेले पाहिजे. दुःखावर विजय मिळविला पाहिजे.

प्रत्येकाच्या मनात दुःखाची भावना माफक प्रमाणात निर्माण होणे जेवढे महत्त्वाचे आहे, त्यापेक्षाही त्यातून योग्य तो मार्ग शोधून जीवनाची वाटचाल करणे अधिक महत्त्वाचे आहे. परीक्षेत अपयश आल्यावर दुःख होणार हे साहजिक आहे पण केवळ दुःख करीत न राहाता अधिक प्रयत्न करून यश मिळविण्यासाठी सिद्ध होणे अधिक महत्त्वाचे आहे. भूकंपामुळे किल्लारी गावातील जवळजवळ सगळी घरे पडली, लोकजीवन उद्ध्वस्त झाले यामुळे अपरिमित दुःख झाले हे खरे आहे पण केवळ दुःख करीत राहून समस्या सुटणार नाही. नवीन घरे उभी करून लोकजीवन सुरळीत करण्यासाठी सर्वांनी कंबर कसली

पाहिजे. दुसऱ्याच्या दुःखात केवळ सहानुभूती व्यक्त करून भागत नसते. मदतीचे असंख्य हात ज्ञात आणि अज्ञात, पुढे यावे लागतात. प्रयत्नांची पराकाष्ठा करून दुःखावर विजय मिळविता येतो. दुःखामुळे डोळ्यांत अश्रू येणारच. पण हे अश्रू पुसले पाहिजेत. दुसऱ्याचे अश्रू पुसण्यासारखे दुसरे पुण्य नाही. सहकार्यांचा आणि मदतीचा हात पुढे करणे म्हणजे ईश्वरप्राप्तीसाठी योग्य मार्गावरून चालणे होय. दुसऱ्याचे अश्रू पुसण्यात आपापसातील भेदभाव केव्हा गळून जातात हे समजतही नाही.

संतांनी तर परमेश्वराजवळ दुःख मागितले! दुःख वाट्याला आले की परमेश्वराचे स्मरण होते. परमेश्वराचे स्मरण म्हणजे सन्मार्गाचे स्मरण, सन्मार्गाचा शोध! अशा प्रकारे दुःख हे चांगुलपणाला व्यापून दशांगुळे वर उरले आहे. त्याची व्यापकता विस्तृत आहे. सामर्थ्य प्रचंड आहे. दुःख जे शिकविते ते आपल्या जीवनाला सत्प्रवृत्त बनविते. म्हणून जीवनात दुःख असेलच तर त्याचे आपण सहर्ष स्वागत करू. त्याला सामोरे जाऊ आणि त्याच्या वाऱ्यामुळे न कोसळता जीवन प्रवाहात मार्ग शोधून यशस्वी वाटचाल करण्याचा पुरुषार्थ साधू.

करून तर पाहू या -- उंच उंच मनोरे!

मागच्या अंकात आपण त्रिकोणाकार, घन, आयताकार, इ. कसे तयार करायचे ते पाहिले. सुट्टीत तुमच्यापैकी अनेकांनी त्याचे लहान मोठे आकार करून व स्वतःचे डोके वापरून काही कल्पक रचनाही तयार केल्या असतील. या अंकात आपण मनोरे कसे तयार करायचे ते पाहूयात.

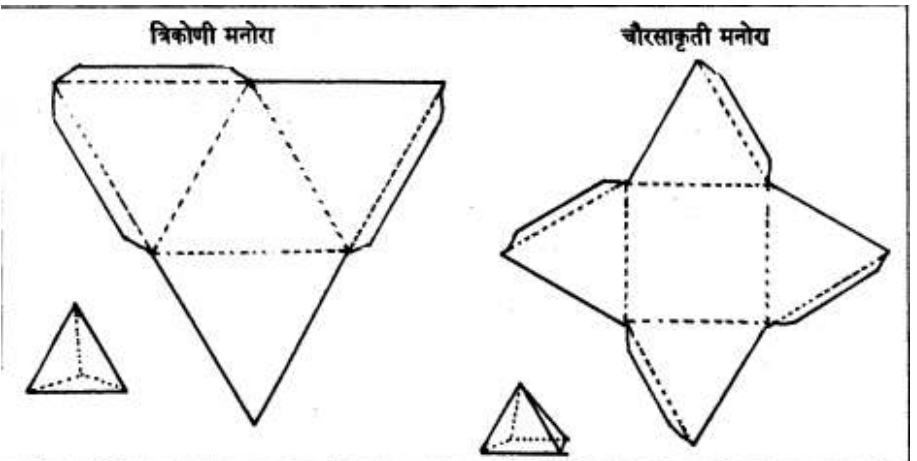
(१) त्रिकोणी मनोरा :

खाली दाखविल्याप्रमाणे आकृती काढून घ्या. ठळक रेषांवरून आकृती नीट कापून घ्या. तुटक रेषांवरून कर्कटक दोन वेळा फिरवा व तेथे कागदांच्या घड्या पाडा. चिकटपट्ट्या आतील बाजूस चिकटवा. हा झाला तुमचा त्रिकोणी मनोरा.

यातील सर्व त्रिकोण समभुजच असायला हवेत का? समद्विभुज त्रिकोण काढले तर मनोरा तयार होईल का? मनोऱ्याच्या पायाकडील त्रिकोण तोच ठेवून उंची वाढवायची म्हटली तर काय करावे लागेल? नुसता विचार करत बसू नका. प्रत्यक्ष करायला घ्या अन् करता करताच तुम्हाला काही सुचेल व त्यातून नवीन शोधल्याचा, नवनिर्मितीचा आनंद मिळेल.

(२) चौरसाकृती मनोरा :

खाली दाखविल्याप्रमाणे आकृती काढून नेहमीप्रमाणे ठळक रेषांवर कापा व तुटक रेषांवर कर्कटक फिरवून घड्या पाडा. चिकटपट्ट्या आतील बाजूनी चिकटवा. हा झाला तुमचा चौरसाकृती (ज्याचा

पायाकडील पृष्ठभाग चौरस आहे असा) मनोरा. या मनोऱ्याची उंची वाढवायची असल्यास काय करणार? उंची कमी करायची असल्यास काय कराल? चौरस ऐवजी आयताचा पाया घेतला तर काय बदल करावे लागतील? करून पाहा.

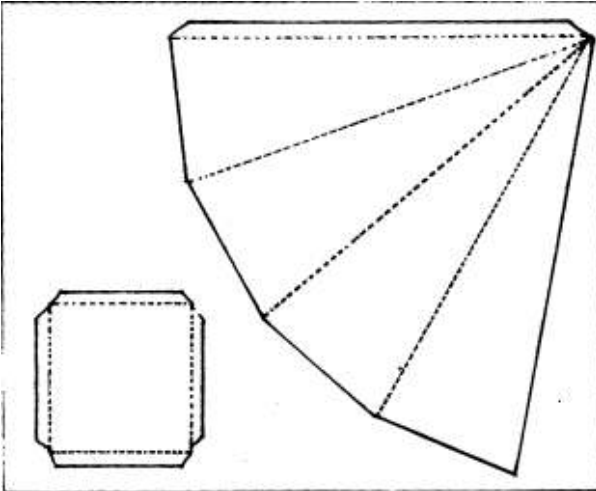
(३) मनोरे करण्याची अजून एक वेगळी पद्धत आहे. ती पद्धत कितीही बाजूंचा मनोरा करायचा असला तरी उपयोगी पडेल. चौरसाकृती मनोऱ्यासाठी ती कशी वापरायची ते पाहू. प्रथम चौरस काढून घ्या. नंतर साधारण अंतर कंपासमध्ये घेऊन अर्धवर्तुळ (कंस) काढा. हे अंतर (म्हणजेच वर्तुळाची त्रिज्या), जितकी असेल तितकी तुमच्या मनोऱ्याची तिरकस उंची असणार त्यामुळे त्रिज्या मोठी घेतली तर मनोरा अधिक उंच होईल. आता चौरसाच्या एका

बाजूएवढे अंतर कंपासमध्ये घेऊन अर्धवर्तुळाकार चार खुणा करा. आकृतीत दाखविल्याप्रमाणे केंद्रबिंदूंना या खुणा जोडा व एका कडेला एक चिकटपट्टी तयार करा. ठळक रेषांवर कर्कटक फिरवून तेथे घड्या पाडा. चौरस तुकडा या मनोऱ्याखाली चिकटवा. या पद्धतीने तुम्हाला षट्कोनी पाया असलेला मनोरा तयार करता येतो का पाहा.

मागील अंकात आपण घनाकृती कशी तयार करायची ते पाहिले. या घनाकृतीवर सर्व बाजूंनी एक-एक मनोरा (पायाकडील चौरसाची बाजू घनाच्या बाजूइतकी असायला हवी) चिकटवा. एक छान प्रतिकृती तयार होईल.

अशा पद्धतीने स्वतःचे डोके वापरून अनेक गोष्टी तुम्हाला करून पाहता

येतील, एक लक्षात ठेवा- चुकले म्हणून सोडून द्यायचं नाही आणि कसं तरी करून संपवून टाकायचं नाही. सुबकता, अचूकता नीटनेटकेपणा, चिकाटी इ. गुण वाढीस लागणे हे ही भौमितिक प्रतिकृती करताना मनात असू द्या.

मुलांनो, आता तुम्ही सुट्टी मजेत घालविता आहात ना! नेहमीच सुट्टी लागण्यापूर्वी कधी एकदा सुट्टी लागतीये आणि आपण खूप गोष्टीची पुस्तकं वाचतोय असं होतं. ना अगदी. एरवी अभ्यासाचं पुस्तक वाचायला घेतलं की रात्री ९ वाजताच डोळे मिटायला लागतात. पण गोष्टीचं पुस्तक वाचायला घेतलं की रात्री सगळ्यांनी 'आता पुरे, झोप' असं म्हटलं तरी झोप येत नाही आणि पुस्तक खाली ठेवावंसं वाटत नाही. वाचनात अगदी गढून गेलेलं असताना अचानक दिवे गेले की मग किती चिडायला होतं नाही का? थोडा वेळ दिवे गेले आणि अंधार झाला की आता पुस्तक वाचता येणार नाही म्हणून आपण वैतागून जातो. पण मुलांनो, कल्पना करा! ज्यांच्या समोर दिवसा रात्री सदैव अंधारच पसरलेला आहे अशा मुलांचं काय? त्यांनी कशी गोष्टीची पुस्तकं वाचण्याची गंमत लुटायची? मनात असे विचार आले की वाटतं आपल्या या अंध मित्रांना पण हा आनंद आपण मिळवून द्यावा. त्या करता आपण त्यांना मदत करावी. म्हणून काही डोळस लोक या मुलांना गोष्टी सांगतात किंवा गोष्टीची पुस्तके वाचून दाखवतात. पण जेव्हा वेळ असेल आणि कंटाळा आला असेल तेव्हा या मुलांनी काय करायचे? माहिती आहे का की या मुलांना सुद्धा वाचता येतं. अगदी आपल्यासारखंच. आश्चर्य वाटलं ना? फक्त त्यांची पुस्तके

आपल्यापेक्षा वेगळी असतात. त्या पुस्तकात वापरलेली लिपी असते ब्रेल लिपी. तुम्हाला प्रश्न पडेल. ही ब्रेल लिपी म्हणजे कसली लिपी. ही लिपी असते उठावाच्या ठिपक्यांची. ::अशी रचना असलेल्या या सहा ठिपक्यांच्या वेगवेगळ्या प्रकारच्या रचनांतून वेगवेगळी अक्षरे दर्शविली जातात. त्याचा उठाव कागदाच्या दुसऱ्या बाजूस येतो. या उठावावरून बोट फिरवले की अंध मुले ते कोणत्या अक्षराचे उठाव आहेत हे ओळखू शकतात. अशाच प्रकारे १ ते १० अंकांसाठी व इंग्रजी अक्षरांसाठीही याच ६ ठिपक्यांचा उपयोग केला जातो. अंध मुले लिखाणही याच लिपीच्या सहाय्याने करतात. त्यासाठी ते एक विशिष्ट प्रकारची पाटी वापरतात व टोचाच्या सहाय्याने या ठिपक्यांवर दाब देऊन उठाव उठवले जातात. या लिपीमध्ये उठाव

कागदाच्या दुसऱ्या बाजूला येत असल्यामुळे ही लिपी लिहिताना उजवीकडून डावीकडे लिहीत जावी लागते. म्हणजे कागद उलटवून वाचता येते. हे लिखाण ठिपक्यांच्या क्रमांकावर अवलंबून असते तर वाचन स्पर्शावर आधारलेले असते. ही लिपी उच्चारांवर आधारित असल्यामुळे ब्रेल लिपी ही विश्वलिपी म्हणून ओळखली जाते.

या लिपीला ब्रेल लिपी असं का म्हणतात माहिती आहे का? कारण ही लिपी लुई ब्रेल यांनी तयार केली. लुई ब्रेल आपल्या वडिलांच्या हत्यांशी खेळत असताना डोळ्यांना लागल्यामुळे त्याला वयाच्या ३ व्या वर्षी अंधत्व आले. स्मरणशक्ती चांगली असल्यामुळे छोटा लुई अभ्यासात प्रगती करीत होता. पण तो जसजसा मोठा होत होता तसतशी त्याला इतर वाचनाची ओढ लागली व इतर अंधांची सुद्धा गरज त्याच्या लक्षात आली. त्यासाठी प्रयत्न करता करता त्याने ही लिपी तयार केली व जगातील सर्व अंधांना एक नवीन दृष्टी दिली.

आपल्यासारखे डोळस लोक ही लिपी शिकून या लिपीत पुस्तकांचे भाषांतर करून लिहू शकतात. पण ही लिपी उठावाच्या ठिपक्यांची असल्यामुळे त्यावर बोटे फिरवून वाचताना काही कालाने हे उठाव दबून जातात व पुस्तके बाद होतात. त्यामुळे जास्तीत जास्त लोकांनी ही लिपी शिकून पुस्तके ब्रेल लिपीत लिहिण्याची आवश्यकता आहे व त्याच दृष्टीने पुण्यातील 'अंधमित्र' ही संस्था ब्रेल लिपीचा

प्रसार करून ललित साहित्य ब्रेल लिपीत उपलब्ध करून देण्याचा प्रयत्न करीत आहे.

ब्रेल लिपीसाठी ज्या विशिष्ट पाट्या लागतात त्या फक्त डेहराडून येथेच तयार होतात. त्या अतिशय महाग असतात. तसेच त्या मिळवणे अवघडही असते आणि म्हणूनच 'अंधमित्र' या संस्थेने अशाच प्रकारच्या प्लॉस्टिकच्या पाट्या बनविण्याचे प्रयत्न केले व त्यात यशही मिळवले. अशाच प्रकारचे इतर अनेक उपक्रम 'अंधमित्र' संस्था अंधांसाठी राबवीत असते.

अभ्यासाशिवाय इतर पुस्तके ब्रेल लिपीत उपलब्ध नाहीत. बडबडगीते, कथा, कविता, मनाचे श्लोक यांची या मुलांना जाणीवही नाही आणि म्हणूनच मुलांनो आपण प्रत्येकाने वर्षाला कमीत कमी एक पुस्तक जरी ब्रेल लिपीत करून घ्यायचे ठरविले तरी या मुलांची सांस्कृतिक उपासमार फार मोठ्या प्रमाणावर कमी करण्यास मदत होईल.

तुम्ही ही ब्रेल लिपी शिकण्यासाठी 'अंधमित्र'शी केव्हाही संपर्क साधलात तर 'अंधमित्र' तुमच्या मदतीसाठी सदैव तयार आहे. आपण सगळे ही लिपी शिकण्याचा प्रयत्न करणार याची खात्री आहे.

या संस्थेचा पत्ता -

'अंधमित्र' द्वारा - मिटकॉन, कुबेरा चेंबर्स, संचेती हॉस्पिटल समोर, शिवाजीनगर, पुणे - ४११ ००५.

सोबत देवनागरी अक्षरे ब्रेल लिपीत कशी लिहितात याचा एक तक्ता दिला आहे.

साहस सहाद्रीतले! धाडस हिमालयातले!

श्री. आनंद पाळंदे, पुणे

साहस आणि धाडस! नुसते हे शब्द वाचले तरी मनगटे शिवशिवतात. बाहू स्फुरण पावतात. चित्रपट पाहताना अथवा कथानक वाचताना तर अंगावर रोमांच उभे राहतात. असा एखादा तरी अनुभव आपल्याला मिळावा असे सर्वांनाच वाटत असते.

पण समोर अचानक संकट उभे राहिले तर आपण धाडस करू शकू का? बहुधा नाही. का बरं! कारण आपली मनोकायिक तयारीच नसते आणि म्हणूनच धाडसी गुण अंगात येण्यासाठी एखादे आह्वान सुरक्षितपणे, नियोजन करून आपण झेलावयास शिकले पाहिजे. त्यासाठी अर्थातच गिर्यारोहणासारखा अन्य क्रीडाप्रकार नाही. गिर्यारोहणातून धाडसाशिवाय आणखी पुष्कळ गुण अंगी बाणविता येतात तो वेगळाच फायदा.

माझ्यावर गुदरलेले दोन प्रसंग पाहाता संकटाला शांतपणे सामोरे जावयास मी एका प्रसंगातून शिकलो तर अन्य प्रसंगात अपयशाने खचून न जाता पुढे मार्गक्रमण करायची जिद्द माझ्यात जागी झाली.

पहिला प्रसंग आहे सह्याद्रीतला

ढाकगडाच्या डोंगरयात्रेला मी गेलो होतो. पौष महिन्याचे दिवस. डोंगरावर अजूनही पुष्कळ गवत होते. ढाकगड लोणावळ्याच्या उत्तरेला सह्य पर्वताच्या मुख्य रांगेत आहे. साहित्यिक दुर्गप्रिमी गो.नी. दांडेकरांनी ढाकचा बहिरी हे स्थळ फार लोकप्रिय केले. या बहिरोबाच्या गुहेत चढण्या उतरण्याचे नाट्य आम्ही पार पाडले होते. तिथून ढाकगडावर चढून पूर्वेला ढाकच्या पठारावरून आम्ही ढाकगावाकडे निघालो.

आम्ही दोघेच होतो. दिलीप आणि मी. तीन दिवसांच्या यात्रेनंतर काहीसे थकलोही होतो. वाटेच्या वळणावर पाठीमागे दूरवर ढाकगडाचा पश्चिमेचा

कातळकडा दिमाखात दिसत होता. पठाराकडे उतरलेली त्याची किनार वर स्वच्छ आकाश. कॅमेऱ्याच्या चौकटीत ते सुरेख दृश्य पाहण्यासाठी मी कॅमेरा डोळ्याला लावला.

दिलीप वाटेवर थांबला. मी चांगली चौकट मिळविण्यासाठी डोळ्याला कॅमेरा लावूनच, वाट सोडून गवतात केव्हा शिरलो ते माझे मलाच कळले नाही. गवत गुडघ्याला चापट्या मारीत होते. अर्ध्या विजारीमुळे गवताची कुसळे क्वचित मांड्यांनाही स्पर्श करीत होती. पण मला त्याची पर्वा नव्हती.

मी कॅमेऱ्याची कळी दाबणार एवढ्यात स...स...श...श... असा चमत्कारीक आवाज अगदी जवळ आला. मी कॅमेरा बाजूला काढून खाली पाहिले. नाग! हो नागच होता तो. काळपट तपकिरी रंग आणि फण्यावर १० सदृश आकडा स्पष्ट दिसला. विश्वास बसणार नाही. पण मांडीपासून जेमतेम वीतभर अंतरावर त्याचा फणा संरक्षक पावित्र्यात डुलत होता. दोन जिभल्या आतबाहेर करीत होत्या.

खरे म्हणजे अल्ला, ख्रिस्त यांच्यासह ३३ कोटी देव आठवले पाहिजेत असा तो प्रसंग. एकदम किंचाळून ओरडावे अथवा लाथेने (खरे म्हणजे हाताने दूर

करण्याइतका तो नाग जवळ होता.) आक्रमक व्हावे असेही कदाचित व्हायला पाहिजे होते. छाती धडधडली पाहिजे होती. घाम फुटायला हवा होता.

पण माझे वाचन, मनन आणि डोंगरभ्रमण यामुळे तयार झालेल्या मनाने वरील पैकी कोणतीच आततायी कृती केली नाही. सर्पतज्ज्ञांचे मत आठवले की साप आपणहून हल्ला करीत नाही किंवा तो पाठलागही करणार नाही आणि मी शांतपणे दोन पावले मागे घेत नागापासून दूर झालो.

नाग अजूनही फणा काढूनच उभा होता. त्याचे सळसळते चैतन्यमयी रूप मंत्रमुग्ध करीत होते. माझ्या भिडुनेही लांबून शांतपणे धीरानेच हा प्रकार बघितला. नाग आणि ढाकगड असा एकत्रित फोटो घेईपर्यंत तो नाग अगदी फोटोलाच उभा राहिल्यासारखा उभा राहिला होता. नंतर फणा काढून तो सळसळत गवतात दिसेनासा झाला. पुढे होऊन त्याने हल्ला तर मुळीच केला नाही.

आम्ही पाठीवर सॅक चढवून ढाकगावाकडे निघालो. त्यानंतर ५ तासांनी आमचे पाय एस्.टी. ला लागले.

दुसरा प्रसंग आहे हिमालयातील श्रीकैलास गिर्यारोहण मोहिमेतला. खरे

म्हणजे प्रसंगांची मालिकाच. गंगोत्री भागातील श्रीकैलास शिखर ६७०० मीटर उंच असून रक्तवर्ण हिमनदीचा लांबच लांब भाग ओलांडीत जाणारा मार्ग हा महत्त्वाचा अडथळा.

गंगोत्रीहून अती उंचीचा म्हणजे ३००० मीटरवरचा प्रदेश सुरू झाला. उंचीवरील हवामानाच्या परिणामांनी मी सर्वात प्रथम गारद झालो. खरे म्हणजे हे परिणाम नैसर्गिकच असतात. अर्थात मी सर्वांच्या मागे पडू लागलो. अनुभवी नेता विजय महाजन मात्र पुढे असायचा आणि ठणठणीतही.

आम्ही ४५०० मीटरवर पोहोचलो. मळमळ, डोकेदुखी कमी झाली. पण अन्न वासना गेली. परत फिरायचे विचार मनात घर करू लागले. तशात आमचा एक भिडू आणि एक हमाल आजार सहन न होऊन परत फिरलेही.

पुढच्या तळाच्या सामग्रीच्या फेरीच्या वेळी सपाटीवरही मी दमू लागलो आणि पुढे दूरवर दिसणारे भिडू पाहून मला खिन्नताही येऊ लागली.

खडतर हिमोढ मी कसेबसेच पार केले आणि बर्फ प्रपाताचा टप्पा लागला. कोणत्याही क्षणाला पायाखाली हिम बाजूला सरून क्रिन्हास आ वासायची शक्यता होती.

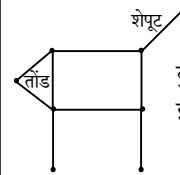
निळ्याशार कडक बर्फाचे मनोरे, छोट्या भिंती भयचकीत करीत होत्या. पण त्यात विलक्षण वेगळे सौंदर्यही होते. प्रत्येक पाऊल कौशल्याने ठेवीत तो टप्पा पार केला अन् अचानक लक्षात आले की आपला ऊर धपापला नाही. पायात गोळे आले नाहीत. अन्न गोड वाटू लागले आहे.

संघनायक विजयच्या बरोबरीने मी त्या पहाटे वाटचालीसाठी सिद्ध झालो. उंची ६३०० मीटर.

श्री कैलास शिखराची अखेरची धार तळपत्या उन्हात चमकत होती. तेवढी चढली की आम्ही शिखर गाठणार होतो. सुरुवातीच्या दहा दिवसातले अपयश दूर गेले होते. शिखर गाठायची आशा मनात घट्ट रूजली होती.

क्रीडा क्षेत्राखेरीज अन्य क्षेत्रातही आपल्या अवतीभवती अनेकजण धाडस करीत असतात. त्याचे निरीक्षण व अनुकरण आपण केलं पाहिजे आणि नवनवीन आव्हाने पेलण्यासाठी सज्ज झाले पाहिजे.

जरा डोके चालवा !

९ काड्यांचा मिळून हा कुत्र्यासारखा आकार तयार झाला. आता दोन काड्या हलवून या कुत्र्याचे तोंड विरुद्ध दिशेला करून दाखवा.

आशिश साऱ्या गुरुजनांचा !

तन मनासह बुद्धीचाही विकास सारे साधा ।
या देशाचे पाईक आपण सारे घेऊ वसा ॥
स्वार्थ, द्वेष अन् दुष्ट वृत्तींचा नको मनाशी थारा ।
त्याग, एकता, विश्वशांतीचा सदैव वाहो वारा ॥
कलंक काळा लावू नका हो मानवतेच्या माथी
मातृभूमीच्या विकासाचा मंत्र घ्या हो हाती ॥
स्वप्न तुम्ही हो माय पित्याचे उज्ज्वल तुमचा माथा ॥
आशिश साऱ्या गुरुजनांचा उन्नत तुमचा माथा ॥
भव्य दिव्य यश, धनही मिळवा तुम्ही जीवनात।
हीच मनिषा सदैव आहे आम्हा अंतरात,
आम्हा अंतरात! आम्हा अंतरात!!

सौ. सुहासिनी कुलकर्णी, नाशिक

वसंतागमन

रानी वनी नी उद्यानी, मन मोकळे हिंडूया
दारी मधुमास येता, वह्या पुस्तके कासया?
गेली शिशिराची भ्रांती, काटक्यांना आली कांती
नवे पान देत दान, वायुदूताची भ्रमंती
वृक्षवल्लरीच्या करि सुगंधीत पुष्पझेले
ऋतुराज स्वागताला, उभे रान सज्ज झाले
षड्ज लावितो बुलबुल, आणि पंचम कोयल
जागी होऊन रंगू दे, आता मनीची मैफल
वळीवाची येता सर, सा संमार्जन होते
गुलमोहर, श्वेत चाफा रम्य रांगोळी रेखिते
अगोबाई! गारा आल्या!! हिरे मौक्तिक राजाला
वासंतिक उपहार आला तुम्हाला आम्हाला

योगिनी जोगळेकर, पुणे

तुमचे घर कुठे?

रागोबा रागोबा
तुमचे घर कुठे?
फुगऱ्या गालात
नाकाच्या टोकावर ।
रडोबा रडोबा
तुमचे घर कुठे?
उघड्या मितक्या
डोळ्यांच्या काठावर ।
हसोबा हसोबा
तुमचे घर कुठे?
गालाच्या खळीत
लालस ओठावर!
रागोबा रागोबा
तुम्ही किती रसता?
हवा भरलेला
फुगाच दिसता ।
रडोबा रडोबा
तुम्ही किती रडता
खारट पाण्यानं
पीपच भरता!
हसोबा हसोबा
खुदकन् हसता
साऱ्या घरावर
प्रकाश पाडता!

नम्रता भोसले,
ज्ञान प्रबोधिनी, सोलापूर

प्रा. यशवंत शंकर कुलकर्णी, पुणे

स्वातंत्र्यवीर सावरकर आपल्या जीवनाचे अंतिम क्षण मोजत आहेत. अन्न नाही, औषध नाही. इतकेच नव्हे तर साधं पाणी सुद्धा घ्यायचं नाही. अशा कठोर निश्चयानं त्यांचं मृत्यूला आवाहन चालू आहे. अन् मिटल्या डोळ्यांनी ते गतजीवनावर नजर टाकत आहेत.

काय दिसतंय त्यांना? देशाच्या स्वातंत्र्यासाठी अग्निदिव्य केलं तो भूतकाळ! तो भूतकाळ त्यांना दिसतो आहे. त्या काळाच्या वाटचालीत त्यांना दोन व्यक्तींच्या पावलांचे ठसे उमटलेले दिसतात. अन् ते स्वतःशीच बोलू लागतात. खोल आवाजात. अगदी त्यांच्यापुरतंच!

“-अरे ह्या दोन पाऊलखुणा तर माझ्याच पावलांच्या. होय माझ्याच. अन् ही दुसरी दोन पदचिन्हे कोणाची? ओळखू येत नाहीत. पण ओळखीची वाटतात. हो, ही पाऊलखुणा त्या विश्वाच्या देवाची! अगदी त्याचीच! हे विश्वात्मका, तू मला जीवनाच्या वाटचालीत साथसंगत केलीस. धन्य आहे मी. कृतार्थ आहे मी.

“-पण हे अव्यक्ता! हे..... हे मध्येच असं काय दिसतंय? माझ्या

वाटचालीत काही ठिकाणी फक्त एकाच्याच पाऊलखुणा दिसताहेत. अन् त्याही माझ्याच. हो - निश्चित माझ्याच. अन् त्याही माझ्या जीवनातल्या धगधगत्या काळात? हे पहा, हे पहा ब्रह्माच्या देवा हे पहा. मी इंग्लंडहून कैदी म्हणून आलो ती ही वाटचाल. ही पदचिन्हं. सागर पैलाड करण्याची जिगर माझी. बेभानपणं झोकून दिलं मला मी. त्यावेळचे हे ठसे. फक्त माझेच? म्हणजे मी एकटा होतो. तुझी साथ नव्हती, देवा?

भगूरच्या देवीच्या साक्षीनं शपथ घेतली मी. सतीच्या वाणाची. तेव्हा तिच्या रूपात तू मला वचन दिलंस, ‘तुझ्या यज्ञकार्यात मी तुझ्या सदैव पाठीशी राहीन’ म्हणून. मग हे अव्यया हे ठसे एकाच महात्म्याचे कसे? मला एकट्याला सोडलंस तू, वाऱ्यावर?

अन् हा काय! हा आणखी एक वाटचालीचा ठसा. जन्मठेपेच्या शिक्षेचं जहर प्राशन करून तुझा हा विनायक चालला आहे. अंमनाचं अक्षरशः काळं पाणी पिऊ पचवतो आहे. तिथला तो तेल गाळायचा कोलू...काय भयंकर...त्या

बारीच्या चाबकाचे फटके ते तर अति दाहक. कोलू फिरवून फिरवून हातापायाची कातडी लोंबते आहे. बारीसारख्या राक्षसाला आव्हान देणं चालूच आहे. तरीही जगत आहे. नव्हे नव्हे इतर कैद्यांनाही जगवतो आहे. रक्ताच्या, घामाच्या चिखलातून 'कमला' काव्य कोमेजत फुलतं आहे. त्या या वाटचालीत फक्त ही दोनच पावलं? माझीच, हो माझीच. हे अरूपा, का असा अन्याय केलास? बोल, आता दे माझ्या प्रश्नाचं उत्तर. माणसाचा देव मी मानत नाही. पण विश्वाच्या देवा, तू तरी उत्तर दे.

एवढ्यानं नाही भागत. इतक्यावर नाही थांबत तू. माझी महम्मंगल माता मुक्त होत आहे. चिरवांच्छित स्वातंत्र्य तिला लाभत आहे तो तर अमृतक्षण. त्याच-अगदी त्याच काळात तो पहा मला दिसतोय तो कालमार्ग. का पुण्यात्म्याचा वध होतो आहे. वधाच्या कुटील कारस्थानात मला गोवताहेत. त्या विषारी वणव्यात मी होरपळतो आहे. अन् साध्वी सीतेसारखं अग्निदिव्य करून बाहेर येतोय. हे अव्यया, सीतेनं हे केलं, ते रामाच्या भक्तीसाठी! पण माझ्या वाट्याला हे अग्निदिव्य का? का असा अंत बघतोस? या दिव्यातही माझी

एकट्याचीच पावलं? हे अनाकारा, उगीच मी त्या भगूरच्या कालिमातेसमोर शपथ घेतली. मला वाटलं होतं तिच्या रूपात तू आहेस! घ्यावी शपथ या सतीच्या वाणाची. पण याही वेळेला तू मला वाऱ्यावर सोडलेस.”

स्वातंत्र्यवीर संत्रस्थ होताहेत. चेहऱ्यावर खिन्नता, उद्विग्नता, वैताग यांचे रंग उमटताहेत. तरीही हा मानवांचा देव, विश्वाच्या देवाशी मृत्यूच्या मार्गावर झगडतो आहे.

“बोल, बोल हे अव्यक्ता सांग!”
स्वातंत्र्यवीर अधिकाधिक क्षीण होताहेत.

काही क्षण असे तसेच घरंगळतात. अन् कुदूनसा एक अमानवी घनगंभीर आवाज उमटतो, “माझ्या लाडक्या विनायका, माझी तुझ्यावर अगाध कृपा आहे. स्वातंत्र्यदेवीच्या सुपुत्रा, मी तुला कधीही एकटा सोडलेला नाही. तुझा विश्वासघात करत नाही. तुझाच काय पण साऱ्याच ध्येयनिष्ठांना, साऱ्याच महर्षींना वाऱ्यावर सोडत नाही. तुझ्या अग्निदिव्याच्या काळातल्या त्या दोन पाऊलखुणा ते दोन ठसे कुणाचे आहेत माहीत आहे? कुणाचे आहेत? अरे वेड्या ते ठसे माझे आहेत.”

“मग मी.....मी कु ठे?”
स्वातंत्र्यवीर अधिन्या उत्सुकतेने कंपित
स्वरात पुटपुटतात.

“अरे बाळ, तू माझ्या कडेवर...
मी तुला माझ्या कवेत घेतो. तूच काय
तुझ्यासारखे सारेच...!”

स्वातंत्र्यवीरांच्या मुखावर मंगल
हास्य उमटतं. अन् त्यांच्या उशाशी
असणाऱ्या कोणी तरी पुटपुटतो,
स्वातंत्र्यसेनानीने आनंदाने शेवटचा श्वास
घेतला!! (सोबत दिलेल्या **Foot Prints**
या कथेच्या आधारे)

FOOT PRINTS

One night a man had a dream. He dreamed he was walking along the beach with the LORD. Across the sky flashed scenes from his life. For each scene, he saw two sets of footprints in the sand, one belonging to him and the other to the LORD.

When the last scene flashed before him, he looked back at the footprints in the sand. He found that many times along the path of his life there was only one set of footprints. He also noted that it happened at the most difficult and saddest times in his life.

This really disturbed him and he questioned the LORD thus "LORD you said that once. I decided to follow you, you would walk with me all the way. But I have noticed that during the most troublesome times in my life, there is only one set of footprints. I don't understand why when I needed you most, you would leave me."

The LORD smiled and gently replied, "My precious, precious child, I love you and I would never leave you. During your times of trial and suffering, when you see only one set of footprints, I carried you in my arms."

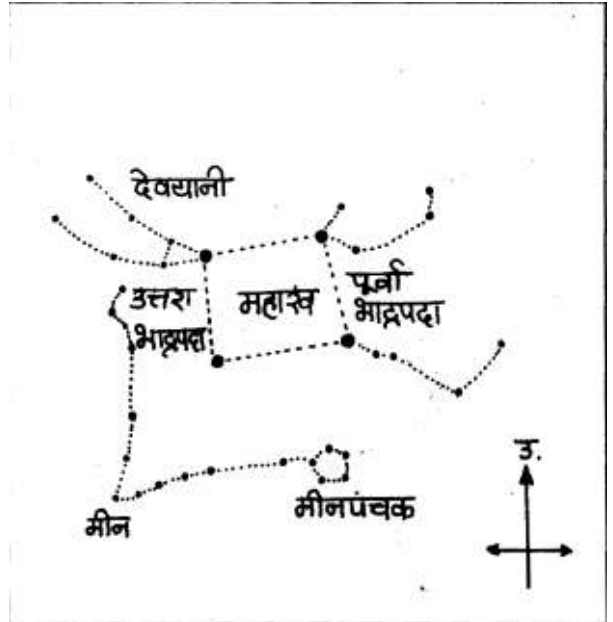
डॉ. प्रकाश तुपे, पुणे

दक्षिणमत्स्य नावाच्या तारका समूहातील 'मीनास्य' तारा हे माशाचे तोंड आहे. हा तारा आकाशातील अठरावा तेजस्वी तारा आहे व तो चार राजेशाही ताऱ्यांच्या समूहात मोडतो. उरलेले राजेशाही तारे आहेत मघा, रोहिणी व ज्येष्ठा. मीनास्य हा सूर्यापेक्षा सातपट तेजस्वी तारा असून तो आपल्यापासून २३ प्रकाशवर्षे दूर आहे.

एप्रिल-मे च्या पहाटे पूर्व रात्री आकाशात 'महाश्व' तारकासमूहाचा मोठा चौकोन उगवताना दिसतो. या चौकोनाला मीन राशीने वेढल्यासारखे दिसते. ध्रुवदर्शक शर्मीष्ठाकडून दक्षिणेकडे नजर फिरविल्यास देवयानी महाश्व व मीन राशीचे तारे दिसतात.

महाश्व हा चार ठळक ताऱ्यांनी बनलेला चौकोनी तारकासमूह असून, हा चौकोन मृगाच्या चौकोनापेक्षा किंवा सप्तर्षींच्या चौकोनापेक्षा मोठा आहे. महाश्वला 'देवांचा चौरंग' किंवा 'उच्चैश्रव' या नावाने

देखील ओळखले जाते. पाश्चात्य लोक या चौकोनाला 'पेगॅसस' किंवा 'उडता घोडा' म्हणून ओळखतात. या चौकोनाच्या पुढच्या दोन ताऱ्यांना 'पूर्वा भाद्रपदा' व मागच्यांना 'उत्तरा भाद्रपदेचे' तारे म्हणून ओळखले जाते. चौकोनाच्या मध्यभागी तारे नसल्याने हा चौकोन उटून दिसतो. महाश्वच्या दक्षिणेकडून ग्रहाचा मार्ग जात असल्याने चंद्र, सूर्य व इतर ग्रह या तारका शेजारून जा ये करतात. पूर्वा भाद्रपदाचा उत्तरेकडचा तारा हा तांबडट असून त्याचे तेज दर पस्तीस दिवसाने बदलते. या राक्षसी

ताऱ्याचा व्यास २४ कोटी कि.मी., वजन आहे सूर्यापेक्षा नऊ पट जास्त. उत्तरा भाद्रपदाच्या दोन ताऱ्यांपैकी ँका ताऱ्याकडून महाश्वच्या चौकोनाला ताऱ्यांच्या दोन शेषट्या फुटतात. यांना 'देवयानी' तारकासमूह म्हणतात.

देवयानी तारकासमूहातील दक्षिणेकडील ताऱ्यांची माळ ठळक ताऱ्यांची असून उत्तरेकडील माळ अंधूक ताऱ्यांची आहे. या मंद ताऱ्याच्या माळेतील दुसऱ्या ताऱ्याजवळ डोळ्याने दिसणारा पांढरा चट्टा आहे. दुर्बिणीतून या चट्ट्याकडे पाहिल्यास छान गोलाकार, भुईचक्रासारखा आकार दिसतो. दीर्घ वर्तुळाकार हा भाग म्हणजे 'देवयानी आकाशगंगा'. ही आपल्या जवळची आकाशगंगा असून, आपल्यापासून ती २२

लाख प्रकाशवर्षे दूर आहे. आकाशगंगेचा व्यास आहे १.८ लाख प्रकाशवर्षे!

महाश्वच्या चौकोनाला पूर्व-दक्षिण बाजूने मीन राशीने वेढले आहे. अनेक मंद ताऱ्यांनी बनलेल्या या राशीतील तारे शहरातून दिसू शकत नाहीत. हा तारकासमूह ग्रहांच्या मार्गावर असल्याने या राशीला महत्त्व प्राप्त झाले आहे. मार्च-एप्रिलच्या सुमारास सूर्य या राशीतून प्रवास करतो. मीन रास दोन माशांच्या शेषट्या दोरीने बांधल्याप्रमाणे कल्पिली गेली आहे. या दोरीच्या गाठीपाशी मीन राशीचा ठळक असा अल्फा तारा आहे. हा तारा द्वैती असून, त्यातील ँक तारा पांढरा तर दुसरा निळा आहे. पश्चिमेकडील माशाच्या तोंडाजवळ पाच ताऱ्यांचा पंचकोन दिसतो. त्याला 'मीनपंचक' म्हणतात.

ताऱ्यांचा मृत्यू

गेल्या अंकात आपण तारे कसे जन्मतात हे पाहिले. तारे म्हणजे अणूभट्ट्या असून त्यांच्या केंद्रस्थानी हायड्रोजन सारख्या मूलद्रव्यापासून आण्विक प्रक्रियेने, टप्प्याटप्प्याने अनेक मूलद्रव्ये तयार होत असतात. नुकत्याच जन्मलेल्या ताऱ्यांमध्ये हायड्रोजन पासून हेलीयम बनविण्याची प्रक्रिया चालू असते. या प्रक्रियेमुळे प्रचंड उष्णता निर्माण होऊन गुरुत्वाकर्षण शक्तीने तारा

आकुंचन पावू लागतो. आकुंचन प्रसरण अशा दोन विरोधी दाबामुळे ताऱ्याचा आकार कायम राहातो व तारा आपले काही कोटी वर्षांचे जीवन जगत राहतो.

काही काळानंतर जेव्हा ताऱ्याच्या गर्भातील हायड्रोजनचे इंधन संपू लागते, तेव्हा आण्विक प्रक्रियेचा दाब कमी पडू लागून ताऱ्यामधील आकुंचन प्रसरण दाबातील संतुलन बिघडते. तारा आकुंचन पावू लागतो

व त्यामुळे त्याच्या केंद्र भागातील आकुंचनामुळे, ताऱ्याचे तापमान पुन्हा वाढते. वाढलेल्या तापमानामुळे केंद्रभागा-भोवतालच्या भागातील उरलेल्या हायड्रोजनचे ज्वलन सुरू होते. हा भाग त्यामुळे उष्णतेने प्रसरण पावू लागतो व तारा मोठा मोठा होऊ लागतो. या प्रकारच्या ताऱ्याला “तांबडा राक्षसी” तारा असे म्हणतात. जरी हा तारा राक्षसी दिसत असला तरी त्याचे वजन फार नसल्याने हा राक्षसी तारा हलकाच असतो. आकाशात दिसत असलेले ज्येष्ठा, रोहिणी व स्वाती हे तारे तांबडे राक्षसी तारे आहेत.

ताऱ्यामधील हायड्रोजन कमी झाल्याने व त्याचे तपमान काही कोटी डीग्रीजपर्यंत पोहोचल्याने हायड्रोजनचे रुपांतर कार्बन, ऑक्सीजन या सारख्या मूलद्रव्यात होऊ लागते. ताऱ्याचे तपमान या प्रक्रियेत जवळ जवळ १७ कोटी अंशापर्यंत पोहोचते. तारा आता मृत्यूपंथाला लागतो. “सीलीकॉन” मूलद्रव्य त्याच्या केंद्रभागी तो निर्माण करू लागतो.

मृत्यूच्या पूर्वीच्या चार दिवसात तारे केंद्रस्थानी लोखंडाचे अणू निर्माण करू लागतात. लोखंडाचे अणू मात्र आण्विक प्रक्रिया पुढे चालू ठेवू शकत नसल्याने, ताऱ्याचा आण्विक दाब कमी पडू लागतो. गुरुत्वाकर्षणाचा दाब वाढून तारा आत चिरडला जाऊ लागतो. त्याचे केंद्रस्थान दाबाने छोटे छोटे होत जाऊन १० मैलापर्यंत

व्यासाएवढे छोटे होते. आता तारा आपले दाबाचे संतुलन पूर्णपणे घालवितो. आकुंचनाच्या दाबामुळे महाभयानक स्फोट होऊन तारा फुटतो. या स्फोटात अनेक प्रकारचे मूलद्रव्याचे कण, ऊर्जा, प्रकाश, न्यूट्रीनो अवकाशात फेकले जातात. या स्फोटाला “सुपरनोव्हा एक्सप्लोजन” म्हणतात. मोठे तारे फक्त या प्रकारच्या स्फोटात मरण पावतात. छोटे तारे वेगळ्याच वाटेने मृत्यूपंथाला लागून “खुजे तारे” बनून नाहीसे होतात.

ताऱ्याचा महास्फोटात झालेला मृत्यू १९८७ साली शास्त्रज्ञांना पाहता आला. आपल्या आकाशगंगे शेजारील हॅलोजनच्या ढगात एक तारा फुटल्याचे शास्त्रज्ञांना दिसून आले. ४ जुलै १०५४ रोजी वृषभ राशीतील एक तारा फुटल्याची नोंद चीनी लोकांनी केलेली आहे. हा फुटलेला तारा, दिवसाढवळ्या आकाशात चमकत असलेला त्यांनी पाहिला.

ताऱ्यांच्या मृत्यूमुळे विश्वात सर्व प्रकारची मूलद्रव्ये फेकली जातात. यातूनच पुढे नवीन तारे जन्म घेतात. ताऱ्यांभोवती ग्रहमाला निर्माण होतात व त्यावर आपल्यासारखी सृष्टी निर्माण होऊ शकते. सृष्टीत आढळणारी मूलद्रव्ये अशा स्फोटात निर्माण झालेली असतात. आपल्या सर्वांच्या शरीरात आढळणारी मूलद्रव्ये देखील ताऱ्यांच्या स्फोटात निर्माण झालेली असल्याने आपण ताऱ्यांचे पुत्र आहोत. ***

इकडे ही लक्ष द्या !

पुढील वर्षीही 'छात्र प्रबोधन'च्या सभासद परिवारामध्ये तुम्हा सर्वांचे मनःपूर्वक स्वागत! गेल्या वर्षीच तुम्ही या परिवारात सामील झाला आहात. ह्या परिवारातील एक सदस्य व्हायला तुम्हाला नक्कीच आवडले असेल. याची आम्हाला खात्री आहे. यंदाच्या वर्षी हे नाते अधिक दृढ कराल, आपल्याबरोबर अनेकांना त्यात सहभागी करून घ्याल असा आम्हाला विश्वास आहे. त्यासाठी ही छोटीशी आठवण!

तुम्हा सर्वांची 'छात्र प्रबोधन' मासिकाची वार्षिक वर्गणी जून अखेर संपणार आहे. याची जाणीव तुम्हाला असेलच. म्हणूनच या अंकात पुढील वर्षीच्या मासिकासंबंधीची माहितीपत्रके व नवीन सभासद नोंदणी पत्रके पाठविली आहेत. किमान ४ जणांपर्यंत मासिकाचे माहितीपत्रक पोहोचवा. तुमचे व तुमच्याबरोबर अजून एकाचे सभासद नोंदणीपत्रक व वार्षिक वर्गणी ३० जूनच्या आत पुण्याला पाठवा किंवा खालील स्थानिक केंद्रावर नोंदणी करा किंवा तुमच्या शाळेतील शिक्षकांकडे एकत्र करून ती संकलितपणे आमच्याकडे पाठवा.

३० जूनपूर्वी सभासद झालेल्या सर्वांना आकर्षक भितीपत्र भेट मिळेल. आपण (स्वतः सोडून) अधिक सभासद मिळवून दिल्यास खालीलप्रमाणे संग्राह्य पुस्तके आपल्याला भेट म्हणून मिळतील.

आपण मिळविलेल्या सभासदांच्या

बक्षिसे मिळवा !

सभासद संख्या	भेट पुस्तक	किंमत
५	छंद आकाशदर्शनाचा	१०/-
१०	वाचलेच पाहिजे असे काही +छंद आकाशदर्शनाचा	२५/-
१५	वरील दोन्ही पुस्तके+ प्रबोधन गीते	३५/-
३०	जून पर्यंत नोंदणी करून भितीपत्र मिळवा!	

नोंदणीपत्रकावर वरील बाजूस आपले नाव व सभासद क्रमांक लिहावा. अर्थातच ही सर्व बक्षिस योजना ३० जूनपर्यंतच आहे. त्यामुळे आपल्या अधिकाधिक मित्र-मैत्रिणींना गाठून त्यांची माहिती भरून आमच्याकडे पाठवून द्या. माहिती साध्या कागदावर असली तरी चालेल. येत्या महिन्यात तुमच्यापैकी अनेकांना बक्षिसे द्यायला आम्हाला आवडेल. नव्हे मनापासून आनंद होईल.

तर मग शाळेच्या वर्षारंभी, नवीन खरेदीच्या गडबडीत इकडेही लक्ष देणार ना!

स्थानिक संपर्क पत्ते

- धुळे** - सौ. पाठक, धुळे अर्बन बँक, गरूडबाग, धुळे.
- सांगली** - शैलेंद्र केळकर, ६९२ गावभाग, खाडीलकर गल्ली, सांगली.
- सोलापूर** - ज्ञानप्रबोधिनी बालविकास मंदिर, डफरिन चौक, सोलापूर
- निगडी** - ज्ञानप्रबोधिनी नवनगर विद्यालय, सेक्टर २४, निगडी, पुणे ४४.

❁ सभासद नोंदणी पत्रक ❁

सूचना :

- १) सभासदाचे नाव शक्यतो विद्यार्थ्यांचे असावे. नाव, वडिलांचे नाव व आडनाव अशा क्रमाने ते लिहावे.
- २) पत्ता लिहिताना प्रारंभी घर क्रमांक / इमारत क्रमांक / सर्वे क्रमांक, नंतर सोसायटीचे / अपार्टमेंटचे / चाळीचे नाव, नंतर गल्ली / पेठ / भाग इ. चे नाव, गरजेनुसार एखादीच जवळची महत्त्वाची खूण, तदनंतर शहर / मु. पो. / तालुका / जिल्हा व पिनकोड या क्रमाने सुवाच्य अक्षरात व्यवस्थित लिहावा.
- ३) सभासद नोंदणी पत्रकातील जास्तीत जास्त (शक्यतो सर्वच) माहिती भरावी.
- ४) मागील वर्षी सभासद असल्यास पूर्वीचा सभासद क्रमांक (प्रत्येक मासिकावर पत्त्याच्या प्रारंभी जो क्रमांक असतो तो) लिहावा.
- ५) नवीन पावती क्रमांक व नवीन नोंदणी क्रमांक कार्यालयातील सदस्य लिहितील.

पूर्वीचा सभासद क्र.	नवीन पावती क्र.	नवीन नोंदणी क्र.

नाव : _____

पत्ता : _____

पिन :

दूरभाष : (असल्यास) _____

शाळा : _____

इयत्ता व तुकडी : _____ जन्मदिनांक : _____

कुटुंबासाठी माहिती :

नाते	शिक्षण	व्यवसाय
आई		
वडील		
भाऊ		
बहीण		

स्वतःचे छंद व मिळविलेले विशेष यश

छात्र

प्रबोधन

.. निव्वळ मासिक नव्हे! .. कृतिशील उपक्रमांचा स्रोत!

यंदाच्या वर्षी खालीलपैकी कोणत्या उपक्रमांमध्ये सहभागी व्हायला आवडेल? उपक्रमांची निश्चितता प्रतिसादावर अवलंबून राहिल. उपक्रमांचे तपशील त्या त्या वेळी मासिकांमध्ये कळविले जातील. सर्व उपक्रम ७ वी ते १२ वी च्या मुलामुलींसाठी असतील.

क्र.	उपक्रम	सर्वसाधारण कालावधी	हो/नाही
१)	सहली	जुलै-ऑगस्ट	
२)	तंबूतील शिबिर	दीपावली सुट्टी	
३)	मेळावे	वर्षातून दोनदा	
४)	नेतृत्व शिबिर	एप्रिल १५	
५)	ग्रंथालय	वर्षभर	
६)	१० वी अभ्यास योजना	वर्षभर	
७)	विद्यार्थी-प्रतिनिधी	वर्षभर	
८)	पत्रमैत्री	वर्षभर	

पालकांसाठी 'प्रबोधन'चे पालक प्रतिनिधी म्हणून आपल्या गावामध्ये प्रबोधनचे उपक्रम राबविण्यासाठी आपण काही मदत करू शकाल का? कोणत्या स्वरूपात?

❁ सभासद नोंदणी पत्रक ❁

सूचना :

- १) सभासदाचे नाव शक्यतो विद्यार्थ्यांचे असावे. नाव, वडिलांचे नाव व आडनाव अशा क्रमाने ते लिहावे.
- २) पत्ता लिहिताना प्रारंभी घर क्रमांक / इमारत क्रमांक / सर्वे क्रमांक, नंतर सोसायटीचे / अपार्टमेंटचे / चाळीचे नाव, नंतर गल्ली / पेठ / भाग इ. चे नाव, गरजेनुसार एखादीच जवळची महत्त्वाची खूण, तदनंतर शहर / मु. पो. / तालुका / जिल्हा व पिनकोड या क्रमाने सुवाच्य अक्षरात व्यवस्थित लिहावा.
- ३) सभासद नोंदणी पत्रकातील जास्तीत जास्त (शक्यतो सर्वच) माहिती भरावी.
- ४) मागील वर्षी सभासद असल्यास पूर्वीचा सभासद क्रमांक (प्रत्येक मासिकावर पत्त्याच्या प्रारंभी जो क्रमांक असतो तो) लिहावा.
- ५) नवीन पावती क्रमांक व नवीन नोंदणी क्रमांक कार्यालयातील सदस्य लिहितील.

पूर्वीचा सभासद क्र.	नवीन पावती क्र.	नवीन नोंदणी क्र.

नाव : _____

पत्ता : _____

पिन :

दूरभाष : (असल्यास) _____

शाळा : _____

इयत्ता व तुकडी : _____ जन्मदिनांक : _____

कुटुंबासाठी माहिती :

नाते	शिक्षण	व्यवसाय
आई		
वडील		
भाऊ		
बहीण		

स्वतःचे छंद व मिळविलेले विशेष यश

छात्र

प्रबोधन

.. निव्वळ मासिक नव्हे! .. कृतिशील उपक्रमांचा स्रोत!

यंदाच्या वर्षी खालीलपैकी कोणत्या उपक्रमांमध्ये सहभागी व्हायला आवडेल? उपक्रमांची निश्चितता प्रतिसादावर अवलंबून राहिल. उपक्रमांचे तपशील त्या त्या वेळी मासिकांमध्ये कळविले जातील. सर्व उपक्रम ७ वी ते १२ वी च्या मुलामुलींसाठी असतील.

क्र.	उपक्रम	सर्वसाधारण कालावधी	हो/नाही
१)	सहली	जुलै-ऑगस्ट	
२)	तंबूतील शिबिर	दीपावली सुट्टी	
३)	मेळावे	वर्षातून दोनदा	
४)	नेतृत्व शिबिर	एप्रिल १५	
५)	ग्रंथालय	वर्षभर	
६)	१० वी अभ्यास योजना	वर्षभर	
७)	विद्यार्थी-प्रतिनिधी	वर्षभर	
८)	पत्रमैत्री	वर्षभर	

पालकांसाठी 'प्रबोधन'चे पालक प्रतिनिधी म्हणून आपल्या गावामध्ये प्रबोधनचे उपक्रम राबविण्यासाठी आपण काही मदत करू शकाल का? कोणत्या स्वरूपात?

ले. बाबासाहेब पुरंदरे यांच्या 'राजा शिवछत्रपती' यावर आधारित

पात्र रचना :

- मुख्य पात्र ६ किल्ले + १ सूत्रधार
- बाल शिवाजी राजे, नंतर शिवाजी महाराज १ किंवा २
- बाल सवंगडी ४ ते ६
- लेझीम खेळणारे ४, गुलाल फुल उधळणारे २, भालदार २, चोपदार २, अन्य २, पडद्यामागून संभाषण करणारे दोघे जण

साहित्य : तुतारी-चौघडा कॅसेट

किल्ल्याचे कमीतकमी सहा बुरूज (पुढ्याचे) रंगमंचावर बुरूज ठेवण्यास टेबले, त्यावर मातकट रंगाच्या चादरी व डोंगरांचा भास निर्माण करणारे (चादरीमागे उंचवटा निर्माण करणारे सामान) फुले, गुलाल, पुडे (साखरेचे भासतील असे) लेझीम जोड, भाले, आबदागिरी.

वेशभूषा : सूत्रधार व किल्ले सुरवार झब्बा, कमरेला पट्टा, डोक्यावर मावळी पगडी किंवा फेटा, शिवरायाचा पोशाख.

बालसवंगडी : पात्रानुसार योग्य ती वेशभूषा.

(पडदा उघडतो त्यावेळी रंगमंचावर फक्त गड किल्ले - पडदा उघडताना तुतारी - नंतर एका मिनिटाने सूत्रधार प्रवेश करतो-मुजरा करून संभाषण सुरू करतो.

प्रत्येक किल्ला आपल्या क्रमांकाच्या वेळी बुरूजावरून उभा राहून संभाषण करतो व संभाषण संपल्यावर उभाच राहतो.)

सूत्रधार : ज्यावेळी महाराष्ट्राच्या स्वराज्याचा इतिहास घडत होता त्यावेळी गडकोट म्हणजे एक महान शक्ती होती. गनिमांच्या उरात चळकाप उत्पन्न करणारी रणचंडीभवानी या गडांवर संचरत होती. जरीपटक्यासह भगवे झेंडे उंच फडकत होते. रणतुरे झडत होते. बुरूजातून एकच अनुहृत नाद निनादत होता. तो म्हणजे 'हिन्दवी स्वराज्य, हिन्दवी स्वराज्य, हिन्दवी स्वराज्य' (हे शब्द बुरूजांमागे दडलेले किल्ले सूत्रधाराच्या आवाजात गंभीर आवाज मिसळून बोलतील) तिथे एकच रस उसळत होता तो म्हणजे 'वीररस'

शिवरायांचे ते भव्य-दिव्य गड किल्ले आठवणींचा खजिना घेऊन आज आपल्या

भेटीला आले आहेत.

शिवनेरी :

‘काशी की कला जाती मथूरा मशीद होती
ना होता शिवाजी तो सबकी सुन्नत होती.’

या शब्दात भूषण कर्वींनी महाराष्ट्राच्या हिन्दवी स्वराज्य स्थापन कर्त्याला गौरविले त्या महापुरुषाचे मी जन्मस्थान आहे. इन्द्र जन्माला येताच जशी असूरी साम्राज्ये हादरली होती अगदी तशीच यावनी सत्ता महाराजांच्या जन्माने हादरली होती. माझ्याच कुशीत अत्याचारी रात्रीच्या अंधारात उषःकाल झाला होता. तीनशे वर्षांच्या भीषण काळोखानंतर पूर्वा उजळली होती. मोती जडित सोन्याची कुंची, माथ्यावर सुवर्णाचे पिंपळपान, पाचूचे जडविलेले वाघनख, हृदयावर रूळणारी जिवतीची प्रतिमा असे बाळलेणे त्यालेले साजिरे-गोजिरे बाळराजे माझ्याच अंगाखांद्यावर खेलले होते. मी मोठा भाग्याचा! मी मोठा भाग्याचा!!

(पडद्यामागून - पारतंत्र्याची भीषण काळोखी रात्र संपली. देवी अंबिका देवी चंडिका, देवी शारदा जिजाऊंच्या नवसाला पावली. कौस्तुभाच्या - अमृताच्या, रत्नाच्या मंगल दिवशी बाळराजे अवतरले. शिवनेरीवर आनंदाचा कल्लोळ उडाला. (सनई चौघड्याचा मंद आवाज) सनई चौघडे झडू लागले. पुत्र झाला-पुत्र झाला पुत्र झाला. पुत्र कोणाला झाला? पुत्र जिजाबाई साहेबांना झाला! पुत्र शहाजी राजांना झाला! पुत्र सह्याद्रीला झाला! महाराष्ट्राला झाला! भारत वर्षाला झाला! मोगलांच्या उन्मत्त तख्ताच्या चिरफळ्या उडविण्यासाठी कृष्ण जन्माला आला.)

(वरील भाषण चालू असताना पडद्यामागून रंगमंचावर ७,८ मावळे साखरं वाटत, फुले उधळत, गुलाल फेकत आनंदाने इकडून तिकडे जातात.)

पुरंदर :

पुरंदर म्हणजे इंद्र देवांचा राजा आणि मी वयाने मोठा, अंगापिंडाने भले भक्कम आणि कीर्तीनेही मोठा म्हणून माझे नाव पुरंदर. मी माझ्या शरीराच्या कणाकणांनी शूरवीर मावळ्यांना लढताना डोळे भरून पाहिले आहे. त्यावेळी कधी आनंदाने माझे डोळे ओलावले होते तर कधी भारदस्तपणाने दुःखाचे अश्रू मला गिळून टाकावे लागले होते. अजूनही तो प्रसंग मला जसाच्या तसा आठवतो. दुष्ट दिलेरखानाशी लढताना धुरंदर बहादूर मुरारबाजीला वीरमरण लाभले होते ते माझेच रक्षण करताना पंचवीस तीस हजार पठाणांबरोबर अवघ्या सातशे स्वामीनिष्ठ मर्द-मावळ्यांना घेऊन मुरारबाजी जिवाच्या शिकस्तीने लढत होता. त्यावेळी शत्रूच्या तोंडून ही जे गौरव उद्गार निघाले ते या माझ्या कानांनी मी ऐकले होते. स्वतः दिलेरखान म्हणाला होता-

“यह कैसा सिपह सालार खुदाने पैदा किया!”

परमेश्वर असेच झुंजार रणवीर मायभूमीच्या रक्षणासाठी निर्माण करो हीच इच्छा उराशी बाळगून या इथे मी वर्षानुवर्षे उभा आहे.

तोरणा : आठवतात ते दिवस - संपूर्ण देशात पारतंत्र्याचे विष भिनले होते. एकाच पायावर उभे राहून विष पिऊन स्वातंत्र्यात मरावे तर आत्महत्या करण्याइतकी पाऊलभर भूमी देखील स्वतंत्र नव्हती. अशावेळी दऱ्याखोऱ्यात, जुनाट देवळात, जाळी-जंगलात, भुयारात, भवानीपुढे बसून शिवबा आपल्या दोस्तांसह स्वराज्यासाठी निष्ठेने खलबते करित होते. नितांत श्रद्धेने अविरत अचूक प्रयत्न चालू होते. आपल्या ताब्यात एकतरी बळकट किल्ला असावाच अशी प्रत्येक मर्द मावळ्याला घाई झाली होती. त्या सर्वाना उंच गडावर आश्रयासाठी गरूडासारखे घरटे हवे होते आणि ते घरटे माझ्या उंच आणि रूंद माथ्यावर बांधायला शिवबाला जणू तुळजाभवानीनेच स्फुरण दिले होते.

माझे काळे कुट्ट कणखर कडे, अरूंद अवघड वाटा, भक्कम दरवाजे आणि काळ्या सर्पासारखी वळसे घेत जाणारी तटबंदी, भव्य बुरूज आणि माथ्यावर बालेकिल्ला. शिवबाला माझे रूप आवडले. मी धन्य झालो. बादशहाकडे बेवसाऊ पडलेला मी-शिवबांनी आपल्या सवंगड्याबरोबर येऊन माझा कब्जा घेतला. माझ्यावर भगवा झेंडा फडफडू लागला. मी स्वतंत्र झालो. हरहर महादेवाच्या गर्जना अवघ्या सह्याद्रीत घुमल्या. स्वतंत्र मी, स्वतंत्र शिवबा, स्वतंत्र मावळे, स्वतंत्र भगवा झेंडा- आम्ही स्वतंत्र राज्यात प्रवेश केला होता. गुलामगिरीतून मुक्त होऊन स्वराज्याचे तोरण माझ्या माथ्यावर विराजले होते. तो भाग्याचा क्षण अजूनही मला तितक्याच उत्साहात आठवतो आहे.

(पडद्यामागून - आता महाराष्ट्र स्वातंत्र्याच्या सूर्याची वाट पाहू लागला. दिल्लीचा मोंगल, विजापूरचा अदिलशहा, गोव्याचा फिरंगी, जंजिऱ्याचा सिद्दी आणि दक्षिणेकडचा कुतूबशहा या पाच अजगरांच्या विळख्यातून बाहेर येण्यासाठी स्वराज्य आसुसले होते.

ते लहानसे पोर मुठभर पोराना घेऊन दऱ्याखोऱ्यांत खलबते करित होतं आणि ते निष्ठेचे हितगुज दऱ्याखोऱ्यांनी, जाळी जंगलांनी ऐकलं होतं. ‘माझे स्वराज्य मला हवे आहे’ (३ वेळा) हे उद्गार फुकाचे नव्हते. आत्मविश्वास, प्रखर तळमळ, आणि ज्वलंत स्वाभिमानाचे बळ त्या शब्दांना लाभले होते.)

(पडद्यामागील भाषणात दुसऱ्या परिच्छेदास सुरुवात होताना रंगमंचावर लहान शिवबा आपल्या सवंगड्यासह शंकराच्या पिंडीजवळ येतात. फुले बेल वाहून पूजा करतात. सवंगड्यात स्वराज्याच्या मनोराज्याची खलबते करीत असल्याचा हावभाव करतात. सवंगड्यात काहींचा गुराख्याचा वेष आहे.)

राजगड : एकदा शिवबा स्वराज्याच्या विस्ताराचा विचार करीत तोरण्यावर उभे होते. कसे कोण जाणे पण माझे खणखणीत देखणेपण महाराजांना आवडले आणि तोरण्यावर मिळालेल्या खजिन्याचा उपयोग माझ्या माथ्यावर तटांची चिलखते चढविण्यासाठी करण्याचा त्यांनी निश्चय केला. रायगडावर स्वराज्य स्थापनेपूर्वी शिवरायांचे वास्तव्य माझ्याकडेच असे. स्वराज्य वाढविण्यासाठी मनसुबे माझ्यापाशीच रचले गेले. मराठी राज्याच्या राजधानीचा मान वीस वर्ष मीच भूषविला होता. स्वराज्याची जोपासना दक्षतेने करण्यासाठी शिवबा पुण्याचा लालमहाल सोडून माझ्याकडे आले होते. शिवबाच्या सान्निध्यात होणारा आनंद काय वर्णावा पोरीबाळीसुद्धा आनंदाने गाऊ लागल्या होत्या -

‘पुनं झालं गं जुनं

गाऊ थोर त्या भरन्याला,

सोनियाची ग पायरी

राजगड तोरण्याला!’

रायगड : तीनशे वर्ष! तीनशे वर्ष म्हणजे फार फार वर्षापूर्वी ... नव्हे ! नव्हे ! नुकताच, काल परवा साजरा झालेला तो शुभमंगलमय सोहळा, अजूनही ताज्या आठवणींनी तुडूंब भरलेला तो दिवस! जसाच्या तसा आठवतोय.

आनंदवनभुवनी अवघा आनंद उसळला होता. तो आनंद! छे...छे... त्याची तुलना कशाशीच होणार नाही. ना अमृतपानाशी, ना आनंदवानातील विलासांशी, ना कल्पवृक्षांच्या छायाछत्राशी, ना इंद्रसभेतील वैभवाशी हे सर्वच आनंद त्या आनंदापुढे फिके, किरकोळ.

हा सार्वभौमाचा, स्वातंत्र्याचा स्वच्छंद आनंद होता. आता इथे आमचा राजा, आमची सेना, आमचे आरमार, ध्वज, भूमी, पाणी सर्व आमचेच होते. आमच्या सर्वांचा जीव की प्राण असलेला शिवाजी, सहृदयी शिवाजी; राजा होणार होता.

तो दिवस शुद्ध त्रयोदशी शके १५९६ शनिवार, दिनांक ६ जून १६७४. दरबारातील सर्व लोकांनी गुलाल आणि सोन्याची फुले उधळून एकमुखाने प्रचंड जयजयकार केला होता.

‘सिंहासनाधिश्वर छत्रपती श्री शिवाजी महाराज की जय’

(शेवटचे वाक्य सर्व किल्ले म्हणतात.)

(रायगडाच्या संभाषणानंतर पडद्यामागून संभाषण-रायगडावर जिकडे तिकडे प्रफुल्ल वातावरण विलसत होते. मंगलवाद्ये वाजत होती. हजारो कंठातून एकच गर्जना उठली होती-

‘शिवाजी महाराज की जय’

आनंदनाम संवत्सरे शालिवाहन शके १५९६ ज्येष्ठ शुद्ध १३, शनिवार, उषःकाली पाच वाजता गागाभट्टांनी उच्च स्वरात घोषणा केली ‘महाराज शिवाजीराजे छत्रपती झाले! छत्रपती! राजा शिवछत्रपती! क्षत्रिय कुलवंतस महाराज सिंहासनाधिश्वर राजा शिवछत्रपती की जय! की जय! की जय!

(पडद्यामागून वरील संभाषण संपत असताना लेझिम खेळणारे ४ ते ६ मावळे रंगमंचावर प्रवेश करतात. त्यामागे २-२ भालदार चोपदार त्यांनंतर त्यांच्या मागे आबदागीर असतात. तोरण्याच्या पुढ्यात बसण्यायोग्य एखाद्या खडकाची रचना करावी. त्यावर शिवराय बसतात. बाजूला भालदार-चोपदार उभे राहतात हे दृश्य १ मिनिट- नंतर सर्व आत जातात.)

प्रतापगड : माझे नाव इतिहासात गाजले ते अफजलखानाच्या वधामुळे. खानाचा वध हा महाराजांच्या आयुष्यातला एक महान आणि महत्त्वाचा प्रसंग होता. राक्षसासारख्या क्रूर, पहाडासारख्या उंच आणि जबरदस्त ताकद असलेल्या अफजलखानाला महाराजांनी धूर्तपणे आणि चातुर्याने ठार केले होते.

तो क्षण आठवला की अजूनही बाहुंना स्फुरण चढते. महाराजांना खोटे अलिंगन देण्यासाठी पसरलेले ते दोन सैतानी हात-जणू मृत्युच्या जबड्यात महाराजांचा, स्वराजाचा, देवाधर्माचा, सौभाग्याचा, आईसाहेबांच्या पुत्रसुखाचा, सर्वस्वाचा घास घेण्यासा टपलेला खान-

पण जगदंबेच्या कृपेने चढते वाढते हिंदवी स्वराज्य एका महान वातचक्रातून सुरक्षित निभावले. कपट करणाऱ्या खानाच्या मिठीतून आपली मान सोडवून घेतली आणि क्षणाचाही विलंब न करता विंचवाचे तीक्ष्ण पाते खासकन् खानाच्या पोटात खुपसले, खानानी प्राणांतिक आरोळी ठोकली. तोफांच्या गडगडाटात ती आरोळी लुब्ध झाली. रणचंडिकेने, तुळजाभवानीने जंगलात लपलेल्या माझ्या अंगाखांद्यावर दबा धरून बसलेल्या मराठ्यांना हाक मारली. तोफांची इशारत होताच कान्होजी, तानाजी, मोरोपंत झाडून

सगळे मराठी वाघ झेपा टाकीत गर्जना करीत बाहेर पडले. त्यांच्या भयंकर अक्राळविक्राळ आवेशाने खानाच्या फौजेत आकांत माजवला. जणू प्रत्यक्ष भवानीच खानाच्या उन्मत्त आणि महामूर्ख फौजांचा संहार करीत होती. मी लहानसाच होतो तरी शत्रूची घमेंड जिरवून यशाला आपलेसे केले होते.

(पडद्यामागून संभाषण - खानाने महाराजांना आर्लिंगन देण्यासाठी दोन्ही हात पसरले- जणू मृत्यूचा जबडाच तो - त्या जबड्यात तो - महाराजांचा, स्वराज्याचा देवाधर्माचा, सौभाग्याचा आईसाहेबांच्या पुत्रसुखाचा सर्वस्वाचा घास घेणार होता.)

(पडद्यामागील संभाषण सुरू होताच रंगमंचावर एका बाजूने अफजलखान अर्लिंगन देण्यासाठी दोन्ही हात पसरून आतुरतेने पुढे येत आहे. सावधानतेने शिवबा त्याच्या समोरून येत आहेत. रंगमंचाच्या मधोमध दोघांची भेट-शिवरायांची चपळाई-वाघनखे हात रक्तबंबाळ- खानाची प्राणांतिक आरोळी. ऑऽ ऑऽ दगाऽ दगा दुष्मनने मुझे कतल कर दिया! इसे काटो, खतम करो! असे म्हणत खान धडपडत आत जातो.)

(पडद्यामागून-तोफांचा प्रचंड गडगडाट)

(पडद्यामागून संभाषण सुरू होते. शिवराय प्रेक्षकांकडे तोंड करून मोठ्या आनंदाने अभिमानाने उभे राहून आत जातात.)

शके १५८१ विकारीनाम संवत्सरात मार्गशीर्ष शुद्ध षष्ठीसह सप्तमी, गुरूवारी दुपारी आठवेतासी, देव, द्वेषटा अफजलखान ठार झाला. (पडद्यामागून तुतारी-नगाऱ्याचा आवाज त्याच बरोबर - हे हिन्दु नृसिंहा प्रभो शिवाजी राजा - गर्जना.)

सिंहगड : महाराजांना हनुमंतासारखी साथ देणारा तानाजी-त्या स्वामिनिष्ठ कार्यनिष्ठ, मर्दमावळ्याची वीरशय्या माझ्या खांद्यावर आहे.

अजूनही जशीच्या तशी आठवते ती माघ वद्य नवमीची रात्र! सगळीकडे रात्रीचा घनदाट अंधार होता - रातकिड्यांची किरकिरही नव्हती. जणू रात्रीलाच निर्धास्त निद्रा लागली होती - तेव्हा करवंदीच्या जाळीतून स्वामिभक्त समरधुरंधर तानाजी आपल्या अनुयायांना घेऊन कोंडाणेश्वराला साक्षी ठेवून उदेभानूशी लढताना मला पारतंत्र्यातून सोडवून धारातीर्थी पडले होते.

तानाजीचे चरित्र महाराजांच्या 'हिन्दवी स्वराज्य' स्थापनेच्या रामायणातील जणू 'सुंदरकांडच' आहे. मला त्रिगुण पावित्र्य लाभले आहे असे म्हणतात. इथे शिवरायांची पदतले उमटली आहेत इथे तानाजीचा आत्मयज्ञ धगधगला आहे. इथे लोकमान्यांनी हिन्दूभूच्या स्वातंत्र्याचे मनन-चिंतन केले आहे.

सर्वकिल्ले : धामधुमीच्या काळात आम्ही संरक्षण केले. शांततेच्या काळात पहारा केला. आता युद्धतंत्रात अमुलाग्र बदल झाल्यामुळे आमची मातब्बरी उरली नाही पण आमच्याबद्दल हळहळू नका. दहा गेले पाच राहिले. आम्ही खूप पाहिले, खूप सोसले. पण शेवट गोड झाला. आमच्या शतनेत्रांना भारताचा स्वातंत्र्य महोत्सव पाहायला मिळाला. भारताचा राष्ट्रध्वज आम्ही आमच्या हृदयावर उंच उभारून दाखविला! त्याची शान सदैव वाढविण्याचे कार्य आपल्या हाती सोपवून आम्ही निर्धास्त झालो आहोत.

जय महाराष्ट्र । जय भारतमाता ।।

इथं गंगा यमुना गोमती
सिंधु सरस्वती, गोदा कावेरी
तापी नर्मदा कृष्णा जलभार
नित्य पसरती भूमिवर फार
म्हणून हा हिन्द देश मज प्यार जीऽऽ ॥१॥
सह्याद्री, विंध्य, हिमगिरी
दिव्य निलगिरी, अतुल भूवरी
सातपुडा इथे शोभा करणार
लाखो वृक्षांना जन्म देणार
म्हणून हा आर्य देश मज प्यार जीऽऽ ॥२॥
रायगड सांगे किती गोष्टी माझ्या जीवाला
राजगड, प्रतापगड देत मला स्फूर्तिला
तानाजी सिंहगडावर बोलवित मला
मुरारबाजी पुरंदराला, बाजी प्रभु पन्हाळगडाला ।
संभाजी सिंधु दुर्गाला, बहिरोजी बाळ जिंजीला
झाशीची राणी झाशीला, चिमणाजी वसई दुर्गाला
म्हणून हा वीर देश मज प्यार जीऽऽ ॥३॥
जे नसे पाच खंडात, स्वप्न लोकात, असे ते येथ ।
देवांना हाच देश आधार, पुरुष रत्नांचा मोठा भांडार
म्हणून हा हिंद देश मज प्यार जीऽऽ ॥४॥

डॉ. दादा नवाथे, पुणे

ह्या पृथ्वीतलावर मानवाची वस्ती सुरू झाली त्याला सहस्रावधी वर्षे लोटली. ह्या गतकाळांत मानवाचे पृथ्वीसंबंधी आणि अंतराळासंबंधीचे कुतूहल खूपच जागे झाले आणि उत्तरोत्तर जशी त्याच्या ज्ञानात वाढ झाली तसतशी त्याची बाह्य वस्तूवर ताबा मिळवण्याची इच्छाही वाढू लागली. ज्ञान आणि विज्ञानात त्याची बुद्धी झपाट्याने प्रगती करू लागली व शतकामागून शतके जाता जाता मानवाला पृथ्वी अपुरी वाटू लागली. त्याचे लक्ष अंतराळातील सूर्य, चंद्र, ग्रह, नक्षत्रे, आकाशगंगा ह्यांनी वेधले व पृथ्वीप्रमाणेच ह्या आकाशस्थ ग्रहगोलांवरही मानवी वस्ती असेल काय ह्या विचाराने त्याला झपाटले. तेथे जाण्याची अतिप्रबळ इच्छा त्याचे मनी जागृत झाली व त्याचाच परिणाम म्हणून विज्ञान भौतिक शोधात प्रगत असलेल्या अमेरिका व रशिया ह्या देशांत ह्या विषयी स्पर्धा निर्माण झाली.

निरनिराळ्या प्रयोगात्मक उड्डाणानंतर विसाव्या शतकात १९६१ साली एप्रिल महिन्यात रशियाने यूरिगॅगरिन नामक वैमानिकाला अवकाश भ्रमणास पाठविण्यात यश मिळवलं. व्होस्टॉक नामक प्रक्षेपक त्याला पृथ्वीच्या आकर्षणापलिकडे घेऊन गेले आणि अंतराळ यात्रांचा प्रारंभ येथून सुरू झाला.

ह्या अंतराळ भ्रमणाच्या मागोमाग

जून ६१ मध्ये अमेरिकेनेही मर्क्युरी ह्या अवकाशयानातून एका वैमानिकास अंतराळातून हिंडवून आणले. ह्याच १९६१ वर्षात अमेरिका व रशिया ह्यांना मिळून निरनिराळ्या अवकाश यानातून बरीच मंडळी १७ उड्डाणातून अंतराळात फिरवून आणली. १९६१ पासून १९६९ पावेतो आठ वर्षांत दोन्ही देशातून खूप उड्डाणे झाली व चंद्रावर प्रत्यक्ष माणसास उतरवून तेथून त्यास सुखरूप परत पृथ्वीवर आणू अशी घोषणा अमेरिकेचे अध्यक्ष केनेडी ह्यांनी केली. वीस शतकांत मानवाच्या बुद्धीने केलेल्या प्रगतीचे हे प्रत्यक्ष प्रमाणच होते. हा अतिशय धाडसाचा व 'न भूतो' अशा प्रकारचा प्रसंग होता. ह्या करता खूपच प्राथमिक तयारीची आवश्यकता होती व ती कसोशीने आणि चिकाटीने करण्यात आली होती.

अखेरीला १६ जुलै १९६९ रोजी तीन अवकाशवीर आर्मस्ट्रॉंग, अल्ड्रिन व कॉलिन्स हे केपकेनेडीहून सॅटर्न ह्या यानांमधून पृथ्वीतल सोडून चंद्राकडे निघाले. वाटेत त्यांना उंच उडवण्यासाठी असलेली क्षेपणके त्यांनी एकामागून एक सोडून दिली आणि प्रत्यक्ष चांद्रयान हा त्यातला सर्वात महत्त्वाचा गाभा हा २० जुलै १९६९ या दिवशी चंद्रावर जाऊन विसावला. ह्या यानांत असलेले दोघे -

आर्मस्ट्रॉंग व अल्ड्रिन हे चंद्राच्या पृष्ठभागावर उतरले आणि तेथील दगड, माती ही त्यांनी बरोबर आणली. दोन सव्वादोन तास ते चंद्रावर हिंडले व मग परत आपल्या वाहनांत येऊन बसले. तो पावेतो ह्यांच्यातला तिसरा भिडू कॉलिन्स हा चंद्राभोवती घिरट्या घालत होता. चंद्रावरील दोघांनी आपले वाहन पुनः उंच उडवले आणि वर घिरट्या घालणाऱ्या वाहनाला जोडून घेतले. तिघेही पुनः एकत्र आले आणि नंतर ते जोडवाहन चंद्राच्या कक्षेतून सुटून पृथ्वीच्या दिशेने निघाले. २४ जुलै १९६९ मंगळवारी ते वाहन सुखरूपपणे पॅसिफिक महासागरात उतरले. ह्या रोमहर्षक प्रवासाची पंचवीस वर्षे संपली ह्याची आठवण करण्यासाठी ज्ञान प्रबोधिनीने एक छोटासा समारंभ योजित केला आहे.

ह्या निमित्ताने मानवाच्या अंतराळउड्डाणाचा इतिहास, त्यातील रशिया व अमेरिकेने केलेली महत्त्वपूर्ण कामगिरी, जुलै १९६९ मध्ये चंद्रावर मानवास उतरवून तेथून त्यास परत पृथ्वीतलावर सुखरूप आणण्यात अमेरिकेला आलेले यश ह्या संबंधी सर्व विद्यार्थ्यांस माहिती गोळा करण्यास उद्युक्त करावे हे उद्दिष्ट ज्ञान प्रबोधिनीने मनात योजले आहे.

शालेय विद्यार्थ्यांकरता तीन प्रकारच्या स्पर्धांचे आयोजन करावयाचे आहे.

१. जुलै १९६९ मधील चांद्रयानाच्या अंतराळ भ्रमणाची कल्पना देणारे

चित्रतक्ते तयार करणे.

२. अंतराळवीरांच्या कामगिरीसंबंधी, चंद्रावरील भूप्रदेशासंबंधी व ह्या घटनेच्या अनुषंगाने रंगीत चित्रे काढणे.
३. जुलै १९६९ मध्ये ह्या विक्रमी घटनेसाठी तयार केलेल्या, सॅटर्न V, सर्र्व्हिस मोड्यूल, कमांडमोड्यूल (कोलंबिया), ल्यूनरमोड्यूल (ईगल) ह्यांची त्रिमितीत (Three Dimensional) प्रतिकृती तयार करणे.

वरील सर्व स्पर्धांसाठी आलेल्या सर्व तक्त्यांचे, रंगीतचित्रांचे व प्रतिकृतींचे एक प्रदर्शन ज्ञान प्रबोधिनीत भरवले जाईल. (प्रत्येक विभागात आलेल्या तीन उत्तम कृतींना गुणानुक्रमे तीन पारितोषिके देण्यात येतील.)

जुलै १९९४ च्या तिसऱ्या आठवड्यात पूर्वनिर्धारित दिवशी संध्याकाळी ह्या घटनेसंबंधी व्याख्यान आयोजित केली जातील व उपलब्ध झाल्यास त्याचवेळी मानवाच्या चंद्रावरील पदन्यासाची चित्रफीत दाखवण्याचा प्रयत्न आहे.

शाळांनी आपापल्या विद्यार्थ्यांना ह्या विषयासंबंधी कार्यप्रवण करून त्याच्या तयार केलेल्या कृति ज्ञान प्रबोधिनीत जुलै १९९४ च्या प्रारंभीच आठवड्यांत आणून घ्याव्यात अशी विनंती आहे.

‘छात्र प्रबोधन’चे विद्यार्थी ह्या कार्यक्रमाचे उत्साहाने स्वागत करतील व उन्हाळ्याच्या सुट्टीत या दृष्टीने तयारीला लागतील असा विश्वास वाटतो.

कुठे जात आम्ही . . . पुढे काय आहे?

● आयुष्य दोन वर्षांनी कमी! ●

१० वी आणि १२ वी या परीक्षांमुळे आपल्या मुलांचे आयुष्य दोन वर्षांनी कमी होते असे माझे मत आहे. म्हणजे खूप अभ्यास केल्याच्या श्रमांनी, थकव्याने नाही बरं का! तर ही दोन वर्षे बहुतेकांच्या आयुष्यातून वजाच झालेली दिसतात म्हणून. ९वी आणि ११ वीतच vacation batch चे वेध सुरू होतात आणि वर्षभर परीक्षेच्याच वातावरणात बिचारी मुलांमुली खितपत पडलेली असतात. आता १० वी आणि १२ वीच्या परीक्षा म्हणजे तशा लुटूपुटूच्याच, त्यांच्या अभ्यासासाठी किंवा अभ्यासाच्या दडपणाखाली सुट्टीत आणि वर्षभर अन्य काही न करणे म्हणजे आयुष्यातील दोन वर्षे घालवल्यासारखे नाही का? बरं, एवढा आटापिटा करून शेवटी उत्तम गुण मिळवायचे (ज्ञान, कौशल्ये नाही तर टक्केवारी म्हणजेच गुण!) ते मनासारखी विद्याशाखा, महाविद्यालय वगैरे मिळावे म्हणून. खूपदा ही विद्याशाखा, महाविद्यालय वगैरे मुलांपेक्षा पालकांच्याच मनाप्रमाणे जास्त ठरलेले असते. तरीही १०वी, १२ वी नंतर प्रवेश घेताना आपण आणि पालकांनीही पुरेसा विचार, माहिती गोळा केलेली असते का? career guidance वर सध्या बऱ्याच ठिकाणी व्याख्याने, पुस्तके, चर्चाद्वारा मार्गदर्शन केले जाते. या लेखात मी प्रत्यक्ष

डॉ. विवेक कुलकर्णी, पुणे

माहिती देण्यापेक्षा career guidance कडे बघण्याचा एक दृष्टिकोन मांडू इच्छितो आणि मी सुरुवात जशी काही धक्कादायक विधानांनी केली, तसाच हा दृष्टिकोनही जरा वेगळ्या प्रकारचा विचार करायला लावणारा आहे.

● शोध स्वतःचा ●

पहिला मुद्दा म्हणजे १० वी पर्यंत आपल्याला फारसे पर्यायच नसतात. (तिसरी भाषा निवडण्यापलीकडे) पण आता १० वी नंतर अनेक पर्याय समोर दिसतात. मग त्यातून निवड करताना काही वेळा भांबावल्यासारखे होते तर काही वेळा ज्याची एकूणात चलती जास्त तो पर्याय आपला, अशी passive निवड होते. म्हणून पर्याय निवडताना आपली आवड आणि त्याबरोबर आपल्या क्षमता (शक्तीस्थाने व मर्मस्थाने, strength and weakness) माहिती असणे फार जरूरीचे आहे. Aptitude test या वयात फारशा परिणामकारक आणि नेमक्या उपयोगाच्या नसतात. म्हणून आपणच चक्क कागद-पेन्सिल घेऊन स्वतःच्या आवडीनिवडी, स्वतःमधील क्षमता आणि कमीपणा यांचा सविस्तर विचार केला पाहिजे. कोणती परिस्थिती आपल्याला संधी वाटते आणि कोणती संकट वाटते. याचा अंदाज घेतला पाहिजे. त्यासाठी आपले आत्तापर्यंतचे अनुभव आणि मित्रमैत्रीणी, नातेवाईकांची मते

यांचा जरूर विचार करावा. या स्वतःच्याच विश्लेषणाला इंग्रजीमध्ये SWOT (Strength, Weakness, Opportunity, Threat) ANALYSIS असे म्हणतात. अशी स्वतःबद्दलची संकल्पना काहीशी स्पष्ट केल्यावर मगच आपल्याला भोवतालच्या परिस्थितीचा विचार समतोलपणे करता येईल. तुम्हाला प्रारंभी हे खूप अवघडही जाईल. कदाचित. कारण शाळांमध्ये अशा दृष्टिकोनातून स्वतःकडे स्वतंत्रपणे बघण्यास, विचार करण्यास कोणी सांगितले नसेल. पण तरी शांतपणे बसून रोज थोडी थोडी भर घालत हा विचार तुम्ही करा.

● भान परिस्थितीचे ●

भोवतालच्या परिस्थितीचा विचार ५ मुद्यांमध्ये करू या.

१) आपल्याला सगळ्यांनाच जाणवते की भोवतालचे जग वेगाने बदलते आहे. आजचे चलनी नाणे हे उद्या सर्व किंमत हरवून बसते. आज महत्त्वाच्या वाटणाऱ्या विद्याशाखा आणि नोकरीधंदे काही वर्षांत सहजपणे कालबाह्य झालेले दिसतात. त्यामुळे ४-६ वर्षांनंतरच्या परिस्थितीचे भान ठेवून आणि आपल्या देशातील विविध गरजांचा आणि त्यानुसार बदलणाऱ्या शैक्षणिक, औद्योगिक, आर्थिक धोरणांचा अंदाज बांधून आपल्याला आज निर्णय घ्यावयाचा आहे.

२) भोवताली स्पर्धेच्या युगात सगळीकडे शर्यती चालल्या आहेत. भांडवल देऊ शकत नसल्याने आई-वडिलांवर राग धरणारे महान

सुपुत्र दिसतात, तर माझ्या शिक्षणाला भारतात Scope नाही, म्हणत परदेशी पळणारे देशभक्तही सापडतात. या Rat race मध्ये स्वतःच्या क्षमतांच्या पलीकडची स्वप्ने पाहणे, कष्टाशिवायच्या instant यशाची आशा धरणे, स्वतः पुढे येण्यासाठी इतरांना मागे खेचणे, प्रसंगी चुकीची साधने, मार्ग वापरणे हे सर्व आपल्याला पदोपदी दिसत असते. या स्पर्धेच्या प्रवाहात पडून आयुष्यभर एका कडवट संघर्षाच्या चक्राशी स्वतःला बांधून घ्यायचे का? आपली प्रवृत्ती अशी स्पर्धा करण्याची, नियमांशी खेळण्याची आहे का? याचाही विचार करायला पाहिजे.

३) शिक्षणपद्धतीवरही आपण मनसोक्त टीका करतो, वाचतो, ऐकतो पण तरीही आपली सगळी तडफड त्याच शिक्षण प्रणालीतील ठराविक अभ्यासक्रम पूर्ण करणे आणि त्याची सर्टिफिकेट्स मिळवणे यासाठी चालते. नंतरचे आयुष्य, त्यात सामोरी येणारी परिस्थिती आणि आपल्याला मिळणारे शिक्षण यांची सांगड खूपच कमी असते. त्यात स्वतःची आवड, क्षमता आणि विद्यापीठाचे शिक्षण यांचीही परस्पर संगत जमली नाही तर नक्कीच आयुष्यभर पदोपदी ठेचा लागण्याचा संभव असतो.

४) एखादी विद्याशाखा अभ्यासाला निवडणे, त्यात पारंगत होणे आणि त्या विद्याशाखेत व्यवसाय करणे, नोकरी करणे यात खूपच फरक आहे. Service condition म्हणजे प्रत्यक्ष कामाच्या ठिकाणचे वातावरण व परिस्थिती याचा आधी कधीच अनुभव नसतो आणि मग

कामाच्या ठिकाणी कंटाळा, निराशा, न्यूनगंड जाणवू लागतो.

५) स्वतःच्या क्षमतांचा १०वी, १२वीत नीट अंदाज येत नाही. सभोवतालचे अभ्यासाचे वातावरण व दडपण, परीक्षेचा ठराविकपणा व त्यांना अनुसरून क्लासेस मधून मिळालेले प्रशिक्षण यांचाच आपल्या performance मध्ये जास्त वाटा असेल, तर १० वी, १२ वी चे यश नंतर टिकविणे खूप अवघड जाते आणि त्यातून न्यूनगंड, निराशा, समाजाबद्दलची एक उगीचच चीड मनामध्ये भरून राहू शकते.

म्हणून शिक्षणपद्धतीवर टीका करत त्याच पद्धतीमधील लौकिक यश मिळवायला धडपडायचे, जीवघेणी स्पर्धा व त्यातील अमानवीपणा याला नाके मुरडत त्याच प्रवाहात सामील व्हायचे आणि या सगळ्यासाठी स्वतःच्या शरीर, बुद्धी आणि मन यांची किंमत द्यायची. या चक्रातून सुटकेचा काही मार्ग आहे का? मला वाटते आहे आणि तो म्हणजे जीवनाकडे बघण्याचा एक positive, निकोप दृष्टीकोण.

● दृष्टीकोण आयुष्याचा ●

असा एखादा विषय शोधून काढा की ज्यात तुम्हाला फक्त काम यशस्वी झाल्यावरच नाही तर प्रत्यक्ष काम चालू असतानाही आनंद वाटेल; आव्हान वाटेल. मग ती एखादी शस्त्रक्रिया असो शिकविणे असो, गणित असो किंवा माहितीचे अन्वयार्थ लावणे असो, असे काही कलाकार असतात की त्या चित्राच्या, शिल्पाच्या किंवा

कवितेच्या निर्मितीमध्येच त्यांना पराकोटीचे समाधान लाभते. मग नंतर त्यांच्या कृतीचे कौतुक कसे होते किंवा नाही याबद्दल त्यांना काही सोयरसुतक नसते. सध्याच्या जगात याला job satisfaction म्हणतात की जे पगार, प्रतिष्ठा, सुरक्षितता या सर्वांच्या पलिकडील काहीतरी असते. जसे एखाद्या मित्राच्या संगतीमध्ये आपल्याला आनंदी वाटले पाहिजे. परीक्षेसाठी एखादा भाग पाठ करून लिहिणे यापेक्षा त्या भागातील बारकाव्यांची समज येणे यात जास्त आनंद लपलेला असतो. माणूस हा जात्याच चौकस आणि प्रतिभावान प्राणी आहे. आपल्या आवडीच्या विषयातच आपल्या चौकस बुद्धीला आणि प्रतिभाशक्तीला वाव मिळू शकतो. म्हणून पैसा-प्रतिष्ठा मिळवून देणाऱ्या पदव्यांपेक्षा आपल्या आवडत्या विषयातील पदवी व त्याच्या संगतीतील काम याची निवड करा.

इंजिनिअरिंग आणि मेडिकल ही दोनच क्षेत्रं शिक्षणाची महाद्वारे आहेत की ज्यातून गेल्यावरच फक्त मान-सन्मान, प्रतिष्ठा, लौकिक मिळेल असे अनेकांना वाटते. नव्हे गेल्या काही वर्षांत हे सर्वमान्य, उघड वास्तव बनले आहे. असेच झाले तर उद्याचा समाज एकांगी होणार नाही का? समाजाला सुदृढ बनविणारे शिक्षक, शास्त्रज्ञ, साहित्यिक, कलाकार यांच्या जागा उद्या कोण घेणार? नारळीकर, गोवारीकर, माशेलकर नाहीत, पु. लं., कुसुमाग्रज नाहीत, भीमसेन

जोशी, हुसेन नाहीत याशिवाय फारशा प्रसिद्ध नाहीत तरी समाजाचे आधारस्तंभ अशा भोवतालच्या अनेक थोर व्यक्ती आठवा. या सर्वांच्या जागा उद्या कोण घेणार?

● 'स्व'चे प्रकटीकरण ●

एका मानसशास्त्रज्ञाच्या मते 'स्व'चे प्रकटीकरण (Self actualization) ही माणसाची सर्वोच्च गरज असते. ही गरज भागली असता माणूस खऱ्या अर्थाने कायमचा सुखी होऊ शकतो. एखाद्या मोठ्या यंत्रणेचा, कारखान्याचा एक परावलंबी घटक होण्यापेक्षा ज्या क्षेत्रात तुमच्यातील अनेक सुप्त गुणांच्या प्रकटीकरणाला वाव आहे असे क्षेत्र निवडावे. मग ते छोटेच, फारसा नावलौकिक नसलेले असले तरी हरकत नाही. त्यात आपले सर्वस्व ओतण्यामध्ये काही वेगळाच आनंद असतो. अशी काही महत्त्वाची आणि त्यात तुमच्या स्वतंत्रवृत्तीला व माणूसपणाला वाव आहे अशी काही क्षेत्रे मी सुचवू शकेन. शिक्षण, प्रसारमाध्यमे आणि प्रशासन (सरकारी यंत्रणा, पोलिस, इत्यादी) यांमध्ये चांगल्या, कामात आनंद घेणाऱ्या व स्वतःच्या आवडीने येणाऱ्या माणसांची खूप गरज आहे. या क्षेत्रांसाठी तुमची पदवी कोणत्याही विषयातली चालते. तसेच तुमच्या मनातील सामाजिक जाणीवलाही या क्षेत्रात खूप संधी मिळू शकते. शास्त्र-तंत्रज्ञान क्षेत्रामध्येही समुचित तंत्रज्ञान, ते लोकांपर्यंत पोचविणे आणि रोजगार निर्मिती या दृष्टीने स्वतःचे असे छोटे छोटे पण स्वतंत्र उपक्रम चालवावेत.

● पूर्णत्वाचे प्रवासी होऊ या! ●

खोलात डुबी घेणाऱ्याला मोती मिळतात, बुडण्यास भिणाऱ्याच्या शेवाळ येई हातात.

खेळाच्या उदाहरणातून हा दृष्टीकोण स्पष्ट होईल. काही वेळा खूप मजबूत संघाकडून एखाद्या कमकुवत संघाविरुद्ध खेळण्याचा प्रसंग येतो. मग आपण नवीन खेळाडूंना संधी देऊन किंवा नवीन पद्धतीचा प्रयोग करून किंवा काही ठराविक कौशल्यांचाच सराव करून घ्यायचा असे ठरवून त्या सामन्यातील रंगत वाढवतो. पण माझ्या मते खेळातील खरी रंगत येते ती आपल्यापेक्षा वरचढ संघाविरुद्ध लढण्यात. ज्यावेळी आपल्यातील सर्व शारीरिक, बौद्धिक क्षमता पणाला लावाव्या लागतात, तेव्हा आपल्याही नकळत आपल्यातील एखादे सुप्त कौशल्य आपल्याला चकीत करत व्यक्त होते. तेव्हाच हारजीत यांच्या पलिकडे जाऊन आपल्याला खेळातील निर्भेळ मजा, आनंद चाखायला मिळतो आणि एखाद्या तुल्यबळ संघाविरुद्ध लढताना आपण सर्व कसब दाखवून विजय मिळवितो तेव्हा किंवा त्यांच्या कौशल्याची नोंद घेत अटीतटीची हार पत्करतो तेव्हा आपल्यातील खेळाडू हा जास्त पूर्णत्वाकडे प्रवास करत असतो.

असे आपण पूर्णत्वाचे प्रवासी होऊयात. गेल्या वर्षी आपण वाचलेल्या जोनाथन सीगलचा दृष्टीकोण आपल्या समोर ठेवूयात. आयुष्याच्या वाटचालीत चाकोरी-पैसा-प्रतिष्ठा यापेक्षा नावीन्य - आवडते कार्यक्षेत्र - मित्र परिवार यांची साथ जास्त विश्वासाई व मोलाची, समाधानकारक असणार हे समजून निर्णय घेऊ या.

गुंड्या बंड्या आणि पक्षी

सौ. उज्वला केळकर, सांगली

सांगलीच्या वासंतिक शिबिरात कथेचे काही मुद्दे देऊन या कथेच्या लेखिकेने विद्यार्थ्यांकडून गोष्टी लिहून घेतल्या होत्या. त्यांच्या संकलनातून संपादित केलेली ही गोष्ट !
तुम्ही यातील ठळक शब्द वाचून स्वतंत्र गोष्ट लिहिण्याचा प्रयत्न करा.

गुंड्या-बंड्या दोन मुले. गुंड्या खोडसाळ आणि गुंड तर बंड्या प्रेमळ आणि गरीब म्हणूनच बंड्या सर्वांना आवडायचा. तो इतरांना लागेल ती मदत करायचा. पशुपक्ष्यांवर प्रेम करायचा. एकदा त्यांना उन्हाळ्याची सुट्टी लागली. एके दिवशी संध्याकाळी बंड्या फिरत फिरत एका बागेत गेला. पाने - फुले - झाडावरचे पक्षी बघत तो हिंडत होता. इतक्यात त्याच्या पायाशी काहीतरी टपकणू पडल्याचा आवाज आला. त्याने खाली वाकून पाहिले तर एक

मुठीएवढा पक्षी त्याच्या पायाशी पडला होता. काळसर चमकदार रंगाचा, पांढऱ्या छातीचा. छातीला दगड लागला असावा. त्यातून रक्त येत होते. बंड्याचा जीव कळवळला. त्याने पक्ष्याला उचलून छातीशी धरले. पक्ष्याला आता खूपच सुरक्षित वाटत होते. बंड्याने विचार केला, याला घरी नेऊन याची जखम पुसावी, याला आजी सांगते तो झाडपाल्याचा रस लावावा. त्याची काळजी घ्यावी. पक्ष्याला घेऊन बंड्या निघाला तो थोडासा चालत पुढे गेला. त्याला दिसले गुंड्या गलोलिने पक्ष्यांवर दगड मारतोय.

‘गुंड्या, का रे बिचाऱ्यांना उगीचच मारतोस? काय बिघडवलंय त्यांनी तुझं?’ बंड्याने विचारले.

‘गप गुमान चालू लाग. मोठा आलाय मला शहाणपण शिकवायला?’ गुंड्या म्हणाला आणि त्याने बंड्याच्या डोक्यावरच नेम धरला. बरं तर बरं बंड्या खाली वाकला. दगड पुढे एका चिक्कूच्या झाडाला लागला. त्यावरून चिर्र- - - चिर्र

करत पक्षांचा एक थवा उडून गेला.

बंड्या पक्ष्याला घेऊन घरी आला. त्याने कापसाचा बोळा पाण्यात भिजवून त्याची जखम पुसली. आजीने सांगितलेल्या झाडाची पाने त्याने परसातून आणली ती ठेचून त्याचा रस काढला व तो पक्ष्याच्या जखमेवर लावला. नंतर त्याला दूधभात कालवून दिला व पाणीही दिले. पाच-सहा दिवसात पक्ष्याची जखम भरून आली. आता तो घरातल्या घरात उडू लागला. दुसऱ्या दिवशी तो घरासमोरच्या मोठ्या वडाच्या झाडावर बसला. आता तो अगदी बरा झाला होता. दूर उडून जाताना पक्ष्याला आनंद झाला. तसाच बंड्यालाही. संध्याकाळी पक्षी पुन्हा

बंड्याकडे आला. त्याच्या तोंडात एक बी होते. पक्ष्याने बंड्याच्या ओंजळीत बी टाकले आणि तो उडून गेला. बंड्याने ते बी परसात एके ठिकाणी लावले. त्याला पाणी घातले.

दुसऱ्याच दिवशी बी रूजले त्यातून कोंब बाहेर आला. मग पाने. बघता बघता वेल तयार झाला. तो काकडीचा वेल होता. बंड्या व त्याच्या भावंडांनी वेलाला आधार देण्यासाठी मांडव तयार केला. वेल वाढला तशी पक्षी आणि त्याचे इतर मित्रही वेलावर येऊन बसू लागले. गाऊ लागले. थोड्याच दिवसात वेलाला काकड्या लागल्या. पक्षी गातील तसतशा त्या मोठ्या होऊ लागल्या. दोन दोन हात लांब काकड्या. शंभराच्या वर काकड्या लागल्या होत्या वेलाला!

याच सुमाराला तालुक्याच्या गावाला भाज्यांचं प्रदर्शन होतं. बंड्या व त्याच्या भावंडांनी आपल्या काकड्या प्रदर्शनात ठेवायचं ठरवलं. त्यातल्या त्यात मोठ्या ५ काकड्या काढल्या. प्रदर्शनात अनेक वैशिष्ट्यपूर्ण भाज्या होत्या. तांब्याएवढे टोमॅटो, घागरीएवढा कोबी - असंच काही काही. पण बंड्याच्या काकडीकडे सान्यांचेच लक्ष वेधलं होतं. इतक्या मोठ्या काकड्या कधी कुणी पाहिल्याच नव्हत्या. परीक्षकांनी काकडी कापली. गोड आणि गार काकडी. इतकी सुरेख चव! अशी काकडी कधी कुणी

खाल्लीच नव्हती. बंड्याला हजार रुपयांचे पहिले बक्षीस मिळाले. फोटोग्राफरने त्याचा फोटो घेतला. वर्तमानपत्रात बातमी आली. फोटोग्राफर आणि वर्तमानपत्रवाले घरीही आले होते. बंड्याचं छोटंसं घर, वेलाला लगडलेल्या खूप-खूप काकड्या, त्या बघत असणारा बंड्या आणि त्याच्या खांद्यावर तो पक्षी असा फोटो दुसऱ्या दिवशी वर्तमानपत्रात आला. साऱ्यांनी बंड्याचे आणि त्याच्या काकडीचे कौतुक केले. बंड्याने नंतर सगळ्या काकड्या काढल्या. आपल्या मित्रांना, नातेवाईकांना वाटून टाकल्या. सगळ्यांनाच वाटलं 'आपण जन्मात अशी काकडी खाल्ली नव्हती.'

एक काकडी त्याने गुंड्याला दिली. गुंड्या मात्र काकडी खाऊन खूप झाला नाही. त्याला वाटलं आपल्याही दारात असा वेल हवा. एक दिवस गुंड्याने संधी

साधली. बंड्याच्या घरातले सारे शहरात गेले होते. चिमुकला पक्षी झाडावर बसून गात होता. गुंड्याने मागच्या बाजूने जाळे टाकले. पक्ष्याला त्यात पकडले. त्याने पक्ष्याला बजावले,

‘बंड्याला काकडीचे बी दिलेस तसेच बी मला आणून दे नाहीतर याद राख! तुला उलटा भाजून खाईन.’

गुंड्याने पक्ष्याला सोडून दिले.

संध्याकाळी पक्ष्याने चोचीतून एक बी आणून गुंड्याला दिले. गुंड्याने ते पेरले. त्याच्या दारचा वेलही भरारभर वाढला. त्याला काकड्या लागल्या पण त्यावर बसायला, गायला पक्षी, त्याचे इतर सौंगडी काही आले नाहीत. गुंड्याच्या काकड्या बंड्याच्या काकड्यांपेक्षाही मोठ्या झाल्या. याच सुमाराला जिल्ह्याच्या गावी प्रदर्शन भरणार होते. उद्घाटनाला कृषीमंत्री येणार होते. सर्व कार्यक्रम होईपर्यंत थांबणार होते.

गुंड्याने सजवलेल्या ट्रकमधून आपल्या वेलाच्या ५/६ काकड्या प्रदर्शनाच्या जागी नेल्या. साऱ्यांचीच नजर त्या काकड्यावर खिळून राहिली होती. गुंड्याचीच काकडी पहिला नंबर पटकावणार याबद्दल साऱ्यांची खात्री होती. बंड्यानेही आपल्या काकड्या प्रदर्शनासाठी

आणल्या होत्या. परीक्षकांनी फळभाज्या कापून त्यांचा रंग, चव, दर्जा ठरवायला सुरुवात केली. गुंड्याची काकडी कापली. आतून ती अगदी काळीकुट्ट कुजलेली होती. त्यातून इतका दुर्गंध येत होता की लोकांना तिथे उभे राहवेना.

‘काढा! काढा ती काकडी आधी तिथून बाहेर!’ संयोजक ओरडले. शिपायाने ती काकडी उचलून बाहेर नेली व कचराकुंडीत टाकली. गुंड्या शरमेने खजील होऊन तिथून बाहेर पडला. मग बंड्याची काकडी कापली. गोड चव, गारे गार काकडी. सर्व उपस्थितांची तब्येत काकडी खाऊन खूष झाली. पुन्हा एकदा बंड्याला ५००० रुपयांचे जिल्हास्तरावरचे पारितोषिक मिळाले. साऱ्यांनी त्याचे पुन्हा एकदा कौतुक केले.

गुंड्या घरी आला. त्याला वाटले एक काकडी कुजकी निघाली म्हणून काय झालं? सगळ्या काकड्या थोड्याच तशा निघणार? त्याने आणखी दोन काकड्या तोडून कापल्या. त्या नुसत्या कुजलेल्याच नव्हत्या तर त्यातून काळ्या, काळ्या केसाळ आळ्या बाहेर पडायला लागल्या. सुरवंटासारख्या. लहान-मोठ्या आळ्या त्याच्या अंगावर चढायला लागल्या. बघता बघता आळ्यांचेच कवच त्याच्या अंगावर चढलं. शर्ट चड्डीतून त्या आत गेल्या. गुंड्याच्या अंगाला खाज सुटायला लागली. नंतर अंगाची आग व्हायला लागली.

त्यांच्यापासून कशी सुटका करून घ्यावी, हेच त्याला कळेना. काकडीतून आळ्या बाहेर पडतच होत्या. वळवळत त्या आता घरात शिरल्या. घरातल्या लोकांच्या अंगावर चढू लागल्या. घरातील लोकही ओरडत बाहेर आले. बघता बघता गुंड्याचं घरही आळ्यांनी भरून गेलं.

शेवटी ‘बंड्या! बंड्या! मला वाचव! वाचव!’ असं ओरडत गुंड्या बंड्याकडे आला. आता तर आळ्यांनी चावून त्याचे डोळे सुजून धप्प झाले होते. नाका-तोंडात आळ्या शिरू लागल्या होत्या.

गुंड्याची परिस्थिती पाहून बंड्याला वाईट वाटले. क्षणभर त्याला काय करावे हे कळेना. मग त्याने आपल्या पक्ष्याला शीळ घालून बोलावले. ‘गुंड्या आता कधीच कुणाला त्रास देणार नाही.’ बंड्या म्हणाला. गुंड्यानेही मान हलवली. कारण आता त्याला बोलण्यासाठी तोंडसुद्धा उघडता येत नव्हते. पक्ष्याने एक गोड लकेर घेतली. त्याबरोबर त्याचे सगळे सवंगडी तेथे जमा झाले. साऱ्यांनी गुंड्याच्या अंगावरच्या आणि घरातल्या आळ्या भराभर वेचून खाल्ल्या. गुंड्या इतका घाबरला होता की त्याने काकडीचा सारा वेलच तोडून टाकला. त्यानंतर त्याचा गुंडपणा मात्र नाहीसा झाला.

गोष्ट लिहिण्याची आणखी एक युक्ती

गेल्या लेखात, वेगवेगळ्या गोष्टी एकमेकात मिसळून त्यांचा संयोग करून त्यातून नव्या कल्पना कशा सुचतात ते पाहिले. त्यावेळी ही युक्ती फक्त काल्पनिक प्राणी तयार करण्यासाठीच आपण वापरली. त्या तुमच्या प्राण्याच्या जन्माची गोष्ट तुम्ही तुमच्या पद्धतीनुसार लिहिलीत.

“संयोगातून नवनिर्मिती” हीच युक्ती नव्या नव्या गोष्टी रचण्यासाठी वापरता येते. कशी ते पाहू. एखादी गोष्ट म्हटली की तिच्यात काय काय असते? काही पात्रे असतात. काही जागा असतात. या जागी त्या पात्रांच्यामध्ये काही महत्त्वाचे प्रसंग घडतात. पुढे काही पात्रे, जागा आणि प्रसंग यांची सुचेल तशी यादी केली आहे.

पात्रे	जागा	प्रसंग
चलाख कुत्रा	डोंगराळ भाग	छळ
दुष्ट म्हातारी	वाळवंट	लढाई
चित्रकार	समुद्रकिनारा	समझोता
शास्त्रज्ञ	पडका किल्ला	सुटका
पाळलेले कबूतर	पाणबुडी	पाठलाग
अपंग मुलगा	विमानतळ	हृदय परिवर्तन

तुम्हीही हवेतर अशी वेगळी यादी करू शकाल. आता, या यादीतील पात्रांपैकी कोणतेही एक पात्र, जागांपैकी कुठलीही एक जागा, आणि प्रसंगांपैकी कोणताही एक प्रसंग निवडा. उदा -

कुत्रा	वाळवंट	समझोता
अपंग मुलगा	विमानतळ	लढाई

डॉ. अशोक निरफराके, पुणे
शास्त्रज्ञ पडका किल्ला हृदयपरिवर्तन
आता या शब्दांवर एकत्रितपणे विचार करा. तसे करता करता, जेथे हे शब्द एकत्र येऊ शकतील अशा घटना तुमच्या डोळ्यांसमोर उभ्या राहू लागतील. त्या घटनांची नीट गुंफण केली असता एखाद्या गोष्टीचा, कथेचा सांगाडा तयार होईल. उदा.

शास्त्रज्ञ वाळवंटी प्रदेशातील पडक्या किल्ल्यात कैदेत, जवळच्या वस्तीत अपंग मुलगा; त्याने पाळलेला कुत्रा, लढाई चालू, जवळच्या विमानतळावर शत्रूचा अधिकारी, अपंग मुलगा त्याचे हृदय परिवर्तन करून समझोता घडवतो, शास्त्रज्ञाची सुटका.

गोष्टीचा हा सांगाडा तुमच्या सारख्याच एका विद्यार्थ्याला दोन मिनिटांत सुचलेला आहे. या पद्धतीने वर दिलेल्या यादीतूनच शेकडो घटनांची गुंफण करून पाहू शकाल आणि त्यातूनच तयार होतील तुमच्या स्वतःला सुचलेल्या नव्या कोऱ्या गोष्टी. सांगाड्याच्या आधाराने मुद्यांवरून गोष्ट लिहिण्याची सवय तुम्हाला असेलच. त्यासाठी प्रत्येक घटना खुलवून विस्ताराने लिहिणे, जागांची, माणसांची तपशीलवार वर्णने करणे, मधून मधून संवाद घालणे इत्यादी तुम्ही करीत असालच!

या पद्धतीत तुम्ही गोष्टी रचा, लिहा आणि आमच्याकडे पाठवून द्या!

तर्कायण – एक नवीन खेळ . . तयार करा व खेळा

– राहुल नांगरे, पुणे

खेळ कसा तयार कराल?

साहित्य :- ड्रॉईंग पिन्स १ बॉक्स, ६ रंगाचे छोटे कागद, पंचिंग मशिन, ५० ग्रॅम चांभाराच्या चुका, ४५ सें.मी. ह १५ सें.मी. आकाराचा पुठ्ठा, अर्धा ड्रॉईंग पेपर, कं पास पेटी, फेविकॉल, कुठल्याही बाटलीची/टूथपेस्टची ६ झाकणे.

कृती :- (१) पुठ्ठ्याच्या आकाराचा ड्रॉईंग पेपर कापून घ्या व त्यावर सोबत दाखविल्याप्रमाणे चौकटीत अन्य खुणा काढून घ्या.

(२) कागद पुठ्ठ्यावर चिकटवा व गोल केलेल्या खुणांवर अर्धा इंची खिळ्याने भोके पाडा. हा झाला तुमचा खेळाचा पट.

(३) ड्रॉईंग पेपरच्या साहाय्याने १२ सें.मी. रुंद ह १० सें.मी. उंच ह ३ सें.मी. जाड आकाराचा आयताकृती ठोकळा तयार करा. त्याची १२ सें.मी. ह १० सें.मी. ची एक बाजू काढून टाका व ठोकळा जाड रेषांवर चिकटवा. ही झाली तुमची ढाल. याच्यामागे तुमच्या सोंगट्या लपून बसणार आहेत व समोरच्या खेळाडूला त्या दिसणार नाहीत.

(४) रंगीत (घोटीव) कागदाच्या (पंचिंग

मशीनच्या साहाय्याने) प्रत्येकी २० टिकल्या तयार करा व प्रत्येक ड्रॉईंग पिन्वर एक याप्रमाणे फेविकॉलच्या साहाय्याने टिकल्या चिकटवा. (प्रत्येक रंगाच्या २० पिन्स तयार व्हायला हव्यात) या ऐवजी ड्रॉईंग पिन्सना ६ रंगांनी रंगविले तरी चालेल. या झाल्या खेळाच्या सोंगट्या. (५) चांभाराच्या २५ चुकांवर पांढऱ्या टिकल्या चिकटवा वा रंग द्या. २५ चुका तशाच ठेवा.

उत्तरांच्या चौकटी		ढाल			
•	•	•	•	•	•
•	•	•	•	•	•
•	•	•	•	•	•
•	•	•	•	•	•
•	•	•	•	•	•
•	•	•	•	•	•
•	•	•	•	•	•
•	•	•	•	•	•
•	•	•	•	•	•
•	•	•	•	•	•
•	•	•	•	•	•
•	•	•	•	•	•
•	•	•	•	•	•
•	•	•	•	•	•
•	•	•	•	•	•

६) पट्ट्याला खालच्या बाजूने ४ कोपऱ्यांना ४ व लांबीच्या बाजूने मध्यभागी एक एक बाटलीचे / टूथपेस्टचे झाकण चिकटवा म्हणजे तुमचा पट जमिनीपासून थोड्या उंचीवर येईल.

(७) सर्व ड्रॉईंग पिन्स व चुका ठेवण्यासाठी एक छोटी डबी मिळवा. म्हणजे त्या इकडे तिकडे हरवणार नाहीत.

हा झाला तुमचा खेळ तयार! आता खेळाचे नियम पाहूयात!

खेळ कसा खेळाल?

हा खेळ दोन जणांमध्ये खेळला जातो. एका खेळाडूने पटावरील ढालीच्या आतील बाजूस चार भोकांमध्ये कुठल्याही रंगांच्या ४ खेळाच्या सोंगट्या कोणत्याही क्रमाने लावाव्यात. मात्र आपल्या प्रतिस्पर्ध्याला सोंगट्यांचा क्रम व रंग दाखवू नये. त्यासाठी ही ढाल!

आता समोरच्या खेळाडूला जास्तीत जास्त १० चालींमध्ये ढालीच्या आतील सोंगट्यांचा क्रम रंगांसकट ओळखून दाखवायचा असतो. खरं तर २० खेळात ४ सोंगट्या १२९६ प्रकारे लावता येतील आणि आपल्याला मात्र जास्तीत जास्त दहाच चालींमध्ये ते अचूकरित्या ओळखायचे आहे. त्यासाठी प्रत्येक चालीनंतर आपल्याला काही टीपा मिळतील, त्याच आधारे स्वतःची

तर्कबुद्धी वापरत कमीत कमी चालींमध्ये आपल्याला ढालीमागील सोंगट्यांचा क्रम ओळखायचा आहे.

सर्व प्रथम ढालीच्या पहिल्या ओळीतील ४ चौकोनांमध्ये आपल्याला हव्या त्या रंगाच्या ४ सोंगट्या हव्या त्या क्रमाने लावा. तुमचा प्रतिस्पर्धी तुम्हाला काही टीपा देईल. त्या आधारे तुम्ही लावलेल्या सोंगट्यांचा रंग अथवा क्रम चूक की बरोबर हे तुम्हाला समजेल. पुढं खेळ कसा खेळायचा हे पाहण्यापूर्वी टीपा कशा द्यायच्या आणि दिलेल्या टीपांच्या आधारे तर्क वापरून पुढच्या ओळींमध्ये सोंगट्या कशा लावायच्या हे आपण पाहू.

टीपा देण्याची पद्धत : लावलेल्या ४ सोंगट्यांपैकी जितक्या सोंगट्यांचा रंग व जागा अचूक असतील तितक्या काळ्या उत्तराच्या सोंगट्या (कशाही) उत्तराच्या चौकटीमधील भोकांमध्ये लावायच्या. जर सोंगट्यांचा रंग बरोबर असेल पण जागा चुकीची असेल तर पांढरी उत्तराची सोंगटी उत्तराच्या चौकटीत लावायची.

प्रत्येक चालीच्या वेळी सोंगट्या ओळखणाऱ्या खेळाडूने सोंगट्या लावल्यावर मग वरील पद्धतीने सोंगट्या लावणाऱ्या खेळाडूने उत्तराच्या सोंगट्या लावून समोरच्या खेळाडूस टीपा द्याव्यात व समोरच्या खेळाडूने त्याच्या आधारे

तर्काचा वापर करून पुढची चाल करावी.

हा खेळ तुम्हाला अजून स्पष्टपणे कळावा यासाठी खाली दोन खेळाडूंमध्ये खेळला गेलेला या खेळाचा एक डाव तर्कशुद्ध विश्लेषणासह दिला आहे. तो लक्षपूर्वक वाचून विचार करा.

तर्क : १ सुरुवात कशी करावी?

चाल एक :- लाल व पिवळ्या रंगाच्या प्रत्येकी दोन सोंगट्या वापरून त्या ओळीने लावल्या.

(एकाच रंगाच्या चार सोंगट्या किंवा चार रंगाच्या चार सोंगट्या किंवा यामधील अन्य कोणतेही प्रकार वापरता येतात. पण प्रारंभीची खेळी खेळताना सुद्धा विचार करावा लागतो हे खेळता खेळता तुमच्या लक्षात येईल.)

तर्क१:-पहिल्या चालीला प्रतिस्पर्ध्याकडून एक काळी व एक पांढरी सोंगटी टीप म्हणून मिळाली.

तर्क२:-पहिली चाल व त्यावर मिळालेली टीप यांचा तर्कशुद्ध अर्थ लावल्यास खालील गृहिते लक्षात येतील.

गृहीत :- (१.१) दोन लाल सोंगट्या बरोबर असून त्यातील एकाची जागाही बरोबर आहे अथवा

(१.२) दोन पिवळ्या सोंगट्या बरोबर असून त्यातील एकाची जागाही बरोबर आहे. अथवा

(१.३) एक पिवळी व एक लाल सोंगटी बरोबर असून त्यापैकी एकाची जागा बरोबर आहे.

चाल दोन:- या तीन गृहीतांपैकी कोणते गृहीत बरोबर आहे हे शोधून काढण्यासाठी दुसऱ्या चालीत तीन लाल सोंगट्या आणि एक पांढरी सोंगटी वापरली.

(दोन्ही पिवळ्या सोंगट्या का काढल्या? लालच्या तीनच सोंगट्या का लावल्या? ही चाल अंदाजे खेळली गेली आहे की विचारपूर्वक?)

टीप २:- दुसऱ्या चालीला टीप म्हणून एकच पांढरी सोंगटी मिळाली.

टीप ३:- वरील दोन चाली आणि दोन टीपा यांच्या आधारे गृहीत (१.१) बरोबर असू शकत नाही याची खात्री झाली (ही पक्की खात्री कशामुळे झाली?) परत एकदा पहिल्या दोन चाली व टीपांच्या आधारे गृहीत क्रमांक (१.२) आणि (१.३) यांचे सविस्तर विश्लेषण करता येईल.

गृहीत(१.२):- पहिल्या चालीतील एक पिवळी व एक लाल सोंगटी बरोबर असून त्यापैकी एका सोंगटीची जागा बरोबर आहे. तसे असल्यास काय निष्कर्ष निघू शकतील.

निष्कर्ष (१):- लाल सोंगटी पहिल्या स्तंभातच असली पाहिजे कारण दुसऱ्या चालीतून कळाले की दुसऱ्या, तिसऱ्या किंवा चवथ्या स्तंभात लाल सोंगटी असू

शकत नाही (समजलं का?) कारण टीप २ फक्त पांढरी सोंगटी, म्हणजे रंग बरोबर जागा चूक!

(२) पहिल्या टीपेच्या आधारे पिवळी सोंगटी तिसऱ्या व चौथ्या स्तंभात असूच शकणार नाही. म्हणून पिवळ्या सोंगटीची जागा दुसऱ्या स्तंभावर निश्चित होते.

(३) लाल सोंगटी नक्की असल्यामुळे दुसऱ्या चालीतील टीपेच्या आधारे दुसऱ्या चालीतील एकच रंग बरोबर आहे म्हणून पांढऱ्या रंगाची सोंगटी कुठेच असू शकणार नाही.

गृहीत(१.३) पहिल्या चालीतील दोन पिवळ्या सोंगट्या व दुसऱ्या चालीतील एक पांढरी सोंगटी बरोबर आहे. पहिल्या चालीत एका पिवळ्या सोंगटीची जागाही बरोबर आहे.

चाल ३ :- नेमके उत्तर शोधण्यासाठी पहिले गृहीत बरोबर आहे असे समजून तिसरी चाल केली. पहिल्या स्तंभात लाल, दुसऱ्या स्तंभात पिवळा रंग ठेवला. अजून एक रंग पडताळून पाहाण्यासाठी हिरवा रंग पुढील दोन स्तंभात ठेवला.

टीप ३:- या तिसऱ्या चालीला टीप म्हणून तीन काळ्या सोंगट्या मिळाल्या.

सोंगट्या लावणारा खेळाडू						
		स्तंभ १	स्तंभ २	स्तंभ ३	स्तंभ ४	
		ला	पि	हि	नि	ढाल
का	पां	ला	ला	पि	पि	चाल १
पां		पां	ला	ला	ला	चाल २
का	का	ला	पि	हि	हि	चाल ३
का		ला	पि	का	हि	चाल ४
पां		ला	पि	का	हि	चाल ४
का	का	ला	पि	हि	नि	चाल ५
का	का	ला	पि	हि	नि	चाल ५
ला - लाल, हि - हिरवा, का - काळा, पि - पिवळा, नि - निळा, पां - पांढरा						
सोंगट्या ओळखणारा खेळाडू						

तर्क ४:- वरील टीपेमुळे तीन रंगांच्या सोंगट्या बरोबर असल्याचे निष्पन्न झाले. साहजिकच (१.२) गृहीत हे अगदी बरोबर आहे. म्हणजेच दुसरे गृहीत चुकीचे असणार शिवाय एक हिरवा रंग बरोबर आहे हे ही कळले.

चाल ४ :- आता हिरवी सोंगटी नक्की कुठल्या स्तंभातील सोंगटी आहे हे शोधण्याकरता एक हिरवी सोंगटी हटवून त्या जागी नवीन काळी सोंगटी ठेवली.

टीप ४ :- टीप म्हणून दोन काळ्या आणि एक पांढरी सोंगटी मिळाली.

तर्क ५ :- या टीपेमुळे हिरव्या सोंगटीची जागा चौथ्या स्तंभात नसून तिसऱ्यात आहे हे नक्की झाले. तसेच काळा रंग कुठेही नाही हे नक्की झाले.

आता राहिला एकच रंग आणि एकच जागा!

त्यामुळे पुढील चाली नंतर उत्तर बिनचूक असणारच!

चाल ५ :- चार स्तंभात अनुक्रमे लाल, पिवळी, हिरवी व निळी सोंगटी ठेवली.

टीप ५ :- चारही काळ्या सोंगट्या.

अशा पद्धतीने हा डाव ५ चालींमध्ये संपवून प्रतिस्पर्ध्याने सोंगट्या कोणत्या क्रमाने लावल्या आहेत ते तर्क वापरून शोधून काढले.

गुण देण्याची पद्धत :- प्रत्येक खेळाडूने ३ वेळा एका आड एक खेळ खेळावा. म्हणजे एकाने ढालीमागे सोंगट्या लावल्या की दुसऱ्याने त्या ओळखायच्या. ओळखल्यावर दुसऱ्याने ढालीमागे सोंगट्या लावायच्या. असे तीनवेळा करायचे. प्रत्येकवेळी जितक्या चालींमध्ये सोंगट्यांचा क्रम ओळखता येईल तितके गुण, सोंगट्या ढालीमागे लावणाऱ्याला. असे तीन

डावांच्या (प्रत्येकी) शेवटी एकूण गुणांची बेरीज करायची. ज्याचे गुण जास्त तो जिंकला. त्यामुळे कमीत कमी चालींमध्ये सोंगट्या ओळखण्याचा प्रयत्न करायचा म्हणजे प्रतिस्पर्ध्याला कमी गुण मिळतील. जर टीपा देण्यात चूक झाली तर ओळखणाऱ्या खेळाडूला ४ गुण जास्तीचे दिले जातील. तो डाव बाद केला जाईल आणि पुन्हा नव्याने त्याला खेळण्याची संधी मिळेल.

वर खेळल्या गेलेल्या डावाचे सोंगट्या लावणाऱ्या खेळाडूस ५ गुण मिळाले. या डावात सोंगट्या कशाही लावल्या नाहीत. तर उत्तरांच्या टीपांचा पुरेपूर वापर करून व स्वतःची तर्कशक्ती पूर्णपणे वापरून हा खेळ खेळला गेल्याचे तुमच्या लक्षात आले असेलच.

बाकी किती?

एखाद्या संख्येला ९९ ने भाग जातो का? न गेल्यास बाकी किती उरते हे कसे ओळखाल? दिलेल्या संख्येतील आकड्यांचे उजवीकडून दोन दोन आकड्यांचे गट करा. जसे ३/५७/९२/१३. डावीकडे एकच आकडा राहिल्यास त्या गटात एकच आकडा येईल. आता तयार झालेल्या दोन अंकी संख्यांची बेरीज करा. $१३ + ९२ + ५७ + ३ = १६५$ आलेल्या संख्येसाठी हीच क्रिया परत करा. $१/६५$ म्हणून $६५ + १ = ६६$ म्हणजे ३५७९२१३ ला ९९ ने भागल्यास बाकी ६६ येते. जर ही संख्या ९९ असेल तर दिलेल्या संख्येला ९९ ने भाग जाईल.

आता ९९९ साठी अशी युक्ती तुम्ही करू शकाल का?

एकस्मिन् वनप्रदेशे बहवः खगाः न्यवसन् । केचन खगाः मधुरं गुञ्जन्ति । केचन कर्णकटुकूजनं कुर्वन्ति स्म । केचन अनन्ते आकाशे सञ्चरन्ति केचन तु वृक्षोपरि वृक्षसमीपे वा भ्रमन्ति स्म । विविधाः ते खगाः परस्परं निन्दन्ति कलहं च कुर्वन्ति स्म । चण्डोलान् दृष्ट्वा लघुखगानां मनः अदूयत । चारुवर्णाः विहगाः कृष्णवर्णविहगान् उपाहसन् । तेन विषण्णाः केचन पक्षिणः सिंहराजं प्रति गन्तुम् अचिन्तयन् । एवं निश्चयं कृत्वा यदा ते प्रस्थिताः तदा मार्गे काकाः तान् उपादिशन् । “स्वस्थाने सामर्थ्यं वर्तते । जले प्रबला वर्तमाना नक्राः स्थले दुर्बला । तेषां कृष्णवर्णः निन्दितः भवति अतः मा गच्छत परप्रान्ते ।” बान्धवानाम् उपदेशम् अस्वीकृत्य ते द्विजाः सिंहराजम् अगच्छन् अपृच्छन् च । भोः देव केन कारणेन वयं कृशाः कुरूपाः च? अस्माकं पक्षेषु न बलं अतः वयं गगने गन्तुम् असमर्थाः । गृध्राः विपुलं भक्षं प्राप्नुवन्ति वयं तु क्षुधाकुलाः कतिवारम् ।

सिंहराजः तान् उपादिशत्, “एवंविधा तुलना न युक्ता अशोभनीया च । पिण्डे पिण्डे बलं भिन् । निवर्तध्वं

सौ. सुनीति नेरलेकर, राजगुरुनगर, पुणे
स्वनिवासम् । स्वजनैः सह कलहः न कर्तव्यः ।

तत् श्रुत्वा खिन्नाः ते खगाः प्रतिनिवृत्ताः । अनन्तरं गरुडराजः सर्वं वृत्तम् अश्रुणोत् । सः अचिन्तयत् मम प्रजानां सन्तोषाय सौख्यार्थं च किं कुर्वे । ततः सः सर्वान् द्विजान् आह्वयत् खग सम्मेलनं च आयोजयत् । बहवः खगाः संमिलिताः । गरुडराजः सभां प्राविशत् उच्चासने च उपाविषत् । स उद्घोषत्, “केचन खगाः स्वदुःखनिवारणाय परप्रान्ते अगच्छन् न तत् योग्यम् । स्वदेशे एव निवासः कर्तव्यः । यदा संकटानि आगमिष्यन्ति तदा वयं सर्वे मिलित्वा तेषां निवारणं करिष्यामः । समर्थाः चतुराः खगाः अन्येषां सहाय्यं कुर्वन्तु । के के खगाः कस्मिन् विषये समर्थाः? कथयन्तु सर्वे स्वसामर्थ्यविषये । अल्पानामपि वस्तूनां सहतिः कार्यसाधिका ।

प्रथमं मयूरः उदतिष्ठत् अवदत् च “अहं नृत्यं करोमि । सर्वान् खगान् अहं तत् पाठयिष्यामि ।” तदा केचन खगाः विहस्य अवदन् । “किं नृत्येन उदरभरणं भवेत्?” एवमेव यदा शुका सम्भाषणपटुत्वं गानकौशल्यञ्च अधिकृत्य अवदन् तदा

अन्ये खगाः अभाषन्त ‘वयं पञ्जरबन्धनं न वांछामः । मानवानाम् मधुरा भाषा स्तवनीया किन्तु मधुरा वाणी खगानां कृते बन्धनदायिनी एव वर्तते । अनन्तरं बकाः अवदन् “जगति बकध्यानं निन्द्यते खलु । न अस्माकं तस्मिन् रुचिः ।” केचन अन्ये खगाः उक्तवन्तः “वयं शोभनानि ग्रहाणि रचयितुं समर्थाः ।”

सुगृहाणि रचयित्वा वयं परेभ्यः दास्यामः । अन्ये खगाः अभाषन्त “दुष्टाः मानवाः तानि सुगृहाणि अपहरन्ति स्वगृहे च शोभावर्धनार्थं स्थापयन्ति । तेन अस्माकं शावकाः म्रियन्ते ।

एवंविधायां चर्चायां ते सर्वे चिरकालं निर्णयं प्रति नागच्छन् तदा वैनतेयः दूरस्थान् मूककान् पिकान् च अपश्यत् अवदत् च । “भोः सुहृदः किमर्थं युष्माकं मौनम्? मित्रकायार्थं किमपि सूचयत । युष्माकं गुणविशेषं वर्णयध्वम् ।

तदा काकाः अवदन् “इन्द्रोऽपि लघुतां याति स्वयं प्रख्यापितैः गुणैः । तथापि भवदादेशानुसारं कथयामः “वयं कदन्नं भक्षयामः परं तेनापि सशक्ताः भूत्वा दूरे सञ्चरामः । वयं वृक्षेषु उच्चस्थाने नीडानि रचयामः अस्माकं रचनायां न किमपि सौंदर्यं साधयामः । अतः न कोऽपि तान् स्पृशति । यदा कोऽपि शत्रुः आगच्छति तदा तीक्ष्णचञ्चुप्रहारैः सः त्रस्यते एव अस्माभिः ।

अस्माकं वर्णः न मनोहरः । किन्तु स्वसंरक्षणार्थं लाभकरः एव । कृष्णवर्णे को दोषः? कृष्णपयोदः एव वर्षति न श्वेतः । कृष्णा मृत्तिका सस्यं पोषयति । कृष्णा तुलसी गुणवती भवति । क्षीरदा गोमाता अपि कृष्णा भवति कृष्णवर्णः अस्माकं प्रियवर्णः ।

पिकाः अवदन् “वर्णभेदः वर्णद्वेषः अस्माभिः न करणीयः । तत्तु मूढमानवस्य कार्यं । ते वर्णकारणात् संग्रामम् अपि कुर्वन्ति । किन्तु वयं सर्वे विविधवर्णाः भिन्नजातयः खगाः एकतां यायाम ।

वैनतेयः अवदत् “पिकाः काकाश्च सदुपदेशं कुर्वन्ति । अस्माभिः इयं रीतिः निजश्रेयसे स्वीकार्या । अधःपातिनीं द्वेषबुद्धिं विहाय वयं एककार्याः भविष्यामः । सर्वे खगाः उद्घोषयन् “संहतिः कार्यसाधिका । संहतिः कार्यसाधिका ।”

तेषां घोषं श्रुत्वा तस्य अर्थं न बुद्ध्वा लघुखगान् अनुगच्छन्तः पशवः तान् भक्षयितुं तत्र प्राप्ताः । तदा प्रथमं काकाः तान् दृष्ट्वा कलकलं कृत्वा सर्वेषां प्रबोधनं कृतवन्तः । तेन पशवः पलायिताः । सर्वे खगाः च मुदिताः । तदाप्रभृति अद्यापि यदा शत्रुः आगच्छति तदा सर्वे खगाः कलकलं कृत्वा सर्वान् प्रबोधयन्ति ।

सर्वे संमिल्य संकटनिवारणं कुर्वन्ति । एवं संहतिः कार्यसाधिका ।

मळकर्णीचा उंच डोंगर! त्यावर राहणारी साधीभोळी ठाकरं! त्यांच्यावर अतोनात प्रेम करणारा व त्यांच्या हिताकरिता आयुष्य वेचणारा कमराद म्हातारा! मळकर्णीच्या माथ्यावरचं डिसोझाचं मोटलं! वाघाईचं तळं! आणि या वातावरणात पार विरघळून जाणारा मेजर कामा! एखाद्या चित्रकारानं जसं निसर्गचित्र एखाद्या कॅनव्हासवर रेखाटावे तसंच अनिल बर्वे यांनी 'डोंगर म्हातारा झाला' या पुस्तकात मळकर्णीच्या डोंगरदऱ्यातील जीवनाचं जिवंत चित्रण केलं आहे. लेखकाच्या निराळ्या लेखनशैलीने वाचक कथेमध्ये हळूहळू ओढला जातो. शेवटी मेजर कामासारखा स्थितप्रज्ञ माणूसही जेथे भावनाविवश होतो तेथे तुमच्या माझ्यासारख्या वाचकाचे काय?

यातील काही प्रसंग, वाक्ये खरोखर हृदयस्पर्शी आहेत. मेजर कामा निवृत्तीनंतर मुंबईला वैतागून 'बंबई नही मंगता' असा ठाम निश्चय करून मळकर्णीच्या निवांत परिसरात बंगली घेऊन रहायला येतो व शेवटी कमराद म्हाताऱ्याला जेव्हा तुरुंगात टाकतात, तेव्हा मळकर्णीहून खोल निःश्वास टाकूनच तो मुंबईला जायला निघतो. या सर्व कथेचा मुख्य आहे कमराद म्हातारा! तो आणि मळकर्णी जवळजवळ एकरूपच झालेले असतात. कमराद मळकर्णीवर राहणाऱ्या ठाकरांकरिता जिवापाड कष्ट घेतो. ठाकरांविरुद्ध होणाऱ्या अन्यायाने तो पेटून उठतो. सर्व ठाकरांना एकत्र करून तो लढाही देतो. या लढाईत त्याला

प्राची कान्हेरे, ९ बी, हुजुरपागा, पुणे. मानलेला अधू मुलगा बळी जातो. पण तरीही कमरादचा निश्चय ठाम असतो. खरोखर! तीस-पस्तीस वर्षे केवळ मळकर्णीचं जीवन घडवणाऱ्या कमरादला शेवटी फक्त तुरुंगवास भोगावा लागतो. जवळ फारसा पैसा नाही, मदतीला फक्त अडाणी ठाकरं अशा प्रतिकूल परिस्थितीत सत्तरीचा कमराद म्हातारा अतिशय आनंदी, समाधानी असतो. कधीही चिंता, वैताग, काळज्यांनी तो निराश होत नाही. प्रत्येक अडचणीवर मार्ग काढण्याचं त्याच्याकडे सामर्थ्य असतं आणि त्याला भोळ्या पण इमानी डिसोझा मोटवाल्याची साथ मिळते. तसं म्हटलं तर डिसोझा चांगला धंदेवाला असतो. मात्र पण आपल्या ठाकर भाईबंदासाठी तो कमरादच्या पाठीशी उभा राहतो.

शेवटी मळकर्णीवर इस्पितळ बांधायचे की पंचतारांकित हॉटेल यावरून कमरादचे रतुशेठशी वितुष्ट येते. रतुशेठ कमरादला तुरुंगात पाठवून मळकर्णीची ताटातूट करतो. पण हे सर्व पाहून चिडलेला मेजर कामा रतुशेठला भूतलावरूनच नष्ट करतो आणि मुक्या मनाने मळकर्णीचा डोंगर सोडून मुंबईलाच जातो. शेवटी तो मळकर्णीचा डोंगर सुनसान होतो. आयुष्यभर त्यानं कमराद म्हाताऱ्याची धडपड, उत्साह पाहिलेला असतो. तो कमराद गेल्यावर मळकर्णीचा डोंगर खरोखर मनानं म्हातारा होतो. अशा या म्हाताऱ्या झालेल्या डोंगराची चित्तरकथा प्रत्यक्षच वाचा!

(डोंगर म्हातारा झाला--- ले. अनिल बर्वे)

वसंत वा शरद

निसर्गचक्राशी माणसाचं जीवनमान जोडायची भारतीय परंपरा जुनी आहे. सहा ऋतूंमध्ये जेवावं काय आणि ल्यावं काय याबाबत पुष्कळ काही सांगून ठेवलंय. झाडांना वसंत ऋतूत पालवी फुटली की मन प्रफुल्लित होतं, असं वाड्मयात लिहून ठेवलंय. माझ्या दृष्टीनं वसंत ऋतू म्हणजे परीक्षांचा कालावधी, ग्रीष्म म्हणजे निकालानंतर प्रगतिपुस्तक दडवून आईस्क्रिम खाण्याचा, वर्षा म्हणजे नव्या रेनकोटसाठी हट्ट, शरद म्हणजे गणेशोत्सवात रात्रीच्या टवाळक्या, हेमंत म्हणजे 'दिवाळीची धमाल' आणि शिशिर म्हणजे 'वर्ष काय भरकनू गेलं' याची ब्लॅकॅटात चुटपुट लागून राहाण्याचा काळ.

ऋतूसुद्धा आजकाल पूर्वीसारखे वागत नाहीत, असं जुन्या जाणकारांचं म्हणणं आहे. पाऊसमान दिवसेंदिवस कमी होतंय, उन्हाळा पूर्वीपेक्षा फार कडक होत चाललाय. थंडी कमी आहे का जास्त हे मात्र हल्ली स्वेटर्सचे विक्रेतेच ठरवितात. जीवनातली धकाधक एकूणच फार वाढली. रहदारीचं तर नाव काढू नका. महागाई कोण 'आ' वासतीय आणि यामुळे येणाऱ्या नव्या पिढीचं आयुष्य कसं जाणार, या चिंतेत अनेक सुजाण नागरिक पडतात.

“तुम्ही गरिबीत दिवस काढलेत म्हणून आम्हाला का त्याची शिक्षा?” – असा

अनंत सारे विश्व जाहले, अनंतात या लीन, क्षुद्र मानवा सांग कशाचा बाळगिसी अभिमान.

श्री. सुभाष देशपांडे, पुणे
युक्तिवाद करत तीन-तीनशे रुपयांचे बूट दर सहामाहीला पालकांकडून वसूल करणारे तरुण तडफदार छात्र, यांना या ऋतूबद्दलची फारशी फिकीर नसते. शृंगार रसाला वसंतऋतूत भरतं येतं, हे नव्या पिढीला साफ नामंजूर आहे. 'ए टु झेड' टीव्ही वर बारा महिने तेरा काळ अन् सकाळ-संध्याकाळ एकच हवामान चालू आहे. याबद्दल त्यांची खात्री आहे. खरं तपमान जेव्हा सांगितलं जात असतं तेव्हा 'काय कटकट आहे' असं म्हणून टीव्हीचं तोंड बंद करणारे महाभाग काही कमी नाहीत. तेव्हा ऋतुमानाप्रमाणं आपला दिनक्रम बदलतो असं मानायला आज तरी जागा दिसत नाही. "वसंत वा शरद तुला न ती क्षिती" असं एका गाण्यात म्हटलंय ते त्यामुळेच.

खरं तर आनंद झाला की हुरळणं आणि दुःख झालं की कोसळणं हे आमच्या रक्तातच आहे आणि हा रक्तगट दुर्मिळ नाही. केव्हाही लागलं तर ताजं रक्त उपलब्ध असतं! पण अशी दोन्ही बाजूंनी तक्रार करून चालणार नाही म्हणा. सदैव आनंदात तरंगणारं व्हावं म्हटलं तर "वस्तुस्थितीचं भान नाही" म्हणता अन् खऱ्या भावना व्यक्त होऊ दिल्या तर "दुःखानं कोसळतोय" म्हणत शरद ऋतूत ऊन तापायला लागलं तर त्रासदायक वाटणारच.

पण म्हणूनच वसंताचं महत्त्व आहे.

ग्रीष्म नसता तर वर्षा ऋतूचा गारवा एवढा जाणवलाच नसता. शरद अनुभवला तरच वसंताचा आनंद खुलणार. माणसानं कसं सभोवतालच्या परिस्थितीला प्रतिसाद देत राहावं. आनंद आणि दुःख एकमेकांमुळं समृद्ध होतात, हे ही तितकंच खरं.

निसर्ग आणि सभोवतालची परिस्थिती यामुळे मनात उठणारे विविध ऋतू मानवी आयुष्यामध्ये रंग भरित राहतात. यशाच्या शिखरावर असताना आजूबाजूच्या झाडांना जणू पालवी फुटलेली दिसते, संगीत गोड वाटू लागतं आणि सृष्टीनं आपल्याला तळहातावर तोलून धरल्यासारखं हलकं हलकं वाटतं. प्रतिकूल परिस्थितीत मात्र झाडाची पानं गळाल्यासारखी वाटतात, संगीत कर्णकटू वाटू लागतं आणि अन्यायी परमेश्वरानं आपल्याला अपयशाच्या दरीत ढकलून दिलं आहे असं वाटतं.

मनोऋतूंचे हे खेळ आवर्ती आहेत. चक्र नेमिक्रमानं येत राहतात म्हणून बरं आहे. कधीतरी वैराण उन्हाळा संपून मनाला गारवा मिळेल याची आशा आहे. शिरशिरी, बोचरी थंडी संपून वसंतातली कोवळी उन्हं अंगावर येतील म्हणून माणूस सगळं सहन करीत राहतो.

प्रश्न आहे तो 'सहन' करण्याचा की 'सहज' वाटण्याचा. कसरत आहे ती दोन्ही टोकांना सारखं सामोरं जाण्याची की ती टोकं न वाटण्याची. आजूबाजूचं वातावरण बदललं,

निसर्गातले ऋतू बदलले, तरी मनात कायम वसंतानीच घर केलं तर काय मजा येईल! आशेची पालवी रोजच फुटत राहावी, संकल्पाचं पान निराशेच्या ग्रीष्मात कधीच गळून पडू नये, असं झालं तर काय बहार येईल! लोक कदाचित म्हणतील हा परिस्थितीला 'प्रतिसादी' नाही तर चार चौघांसारखी याची आशा-निराशेच्या हिंदोळ्यावर उलघाल होत नाही, याचं माणूसपण हरवंतं आहे की काय?

'माणूसपण हरवंतंय' हाच खरा जिव्हाळ्याचा प्रश्न आहे. कृत्रिम आनंदाच्या देखाव्यात माणूस हरवला, की दुःख सुद्धा कृत्रिम वाटू लागतं. कोणी कोणाचा नाही, ज्यानं त्यानं सुख ओरबाडून गोळा करावं, असे हे दिवस, माणसं एकसारखी हव्यास ऋतूत आणि निसर्ग मात्र आपलं चक्र फिरवीत पुढे सरकतो आहे.

'तुला न क्षिती' असं म्हणण्याचं बळ कोणत्या कार्यक्रमातून येईल? एखादी वस्तू मनाजोगती आणि इच्छा झाल्यावर लगेच मिळाली नाही तर आपण किती हिरमुसले होतो. पालक आपल्यावर अन्याय करताहेत असं मनात येतं. "मग त्याला कसं त्याच्या वडिलांनी ते घेऊन दिलं, नाहीतर तुम्ही!" अशी निर्भत्सना जन्मदात्या आई-वडिलांच्या पदरी येते. "संयमाचे घरी सुख-शांती पाणी भरी ॥" याचा प्रत्यय घ्यायला वसंत ऋतुसारखा आणखी योग्य ऋतू तो कोणता?

तेव्हाचे शिक्षण, आताचे यश (गणेशोत्सव ह्व दिवाळी)"

श्री. अविनाश धर्माधिकारी, पुणे

सर्वप्रथम क्षमस्व!

सर्वांना ओळख असेल अशी आशा आहे. नसेल तरी दोष माझाच आहे. कारण दर महिन्याला 'छात्र प्रबोधन'च्या दोन पानांवर तुम्हाला भेटेन असा शब्द मी दिला होता. तो गेले चार-पाच महिने पाळता आला नाही याबद्दल क्षमस्व!

दिलेला शब्द पाळता आला नाही तर अजिबात कोणतंही समर्थन न करता दिलगिरी व्यक्त करायची ही आपली प्रबोधिनीतील पद्धत!

मुळात शब्द देताना विचार केलेला चालेल पण दिला आणि पाळला नाही तर कुठल्या तरी लंगड्या सबबी सांगत बसायचं हे अयोग्य आहे म्हणून क्षमस्व!

आता, तरी पण जे ओळख विसरले नाहीत ते विचारतीलच प्रश्न 'की काय झालं तरी काय?' कुठून तरी मला असं कळत होतं की हा दोन पानी लेख यावा असं निदान आपल्यापैकी काही जणांना वाटतं. महेंद्र पण माझ्या डोक्यावर बसलेला होताच. मला एक गंमतीशीर अनुभव आला की सरकारी खात्यामध्ये

काम करणारे काही चांगले अधिकारी मुद्दाम हा 'छात्र प्रबोधन'चा अंक घेऊन आपल्या मुलांना वाचायला देत असतात. तेव्हा मग आपला पण तुमच्याशी बोलायचा, लिहायचा उत्साह वाढतोच की नाही? तर हे खंड पडण्याचं कारण म्हणजे आमचं जे कामाचं वर्ष असतं ना १९९३-९४! त्याचे हे शेवटचे ४ महिने होते आणि शेवटचे ४ महिने म्हणजे आमची सर्व सरकारी खाती तोंडाला फेस येईपर्यंत, छाती फुटेपर्यंत पळत असतात. कारण त्या त्या प्रत्येक आर्थिक वर्षाची अनेक तऱ्हांची उद्दिष्टे ठरलेली असतात आणि ती ठरलेली उद्दिष्टे, ठरलेल्या वेळेत, ठरलेल्या गुणवत्तेने पार झाली पाहिजे अशी अपेक्षा असते. चांगला अधिकारी, चांगला कर्मचारी ती पूर्ण करण्याचा प्रयत्न करतो. तुम्हाला नुसतं बसून वाचताना, शाळेत शिकताना, खेळताना कल्पना सुद्धा येणार नाही इतकं ह्या जबाबदाऱ्यांचं स्वरूप, या उद्दिष्टांचं स्वरूप हे गुंतागुंतीचं, अवघड, कष्टाचं व अर्थातच यशस्वी करून दाखविल्यानंतर आनंदाचं असतं. तुम्हाला मला माहिती

असलेल्या भाषेत जर बोलायचं झालं तर हे शेवटचे चार महिने कसे असतात? तर मी त्याला गणिताच्या एका फॉर्म्युल्याचं रूप दिलं आहे तो गणिती फॉर्म्युला म्हणजे

—

(गणेशोत्सव ह्व दिवाळी)"

इतकं जबाबदाऱ्यांचं आनंददायक ओझं आहे. ज्ञान प्रबोधिनीमध्ये गणेशोत्सवात आपण रात्र रात्र जागतो, ढोल ताणतो, ताशे तापवून घेतो, बर्ची नृत्याची तयारी करतो. मंडप सजविलेले असतात. शिस्तीत आणि तरीही उत्साहात होणाऱ्या लोकनृत्याचा सराव करतो. कचकावून कष्ट करतो. या सगळ्याचं विसर्जन आपण अनंतचतुर्दशीच्या रात्री करतो हा गणेशोत्सव! आणि दिवाळीच्या काळामध्ये फटाके विक्री असते. त्यामध्ये लाखो रुपयांचा व्यवहार! स्टॉल उभा करायचा. एकाच वेळी शेकडो कार्यकर्ते काम करत असतात. तेही दिवस रात्र काम करत असतात आणि दिवाळीचे दिवस म्हणजे तर खूप कामाचे दिवस. हजारो गिऱ्हाईकं असतात. या मागे मूळ कल्पना अशी की, आपल्याला जे युवक-संघटनाचे काम करायचे आहे त्याचा पैसा आपण स्वतः आपल्या कष्टातून उभा करू.

म्हणजे कार्यकर्त्यांची दिवाळी सुद्धा प्रत्यक्ष त्या फटाक्याच्या स्टॉलवरच साजरी होते. मधली वर्षे आणि आत्ता सुद्धा हे आत्ताचे तरुण कार्यकर्ते असंच करत आहेत. धनत्रयोदशी, नरकचतुर्दशीच्या दिवशी जो सर्व उरलेला माल असेल तोच पहाटे पहाटे उडवून आपली दिवाळी साजरी करतात. ही त्यांची दिवाळी! त्यांचं घर म्हणजे फटाक्यांचा स्टॉल! त्यांचे भाऊ-बहीण म्हणजे आपल्या फटाक्याच्या स्टॉलवर दिवसरात्र काम करणारे सहकारी कार्यकर्ते! त्यांची नरकचतुर्दशी, त्यांचं लक्ष्मीपूजन म्हणजे ते उरलेले सर्व फटाके धडाडधुडुम् करत उडविणे. असं दिवाळीचं मजेदार पण जबाबदारी शिकविणारं कामाचं ओझं! मला अगदी नोव्हेंबर महिन्यातलं आठवतंय! खरं म्हणजे मी मनात ठरविलं होतं की त्यावेळी तुमच्याशी दिवाळीबद्दल बोलायचं पण राहून गेलं. व्यवसाय करणं, तो शिस्तीने करणं, पैसासुद्धा मिळवायचा तोही सचोटीने मिळवायचा त्याचे हिशोब ठेवायचे, इ. (जे खरं म्हणजे माझ्यामते प्रबोधिनीत काम करत असतानाचे माझ्यातले कमी गुण) पण शिकावं लागतं आणि ते शिकण्याची संधी म्हणजे ही सगळी दिवाळीतील फटाकेविक्रीची कामं!

तर गेल्या ४-५ महिन्यांमधलं आमचं सरकारी काम म्हणजे गणित! 'गणेशोत्सव ह्व दिवाळी' याचा 11 वा घात!

कसं असतं स्वरूप? मी दोन-तीनदा तुमच्याशी बोलताना म्हटले की हे आनंददायक असतं. काहीतरी तापदायक आहे, सहन होत नाही असं नसतं तर अतिशय आनंददायक! असं की पुणे जिल्ह्याचा अतिरिक्त जिल्हाधिकारी या नात्यानं काम करायचं म्हणजे जमिनीविषयक ज्या कोर्टाच्या वेगवेगळ्या केसेस असतात त्या सुनावणीसाठी माझ्यासमोर येतात. बाकी इतर अनेक कायदे आहेत. कुळ कायदा आहे, जमिनीचा सिलिंग विषयक कायदा आहे. त्याचे खटले माझ्यासमोर चालतात. संपूर्ण जिल्ह्यातल्या सर्व ग्रामपंचायतींच्या कामांची देखरेख व सुसूत्रीकरण हे काम असतं. जिल्ह्यातल्या ज्या सगळ्या ११ नगरपालिका आहेत त्यांचं सर्वसाधारण सुसूत्रीकरण व त्यांच्या कामावरची देखरेख, जागोजागी जी बांधकामं होतात, त्यांना वेगवेगळ्या तऱ्हेच्या परवानग्या द्यायच्या असतात. त्यांची छाननी करणं, ती कायदानुसार आहेत का नाही याची तपासणी करणं, पुणे जिल्ह्याच्या ग्रामीण

भागांमध्ये जी स्वस्त अन्नधान्याची दुकाने चालतात त्यांच्या होणाऱ्या अन्नधान्याच्या पुरवठ्यावर देखरेखीची सर्व जबाबदारी अतिरिक्त जिल्हाधिकाऱ्यांकडे असते. अशा अनेक कामांचे वर्णन करता येईल आणि हे सगळं करत असताना अतिरिक्त जिल्हाधिकारी म्हणूनही अनेक तऱ्हांची उद्दिष्टे पूर्ण करावीत अशी ही एक अपेक्षा असते आणि अपेक्षा म्हणजे त्यांचं ते कर्तव्यच असतं. म्हणजे ती सर्व कामे, ती सर्व खाती ज्यांच्यावर तो देखरेख करतो; त्यातील काही कामे त्याने स्वतः जाऊन बघितली पाहिजेत, त्यांच्या तपासण्या केल्या पाहिजेत, असं कर्तव्य नेमून दिलेलं असतं. म्हणजे गावोगावच्या तलाठ्याची दफ्तरे तपासणे, महसूल खात्यातले जे अधिकारी, कर्मचारी, लिपिक आहेत त्यांची कार्यालये त्यांची टेबले व त्यांचं कामकाज प्रत्यक्ष जाऊन तपासणे, तालुक्यांमध्ये असणारी अन्नधान्याची गोदामे तपासणे, हा सर्व कारभार स्वच्छपणे, कार्यक्षमपणे चालला आहे की नाही, सर्व जनतेला समान मानून चालला आहे का नाही, याच्या तपासण्या करायच्या असतात. याचबरोबर या खात्यांच्या संदर्भात आखलेली जी उद्दिष्टे आहेत ही ३१ मार्चच्या आत पूर्ण

करायची असतात. या वर्षात त्या सगळ्याच्या बरोबरीने माझ्याकडे पुणे जिल्ह्याच्या साक्षरता चळवळीची जबाबदारी होती. म्हणजे पुन्हा शिक्षण विषयक काम! आपण प्रबोधिनीतून घेतलेलं सूत्र! त्याचा प्रचंड मोठ्या प्रमाणावर करण्याचा गुणाकार! असं हे गेल्या चार पाच महिन्यातलं आव्हान होतं. हे पेलत असताना सुद्धा प्रबोधिनीत शिकलेले अनेक गुण हे बरोबर घेऊन ते या कामाला कसे लावायचे असं करत करत आपण कामामध्ये यशस्वी होण्याचा प्रयत्न करतो.

म्हणजे असं मनात नको बाळगायला की जणू ८-१०-१२ वर्षांपूर्वी आपण तिथं जे काही शिकलो ते तसंच्या तसं सरकारी कामात, उद्योग-धंद्यांमध्ये, कोणी ग्रामविकसनामध्ये लावलं की संपलं. अशी काही ती जादूची कांडी नाही. तर बदलत्या कामाच्या स्वरूपानुसार आपण तेव्हा जे शिकलो ते बदलावं लागतं. त्यामध्ये नवीन भर घालावी लागते. स्वतःचं चिंतन करावं लागतं. सगळ्यात महत्त्वाचं म्हणजे आपली स्वतंत्र बुद्धी, स्वतंत्र प्रतिभा कामाला लावावी लागते. ते सुद्धा कसं करायचं हे आपण प्रबोधिनीत काम करताना

शिकत असतो.

मी आता असं ठरवलंय की नियमितपणाने पुढच्या 'छात्र प्रबोधन'च्या अंकांमधून तुमच्याशी ७-८ महत्त्वाच्या विषयासंबंधी बोलायचं. त्यातला एक विषय म्हणजे 'साक्षरता'. दुसरा म्हणजे 'कोर्टाचं कामकाज नक्की कसं चालतं?' त्यामध्ये पूर्वी शिकलेली कौशल्ये आपण कशी वापरतो? असंच इतर काही.

सद्गुणांचा एक समूह असतो. तो सगळा आपल्यात असतोच असं नाही किंवा एकदा असला तर तो तसाच राहातो असं नाही. कायम बदलत असतो. आपण शिकत शिकत, वक्तशीरपणा, योग्य निर्णय घेणं, आपल्या उद्दिष्टांची पूर्तता, आपल्या जबाबदारीला आपण उत्तरदायी असणं, आपल्या वेळेचं नियोजन करणं, समस्या सोडविण्याचं शास्त्र, नवनवीन प्रयोग कसे करायचे त्याचं शास्त्र, निर्णय घेण्याची प्रक्रिया काय असते? मोठे मोठे अवघड शब्द वापरलेत की नाही? मी तुम्हाला पुढच्या अंकांमधून या शब्दांविषयीच्या छोट्या छोट्या गोष्टी सांगणार आहे.

‘अनुभव’ संपन्न करणारी सुट्टीतील शिबिरे

१६ एप्रिल ते २९ एप्रिल या काळात झालेले नेतृत्व प्रशिक्षण शिबिर खूप वेगवेगळ्या प्रकारचे अनुभव देऊन गेले. धुळे, नाशिक, सांगली, सोलापूर, लातूर, राजगुरुनगर आणि पुणे येथील मिळून ७० मुले अन् ३५ मुली या शिबिरात सहभागी झाल्या होत्या. प्रारंभी पुण्यामध्येच ४ दिवस नेतृत्व कौशल्यांसंबंधी प्रशिक्षण; विविध व्याख्याने, चर्चासत्रे व कृतीसत्रांद्वारे करून देण्यात आले.

अशी छान तयारी करून हे सर्व विद्यार्थी धुळे, नाशिक, औरंगाबाद, सोलापूर, लातूर, सांगली येथे तेथील विद्यार्थ्यांची शिबिरे घेण्यासाठी गेले. शहरामध्ये घरोघर हिंडून विद्यार्थ्यांना शिबिरात बोलावण्यापासून, त्यांना खेळ शिकविणे, त्यांचा वाचनवेग काढणे, प्रतिभा विकसनाचे खेळ घेणे, त्यांच्याशी मैत्री करणे, विविध पथकशः स्पर्धा आयोजित करणे, स्थानिक व्यक्तींना कथाकथनासाठी बोलविणे, विविध कारखाने, संस्थांना भेटी देणे, इ. अनेक गोष्टी १०-१२ जणांच्या गटाने मिळून अत्यंत उत्तम रीतीने पार पाडल्या. अनेक आयत्या वेळच्या अडचणींना तोंड देत, चुकत-शिकत अनुभव घेत, यशस्वीपणे सर्वांनी ही शिबिरे घेतली. शिबिर संपवून पुण्याकडे परतताना; वासंतिक शिबिरातील अनेक विद्यार्थी त्यांना एस.टी. स्टँड पर्यंत सोडायला आले होते. ५ दिवसांचाच सहवास पण तो संपवताना अनेकांना गहिवरून आले. या शिबिराची फलश्रुती अजून वेगळी काय सांगावी!

२९ तारखेला पुण्यात या शिबिराचा एकत्र समारोप होता. प्रत्येकाकडे अनुभवांची मोठी साखळी तयार झाली होती. त्याची देवाण घेवाण करत, चुकांचा मागोवा घेत, त्यातून काय शिकायचे याचा बोध घेत; सर्वजण घरोघर परतले; ते आपापल्या गावात प्रबोधनचे प्रतिनिधी म्हणून काम करण्याच्या जिद्दीने!

शिबिरात सहभागी झालेल्यांपैकी अनेकजण १० वीची व्हेकेशन बॅच, ८-९ वीच्या MTS च्या परीक्षा सोडून हे शिबिर घेण्यासाठी आले होते; त्यांचे विशेष कौतुक! कारण आयुष्यातील वाटचालीत या परीक्षांपेक्षा अशा शिबिरांचे अनुभव अधिक उपयोगी होणार हे त्यांना कळले आहे. तुम्हालाही हे लक्षात येईल अन् पुढील वर्षीच्या शिबिरात मोठ्या संख्येने सहभागी व्हाल अशी आशा आहे.

पुढील वर्षीच्या कार्यक्रमासंबंधी माहिती पुढील अंकात!

अपेक्षा

- कै. डॉ. वि. वि. पेंडसे

विकसता विकसता विकसावे
घडविता घडविता घडवावे
मिळविता मिळविता मिळवावे
विजयप्राप्त असे तळपावे ॥

तपविता तपविता तपवावे
तपपुनीत शरीर करावे
तपवुनी प्रतिभे उजळावे
तपगुणे मन मना मिळवावे ॥

वितरता वितरता वितरावे
जनमनीं विपुल ज्ञान करावे
जन प्रचोदित असे घडवावे
जन सुसंघटनार्थ विणावे ॥

समकृती समकृती समकार्य
हृदयस्पंदन घडो मन अेक
विमल हेतु स्फुरो नवनीत
विमल राष्ट्र घडो अभिजात ॥

मन विशाल समृद्ध करावे
मन प्रफुल्लित सदाचि हसावे
मन विवेकबळे उमलावे
मन त्वरे जनपदी रमवावे ॥

झिजविता झिजविता झिजवावे
झिजुनी जीवनि महायश घ्यावे
तनु झिजो जगती जणु चन्दन
मन बनो विजयी अतिपावन ॥

भरडिता भरडिता भरडावे
अरिजना भुइसपाट करावे
हटविता हटविता हटवावे
तुडविता तुडविता तुडवावे ॥

● संपर्क पत्ता ●

संपादक, 'छात्र प्रबोधन',
ज्ञान प्रबोधिनी,
५१० सदाशिव पेठ,
पुणे 411 030.

☎ : ४३२६९१

कार्यालयाची वेळ : स. १० ते १२,
संध्या. ५ ते ७.

वार्षिक वर्गणी : रुपये ६०/- फक्त.